

I si eduquem sense sexisme?

Una guia de famílies a famílies

Document 2 de la recerca
«Estereotips de gènere i estratègies familiars
de resistència a les normes: la creativitat
de mares i pares per a una educació no sexista»

Diputació
Barcelona

Autora
Alice Van den Bogaert

Índex

Introducció	4
1. Socialització de gènere	6
1.1. A partir de quin moment comença el sexisme?	10
1.2. Les emocions: què tenen a veure amb una educació no sexista?	12
1.3. I els nens?	15
1.4. I les dones?	18
2. Primera etapa: prendre consciència	20
2.1. L'ou o la gallina?	21
2.2. Desenvolupar un radar per als petits detalls	23
2.3. Els detalls que marquen més són invisibles	26
2.4. El gènere es barreja amb altres factors	33
2.5. Detectar les trampes	34
2.6. Parlar-ne	46
3. Segona etapa: què ens bloqueja?	48
3.1. Límits interns	48
3.2. Pors	66
3.2. Límits externs	73
4. Tercera etapa: actuar	89
4.1. Reforçar les bases	89
4.2. El cos	99
4.3. Llenguatge i discurs	111
4.3. Imaginació	128
4.4. Espai	151
Conclusió	156
Bibliografia	158

Introducció

La qüestió de la igualtat entre nens i nenes sembla tan evident per a moltes famílies que moltes persones no es prenen el temps de parlar-ne en parella, entre amics i amigues o amb l'escola. Tampoc no es prenen el temps per debatre sobre els dubtes o els límits que es plantegen. I encara menys per compartir les solucions i les bones pràctiques. És una llàstima! Perquè el que hem vist és que, malgrat que no se'n parli prou, és un tema de preocupació per a molts pares i mares, que tenen molts dubtes sobre el tema. I, sobretot, és una llàstima perquè cadascú hi pot aportar el seu granet de sorra amb alguna idea per avançar. Per això hem volgut fer aquest estudi,¹ perquè volíem recollir els problemes amb què topen les famílies, però també les solucions de les famílies de Catalunya i compartir-les. Així, junts, tindrem més idees i ens podrem inspirar els uns als altres per crear-ne cada dia. Però el nostre objectiu no és dictar el que s'ha de fer, perquè sou vosaltres els que sabeu com acompanyar els vostres fills i filles. Tampoc no trobareu aquí receptes màgiques per aplicar directament a casa, perquè cada infant és diferent i cada família és un món, i el que sembla fantàstic per a uns potser és exagerat per als altres. No podem, simplement, actuar de la mateixa manera ni aplicar ni tenir les mateixes idees. Cadascú té la seva història, les seves ferides, les seves pors, necessitats, límits i cultura. I cadascú té els seus problemes del dia a dia. Cada realitat i cada etapa són diferents. Per això no podem aplicar les mateixes directrius, per bé que el que sí que podem fer és reflexionar, ser-ne conscients i crear les nostres pròpies solucions. Per fer-ho hem d'obrir l'horitzó de les coses possibles i provocar els debats. No, el que trobareu aquí no seran ni receptes màgiques ni ordres, sinó simplement pistes per reflexionar, idees, plantejaments, dubtes, solucions inventades per altres famílies. El que pretenem és que vosaltres mateixos penseu i trobeu el que voleu fer, què voleu canviar, on voleu incidir i com. Perquè sou persones creatives, i el que us explicarem aquí us pot servir d'inspiració.

¹ Hem entrevistat 56 persones que viuen a Catalunya, amb entrevistes semidirigides i llargues, entre 1 i 3 hores cada una. L'únic punt en comú que tenen aquestes persones és que tenen almenys un fill entre 0 i 12 anys. Per la resta, hem intentat diversificar-ho tant com hem pogut: homes, dones, famílies monoparentals, famílies heterosexuales, famílies homosexuals, una família amb una menor trans, famílies amb idees polítiques i pedagògiques molt diverses, famílies de diferents cultures (catalana, asturiana, basca, gallega, valenciana, madrilenya, senegalesa, marroquina, gitana, alemanya, belga i pakistanesa). L'objectiu no era classificar i comparar, sinó simplement recollir idees d'horitzons diversos. A més d'aquestes entrevistes, hem organitzat uns tallers gratuïts per a famílies, a Barcelona i a Vilafranca del Penedès, anomenats «I si eduquem sense sexisme?». Gràcies a aquest treball de camp hem pogut analitzar les opinions i les necessitats de les diverses famílies, així com recollir i ordenar les seves propostes per avançar. Tots els noms són pseudònims.

Què és el sexisme?

El sexisme és el sistema social i cultural que es basa en el fet de fer una valoració diferent de les persones segons el sexe. Es fonamenta en una cultura que diferencia els sexes i els jerarquitzava, i amb això discrimina negativament les nenes i les dones.

Les conductes sexistes són difícils de detectar perquè encara ara estan molt arrelades en la societat i es produeixen d'una manera natural en la vida quotidiana. Per això evidenciar-les i treballar per erradicar-les no és gens fàcil. El primer pas en aquesta tasca és la identificació. Hi pot haver sexisme en el tracte individual o com a pràctica social; sexisme encobert, que es manifesta amb la sobreprotecció, o sexisme hostil i violent, que és el més fàcil d'identificar.²

² Generalitat de Catalunya. http://xtec.gencat.cat/web/.content/alfresco/d/d/workspace/SpacesStore/0071/a6206c9b-1c97-43e3-a48c-9ad0471a0dc1/6_sexisme_indicadors.pdf

1. Socialització de gènere

La **socialització** és el conjunt de processos a través dels quals l'individu és construït, format i condicionat per la societat global i local on viu. En aquests processos l'individu adquireix –aprèn, interioritza, incorpora i integra– maneres de fer, de pensar i de ser, i diem que aquestes maneres de fer, de pensar i de ser estan socialment situades.³ La socialització és un procés pràctic i inconscient. Tota la força de la socialització va encaminada a transformar unes restriccions socials en evidències naturals o en eleccions individuals.

Ser noi o noia, sentir-se noia o sentir-se noi, és un fet transversal, és a dir, que les criatures no ho aprenen d'una manera directa, sinó que ho fan a través de milers de petites coses, discretes, pràctiques, sovint no verbals. És un aprenentatge que travessa tots els camps en què l'infant es construeix, on aprèn a teixir les relacions amb les altres persones i amb ell mateix. El cos, la manera de parlar, les informacions que li arriben, els límits que li posem, les emocions que li permetem expressar o sentir i les que no, les etiquetes que li assignem, el que el convidem a imaginar o a somiar, entre d'altres, són peces d'aquest aprenentatge. No és un aprenentatge d'idees directament, sinó un aprenentatge fet de gestos, de reflexos, de jocs, d'ús de l'espai, de roba i de joguines. Els individus aprenen a ser noi o noia en qualsevol àmbit de la vida, des que neixen, però també al llarg de la seva vida. Integren tan bé aquest aprenentatge que després tot això ens sembla natural o innat. Nombroses anàlisis⁴ han mostrat el paper dels condicionaments socials en la formació de les actituds i representacions que ens fem de cada sexe. Atribuïm a cada sexe una sèrie de qualitats suposadament intrínseques, naturals i innates. Després la gràcia és fer coincidir cada petita persona amb aquestes idees, segons si és un nen o una nena, amb l'objectiu que creixi normal. I això és un peix que es mossega la cua. Aquest aprenentatge és molt ràpid, i per això ens pot enganyar, però la majoria de les persones investigadores i especialistes en aquest tema opina que els gustos no són innats, sinó que són respostes als missatges subtils de la família i de la societat; en aquest sentit cal recordar que les criatures són veritables esponges. Fins als tres anys, més o menys, totes les criatures aprecien els cotxes i les nines, les pilotes i les cuinetes. Però cap als sis o set anys els nens juguen molt menys amb joguines de nena que les nenes amb joguines de nen. Aquesta diferència s'explica per les representacions socials, que donen més valor a les joguines de nen que a les de nena⁵ i, és clar, els infants ho copsen tot.

³ Darmon 2006, p.107.

⁴ Entre altres Belotti 1973; Livingstone 1999; Pasquier 1999; Détrez 2003; Tavan 2003; Van Eyck i Knulst 2005; Muller 2005; Octobre 2005 i 2010; Eckert i Faure 2007; Glévarec 2010 (a Octobre 2010).

⁵ Baerlocher 2006.

Gènere és el sistema de normes sexuades que institueix una diferenciació social i psicològica que jerarquitzava els sexes. Vincula, amb l'excusa de la complementarietat, el que és definit i reconegut com a masculí i el que és, en mirall, definit i reconegut com a femení. Aquest sistema de normes sexuades és una eina potent de naturalització de la diferència de sexes, que legitima en el nostre univers simbòlic la dominació masculina.⁶

Però l'aprenentatge no és passiu, perquè les criatures són actives en aquest procés: seleccionen, i s'apropien, transformen o eviten les restriccions socials, les normes i les regles.⁷ De fet, la socialització és en un doble sentit, ja que la família socialitza la criatura i a la vegada la criatura socialitza la família portant a casa els inputs que rep de l'escola, dels amics i amigues i dels mitjans de comunicació de massa, i amb això contribueix fortament a modificar les actituds i les representacions de la família. En aquest procés complex i de doble sentit, les característiques que s'ajusten al que s'espera de l'infant són rebudes positivament tant per la família com per la resta de l'entorn, i així troben un clima propici per desenvolupar-se lliurement. En canvi, les actituds que s'aparten de les normes implícites topen amb l'oposició –visible o discreta, conscient o inconscient– de l'entorn, i aleshores són reprimides o poc desenvolupades, o bé, per contra, generen un conflicte constant entre la criatura i la família. Una manera de reprimir durament la criatura és fer-li creure que ha de canviar o, si no, no se l'estimarà, que no aprovarà mai de la vida, o que causarà problemes a la família, per exemple. I aquestes són unes amenaces molt potents.⁸

La **socialització de gènere** inclou els processos a través dels quals els individus aprenen a comportar-se segons el seu sexe, aprenen a sentir i a pensar segons les normes culturals i socials, aprenen també a veure el món a través del prisma de la diferència entre sexes. Així, aprenen a interpretar, classificar, diferenciar i comparar no tan sols els individus segons el seu sexe, sinó també tota la resta de l'entorn (les actituds, les emocions, els objectes, la roba, les joguines, els gestos, els esports, les feines, els espais, etc.) en una jerarquia social i simbòlica entre «masculí» i «femení».⁹

A més, aquesta socialització de gènere està imbricada amb altres processos de socialització, ja que una persona aprèn a construir-se segons el seu sexe, però també segons la seva cultura, la classe socioeconòmica a què pertany, el color de la pell, la seva sexualitat, la seva època i les seves particularitats, com per exemple algun handicap o alguna malaltia. Ser una noia avui en dia aquí no és el mateix que fa 200 anys, i ser una noia a França no és el mateix que ser una noia a l'Índia. No només les condicions de vida, les lleis i les responsabilitats canvien, sinó també la manera d'integrar què és ser noia, la manera de construir els gustos o la representació sobre el propi cos, entre d'altres. Ser un noi de família rica de la part alta de Barcelona no implica necessàriament tenir les mateixes normes, els mateixos símbols o la mateixa idea de què és ser un noi que un noi que viu al Raval en una família pobre eco-

⁶ Definició de Cendrine Marro.

⁷ Subirats i Tomé 2007; Brougères 2011; Mieyaa i Rouyer 2013; Octobre i Jauneau 2008; Mosconi 2004.

⁸ Subirats i Tomé 2007, p.19.

⁹ Bereni *et al.* 2012, p.108.

nòmicament. La socialització de gènere és un fenomen que es produeix en l'espai i en el temps, i que s'articula amb altres processos de diferenciació i de jerarquització social.¹⁰

Aprendre el gènere: tres etapes¹¹

1. Estadi de la identitat de gènere. Cap als 2 anys, l'infant comença a classificar els humans entre homes i dones a partir de característiques externes socioculturals (la roba, les joies o el pentinat), però encara no pensa que les nenes esdevindran dones i que els nens esdevindran homes.

2. Estadi de l'estabilitat de gènere. Cap als 3 o 4 anys, l'infant estableix un vincle estable entre el sexe de les criatures i el sexe de les persones adultes, però percep el sexe com una variable sociocultural que pot canviar si adoptem altres atributs, per exemple un nen que porta una faldilla esdevindrà una dona. També comença a entendre les normes (podríem canviar de sexe, però no ho hem de fer).

3. Estadi de la constància de gènere. Cap als 5 o 7 anys, l'infant integra la visió dels adults, això és que el sexe no és una variable sociocultural, sinó que és una dada biològica basada en la diferència entre els genitals. També integra la idea que masculí i femení són pols oposats, i que un individu no pot tirar cap a un pol sense allunyar-se de l'altre (com més masculins som, menys femenins som).

Així doncs, primer de tot aprenen amb codis que són de l'ordre de l'aparença, tot i que són culturals i històrics, ja que portar els cabells llargs, per exemple, és de nena en alguns països, però és de nen en altres. Però el que hem d'entendre aquí és que les criatures fan l'aprenentatge del gènere a partir dels detalls que observen en l'aspecte físic de la gent, com per exemple roba, colors o sabates.

«La societat hi fa molt i nosaltres no hi podem fer res. La societat fa molt més que els pares; hi fan el carrer, les cançons, el llenguatge i sobretot la tele. Per exemple, els dibuixos animats amb animals, que per diferenciar nens i nenes posen un llacet a les nenes, per distingir-les dels nens, i això els nens ho absorbeixen. I ells busquen constantment el límit per entendre què és un nen i què és una nena. Perquè, com que han d'utilitzar constantment aquestes categories home-dona en el llenguatge, fan un esforç per intentar entendre què els diferencia i on són els límits entre tots dos. Llavors, si veuen a la tele que la diferència entre els personatges és un llaç als cabells, és el que memoritzaran. Suposo que va per aquí. Tenen aquesta necessitat de definir, ja que els parlem molt de nen i de nena. Però el que jo veig és que a l'edat de la meua filla això es veu molt amb coses superficials, com els llaços, la roba, tot el que és superficial. Els colors, ha començat a diferenciar-los també, i n'hem hagut de parlar a casa. Perquè ella entén que hi ha colors de nens i colors de nenes, perquè en rep inputs de tot arreu. Diu que les nenes poden utilitzar colors de nens i els nens poden utilitzar colors de nenes, o sigui que reivindica el dret d'utilitzar una cosa de l'altre sexe, però igualment associa els colors al sexe. I nosaltres no li podem dir que no és veritat, perquè seria negar el que veu, el que observa. [...] Les experiències fan molt més que el que jo li

¹⁰ Bereni *et al.* 2012, p.109.

¹¹ Kohlberg 1966, a Bereni *et al.* 2012, p.118.

pugui dir. Per exemple, si veu que els seus pares treballen tots dos, s'ocupen de la casa tots dos, està molt bé, però després hi ha la resta de la societat, i aquesta societat no és igualitària. De manera que el nostre model és gairebé anecdòtic per a ella. El carrer, per exemple, els ensenya molt. Per exemple, si anem a un bar, qui es cuida del bebè? La mare, sempre. Així que la meua filla pot pensar que és només el seu pare que és una mica diferent, perquè la resta dels homes no són així. Per això crec que el model és important, que el que fan els pares és important, però no n'hi ha prou. La societat és molt forta». (Clàudia)

«El meu fill porta els cabells llargs. Tothom li diu: “Ai quina nena!”. Fins i tot quan va despullat, a la platja, la gent li diu “nena”, i li miren més els cabells que la resta! I fins i tot ens va passar una cosa divertida. Érem a la piscina i ell jugava amb una nena de tres anys. Li vaig treure el banyador, la nena se'l va mirar i va cridar el seu pare: “Papa, papa! Li han enganxat un penis!”. Jo al·lucino que avui dia encara identifiquem els altres només per l'aspecte físic!». (Martina)

«Los niños, cuando son pequeños, digamos hasta los 5 años, es un periodo que... si les dejamos tranquilos, si no les presionamos, si hay un ambiente tranquilo en casa, pues es un periodo fluido para ellos. Tanto a los niños como a las niñas les gusta disfrazarse de princesa o de cualquier otro personaje... A mis dos hijos siempre les han encantado las pelis de Disney, y yo nunca tuve problemas con esto, se podían disfrazar como quisieran, con rosa y todo. No sabían, no se daban cuenta de que hay colores o ropa según el género, y en nuestra escuela son muy libres con esto también... O sea, ningún problema. Pero hacia los 4 o 5 años se dan cuenta de que hay un sistema binario, y que tienes que ser una cosa u otra. Entonces, en los niños en que hay una concordancia entre el género asignado al nacer y la identidad de género, que es la mayoría de los niños, pues se sienten obligados a escoger entre uno u otro. Mi hijo mayor escogió, se siente bien con esto, se identifica con el género masculino, y cuando hay una cosa que no cuadra, pues... para que no se burlen de ti, aprendes a disimular, a esconder, y luego cuando creces te das cuenta de que todo esto es artificial. Pero en cambio con el otro hijo, que yo pensaba que era un niño pero resulta que es una niña, una niña trans, hubo un problema hacia los 5 años, cuando vio que se debía identificar con un grupo o con otro. Porque la habíamos socializado como un niño, pero ella no se sentía a gusto. Entonces, a los 6 años, nos dijo que era una niña, y como era, y que ella quería salir a la calle vestida de niña. Porque en casa no habíamos tenido nunca este problema: cuando llegaba a casa se disfrazaba de niña, se maquillaba, se ponía sus tacones. Pero para ella no era suficiente, quería salir así a la calle, no quería disfrazarse, quería vestir-se realmente. Antes no habíamos tenido problemas, pero a partir de este momento, cuando quiso vestirse realmente de niña para salir a la calle, tuvimos que hablarlo, y es cuando nos explicaron lo de los menores trans, el género fluido, y que lo más importante es acompañarlos en este proceso, y asegurarnos de que se sienten bien, asegurarnos de su bienestar, porque si no es cuando pueden aparecer los problemas, las crisis de ansiedad... Entonces nos informamos sobre este tema; hemos leído libros, ido a charlas, hemos hablado con un sociólogo, y luego hemos hecho lo que se llama *el tránsito*, hemos hablado en la escuela, lo hemos explicado, y hemos explicado también que esto no tiene nada que ver con la atracción sexual, que llega más tarde. El problema es tener que definirse como niño o niña... Entonces... hemos empezado este proceso, hace dos años que trabajamos en esto, que explicamos, que expresamos su identidad sentida, y todo va bien. Lo que pasa es que cuando pudo salir a la calle vestida de niña, socializarse como niña, tuvo el efecto

contrario... Porque antes era una niña muy niña, solo se vestía de rosa, muy folklórico, todo asociado a Disney, pero ahora, después de dos años, se relaja porque ve que es una niña, y que esto no tiene nada que ver con los vestidos. Bueno, le siguen gustando las coletas, pero ya no tiene que demostrar nada». (Alba)

1.1. A partir de quin moment comença el sexisme?

A l'adolescència? Abans? Ja seríem sexistes davant d'una criatura acabada de néixer? Com subratlla aquesta mare:

«Ja hi ha sexisme des del naixement. Veiem un bebè vestit de blau i li diem: “Que valent!”, veiem un bebè vestit de rosa i li diem: “Oh, que guapa!”. Només de saber, o de pensar, que és d'un sexe o de l'altre ja el veiem diferent!». (Antònia)

En efecte, les observacions mostren que les reaccions dels adults són diferents cap als nens que cap a les nenes des del naixement. Les nenes són considerades guapes i petites, mentre que els nens són forts i espavilats.¹² Un grup de recerca va fer un experiment d'investigació impressionant als anys setanta. Ensenyaven a milers d'estudiants el vídeo d'un bebè plorant i els demanaven la raó dels plors. Quan els investigadors deien a un grup d'estudiants que el bebè era un nen, els estudiants deien que plorava de ràbia. Quan deien, a un altre grup d'estudiants, que el bebè era una nena, contestaven que plorava de por. Però es tractava del mateix vídeo i del mateix bebè!¹³ Altres observacions han mostrat que mares i pares deixen més fàcilment els bebès despulats quan són nens que quan són nenes; que parlen més dels seus genitals als nens que a les nenes; que tenen més interaccions verbals amb les seves filles que amb els seus fills, des del naixement, i així veiem que desenvolupen més les habilitats del llenguatge; i que les mares insisteixen més sobre la higiene a les nenes que als nens.¹⁴

«Només perquè una persona té un penis la definim com a home, i aquesta definició comporta una sèrie de característiques, d'estereotips; i el fet de definir-se com a dona comporta altres característiques. Llavors, això va molt més lluny, perquè... és només una determinació física i biològica? O és també alguna cosa que la societat t'imposa? Perquè, al final, només per néixer nen la societat ja t'imposa moltes característiques!». (Luz)

Intersexualitat

Com sabem que un individu és un home o una dona? Pel seu sexe? Però què vol dir *el* sexe? Els seus genitals? En realitat ens basem en alguns atributs anatòmics i biològics, i a partir d'aquí definim, classifiquem i decidim. Avui dia, ens basem en quatre factors:

- Els genitals (penis/vagina)
- Les gònades (testicles/ovaris)

¹² Rubin, Provenzano i Luria, a Bereni *et al.* 2012, p.129.

¹³ Condry i Condry 1976, a Bereni *et al.* 2012.

¹⁴ Ferrand 2004, a Bereni *et al.* 2012, p.129.

- Les hormones (testosterona/estrògens)
- Cromosomes (XX/XY)

Un home és un individu cromosòmicament XY, amb penis, testicles i més testosterona que estrògens. Una dona és un individu XX amb vagina, ovaris i més estrògens que testosterona. Realment? Sempre? I què passa si un individu XX té uns testicles minúsculs a prop de la vagina? Què passa amb un individu XY amb un penis molt petit i un nivell molt alt d'estrògens? Com hem de definir un individu que té a la vegada un penis i una vagina? Com classifiquem un individu que no és ni XX, ni XY, sinó XXY? Com veiem, aquests quatre factors es poden combinar de moltes maneres, però a més cada factor pot comportar variacions. És veritat que hi ha una realitat biològica, però la classificació que fem partint d'aquesta biologia és una decisió social. Una anomalia, diran alguns. Però qui decideix el que és una anomalia? Qui decideix el que és normal i el que és anormal? El percentatge en la població? El que coneixem, el que estem acostumats a veure i a concebre? A més, les xifres són molt controvertides. Alguns autors estimen que entre un 1% i un 2% de criatures neixen amb unes característiques de sexe indeterminades, que seran operades amb cirurgia. D'altres parlen de percentatges molt més alts, d'entre el 5% i el 15%, si tenim en compte totes les variacions de la intersexualitat, fins i tot les que no seran operades. A més, sovint aquestes característiques queden sense detectar fins al final de la vida, perquè no tothom es fa un test d'ADN per verificar els seus cromosomes.

Davant d'un noutat amb genitals indeterminats o ambigus, els cirurgians proposen a la família un seguit d'operacions per corregir-los. La por de l'anormalitat, la por del rebuig i sobretot la por de no poder trobar parella són uns mecanismes molt potents, que acaben tenint molt de pes en la decisió. Però quan l'ambigüitat és molt forta, com decidim si aquesta criatura serà nen o nena? Per a un individu XX, femella des d'un punt de vista genètic, la medicina tindrà en compte les capacitats reproductives, és a dir, tenir un úter capaç d'allotjar-hi un bebè. Per a un individu XY, genèticament mascle, el cos mèdic tindrà en compte la funcionalitat del penis, és a dir, la capacitat de penetrar, o fins i tot d'orinar o no assegut. Així veiem com es defineix en la nostra societat actual –perquè no sempre ha estat així– el que és cada categoria: una dona és qui porta bebès i un home és qui penetra.

I perquè en algun moment vam decidir que només hi podia haver dos sexes seguim operant i corregint tots els individus que s'aparten de les definicions i de les caselles, i així reforcem la idea que només hi ha dos sexes. Avui dia moltes associacions d'intersexuals lluiten per la despatologització de la intersexualitat, perquè deixem de considerar-los malalts o anormals. I lluiten també contra les operacions quirúrgiques a noutats i a criatures petites, que denuncien com a mutilacions genitals inacceptables, entre altres raons perquè aquestes operacions no tenen el consentiment de l'individu en qüestió.¹⁵

De fet, comencem a tractar les criatures en funció del sexe molt d'hora, molt abans del naixement o de l'embaràs. Tot comença amb les creences que tenim i les expectatives de futur, quan desitgem una parelleta, quan pensem que ens ho passarem millor amb un nen

¹⁵ Fausto-Sterling 2000; Dorlin 2005; Löwy 2003; Kraus 2000, a Bereni *et al.* 2012, p. 35-38.

perquè hi podem jugar a futbol, o quan tenim ganes de tenir una nena perquè les nenes són més carinyoses:

«Quan estava embarassada em pensava que tindria un nen, i llavors tenia por perquè a la meua família només hi ha nenes, i jo pensava que no sabia com fer-ho. Després em van dir que era una nena, i em vaig sentir alleugerida. Imagina't, jo que em pensava que entre 0 i 3 anys no hi havia sexisme, que no havíem de treballar res sobre el gènere, doncs resulta que sí! Ho hem de treballar abans! Perquè imagina tota la construcció mental, quan jo pensava que un nen era un desconegut per a mi i que una nena m'era més familiar... perquè de fet tots dos són uns desconeguts, tots dos són persones, són humans! Jo em vaig adonar que només pel fet de pensar això la imatge de mi mateixa com a mare canviava! O sigui que és molt profund això [...] Com a mare és difícil el tema del gènere. Jo pensava que fins als 3 anys no hi havia sexisme, però m'he adonat que jo ja estava projectant diferències durant l'embaràs...». (Antònia)

1.2. Les emocions: què tenen a veure amb una educació no sexista?

«La majoria de nosaltres esmerça una energia mental considerable per contenir les emocions, i per incitar les criatures a fer el mateix. El problema és que les emocions tenen una irresistible tendència a expressar-se malgrat les nostres temptatives de fer-les callar. El resultat és una lluita interior entre expressar-les i reprimir-les. De contenir-les massa, acabem explotant, o bé patim la tensió que acumulem, i que es tradueix en estrès, ansietat, violència o depressió. Quan les emocions es manifesten de cop, podem creure que el problema és que s'expressen en excés, però en realitat és que no s'havien expressat prou; per això s'ha produït l'explosió. Per a la majoria de les criatures la descàrrega emocional arriba quan ja no aconsegueixen tapar-les, per això expressen més fàcilment les emocions al vespre o quan tenen febre, quan abaixen la guàrdia i les emocions se'ls escapen. Per això una rascadeta pot provocar hores de plors ("Ja que hi som, aprofito per plorar tot el que havia acumulat"). Sovint, una emoció massa forta per contenir-la n'allibera moltes d'altres, que esperaven una ocasió per expressar-se. Per això les criatures passen fàcilment del riure a les llàgrimes, i a l'inrevés. Per això també, un cop comencen a enfadar-se, aprofiten per recuperar contrarietats passades, o que no tenen res a veure amb la persona que els irrita ("Ara que estic ocupat a enrabiar-me, que sàpigues que hi ha altres coses que em molesten"). Un cop obrim la porta de les emocions, no les podem parar, cosa que explica la persistència d'algunes criatures a rebutjar les nostres temptatives de consol. [...] Molts [adults] ho proven tot per tal de frenar les llàgrimes [de les criatures]: cedir, amenaçar, suplicar, castigar, enviar a passejar, consentir demandes no raonables, etc. [Però] les emocions que acceptem i que deixem expressar acaben sent menys perturbadores a llarg termini. Un cop les llàgrimes s'han acabat de vessar, tothom es troba millor».¹⁶

Les emocions són un tema fonamental en la vida de qualsevol persona, i també com les gestiona, com les expressa i com les sent. Aquests aspectes són centrals en la construcció

¹⁶ Cohen 2013, p. 302.

de la nostra personalitat, en l'autoestima, la confiança i la seguretat que tenim en nosaltres. Saber expressar-les i acceptar-les són clau en la relació que tenim amb nosaltres mateixos i amb les altres persones. Quan no accepto una emoció estic negant una part de la meua persona. Quan no m'atreveixo a expressar una determinada emoció, estic fent callant una part de mi, que em fa mal, i que em pot impedir construir un vincle amb una altra persona. Puc acabar fent mal a altres persones –físicament, verbalment o emocionalment– amb l'únic objectiu de tapar la meua por o la meua tristesa. Em faig mal a mi mateixa quan no m'atreveixo a dir clarament que estic enfadada, quan no m'atreveixo a posar els límits davant d'una cosa que no m'agrada. Em faig mal també quan amago la meua sensibilitat i tendresa, per por de no ser acceptat pels altres. Saber acceptar totes les nostres emocions, saber entendre-les, saber gestionar-les i expressar-les és tot un aprenentatge, difícil, però bàsic.¹⁷ El primer pas si volem acompanyar els nostres infants cap a més llibertat i cap a una societat més justa i pacífica és acompanyar les seves emocions i acceptar-les. I primer de tot reconèixer la centralitat de les emocions. La resta –roba, publicitat i joguines, per exemple– són aspectes secundaris, però importantíssims, és clar, perquè en definitiva sempre fan tornar als rols, a les expectatives sobre cadascú, a les llibertats i a les responsabilitats. I tot això es mou al voltant de les emocions o juga amb les emocions. Acompanyar les emocions infantils és una feina àrdua, en què hem de trobar un equilibri per no caure en l'autoritarisme, la fredor ni la permissivitat. Per sort, avui dia disposem de molts llibres i tallers que ens hi poden ajudar.

Ara bé, altres investigacions han mostrat que les famílies gestionen diferentment les emocions segons el sexe de la criatura. A les nenes, els deixem expressar més emocions, tret de la ràbia, que reprimim durament.¹⁸ Als nens, els deixem expressar la ràbia, però no la tristesa ni la por.¹⁹ Per exemple, quan un nen expressa que té por de saltar d'una roca molt alta, moltes persones adultes li diuen: «Va vinga, sigues valent! Salta! Que tu pots!»; quan un nen no vol mirar una pel·lícula perquè té por, moltes persones adultes se'n burlen, o li diuen: «No tinguis por! Això no fa por!». D'aquesta manera li mostrem que no acceptem la seva por, que simplement no té dret de tenir-la. Quan un nen fa una rabiola al carrer, molts adults se'l miren rient, o diuen: «Ostres, quin caràcter!». Però quan una nena fa una rabiola se la reprimeix més durament, i els adults intervenen amb comentaris del tipus: «Això és molt lleig per a una nena! T'has de portar bé!». Així, sense adonar-nos-en, posem els límits de maneres diferents, i acceptem més les rabietes dels nens que les de les nenes.

«El meu fill és al contrari, perquè no plora, no s'expressa. Llavors jo intento fer-li costat perquè pugui expressar la tristesa [...]. Bé, tampoc hem de plorar per tot, plorar no ha de ser una manera d'aconseguir les coses, però en tot cas la tristesa és millor buidar-la plorant. [...] Però és veritat que la gent diu: “Va no ploris, que no ets un home o què”. És veritat que reben molts petits missatges». (Valèria)

«Als nois els diem: “No ploris, vinga! Ets un home, no?”. “A veure com n'ets, de valent”. A les noies els diem: “No ploris per aquesta tonteria, que no veus que ets lletja quan plores!”. “Oh!

¹⁷ Aquí només podem aconsellar el meravellós llibre d'Isabelle Filliozat, que ajuda a entendre cada emoció en el món dels infants, traduir el que pot significar, i que ens dona idees per acollir-les i gestionar-les: Isabelle Filliozat, *El mundo emocional del niño. Comprender su lenguaje, sus risas y sus penas*, Ediciones Oniro 2001.

¹⁸ Cohen 2013, p. 82.

¹⁹ Ferrand 2004.

Quina nena més lletja!”. En els dos casos els reprimim les emocions. En els dos casos les criatures s’han d’eixugar les llàgrimes i amagar la tristesa, i això fa una ferida. I augmenta els problemes de violència entre els homes i els problemes de parella, perquè o l’un o l’altra no sap com comunicar els seus sentiments. Quantes vegades no sentim dir que els homes no saben expressar els seus sentiments? Quantes vegades no sentim dir que les noies són molt sensibles i que ploren per qualsevol conflicte? I bé, després també tenim les depressions, les drogues, buffff. Tot això perquè reprimim la tristesa. És un gran problema. Bé, això també depèn de cada família, de les cultures i tot això. Però en general no està ben acceptat. Però a banda de reprimir molt les emocions, tant en els nens com en les nenes, hi ha una altra cosa, que és que fem una diferència entre els dos, perquè al nen li diem: “Ets un home o què?”, i el reprimim, però subratllant-li el fet que és un home, i a la nena li diem: “No ploris, que ets lletja quan plores”, i la reprimim, però a més li subratllem la importància de ser guapa sempre. Com si fos importantíssim ser molt guapa, i sempre, més important que comunicar que no et trobes bé! En els dos casos és terrible! I bé, molts adults no ens n’adonem, d’això! Jo tinc amigues que parlen així, però ni en broma els pots dir que eduquem els nens i les nens diferentment, no et creuen! I, a més, és que no és només la família que parla així, sinó molta altra gent també, pel carrer, al supermercat i tot! I això, els nens ho absorbeixen, sobretot si nosaltres no hi diem res! Jo em recordo d’una vegada, quan la meva filla devia tenir 3 o 4 anys, que plorava pel carrer, bastant enfadada, i un senyor gran va i li diu molt agressivament: “No ploris! No veus que ets molt lletja quan plores?”. I ostres, la meva filla va deixar de plorar de cop i em va mirar, com per preguntar-me què passava... Jo li vaig dir: “No t’escoltis aquests comentaris. Si estàs trista i enfadada, està bé que això surti. Què li importa a aquest senyor si estàs lletja quan plores?”. Però és clar, si jo no hagués dit res, què hauria pensat la meva filla? Que jo estava d’acord amb aquelles tonteries?”. (Tatiana)

«Jo crec que la societat i la família són dues forces molt potents, però no s’acumulen, ni tampoc s’oposen. Jo crec que es barregen, es completen d’una manera especial. Diguem que la família és primordial per a tot el tema de les emocions. És la família qui desenvolupa o reprimeix l’expressió i la gestió de les emocions. La societat, d’un altre costat, envia milers d’inputs, que s’enganxen a les emocions, i els donen formes.

»Ens fiquen al cap des que som molt petites que nosaltres, les dones, som més sensibles i més delicades que els homes, però de fet és que ens ensenyen a ser-ho. Perquè està molt bé ser sensible, i de fet tothom és sensible, els homes també. I tothom hauria de ser sensible! El que no pot ser és que a nosaltres, perquè som noies, ens ensenyin que hem de ser sensibles i delicades per agradar als altres, per agradar a la família, als avis, i als nois. Ens ensenyen com ens hem de sentir i com ens hem d’identificar, en comptes d’ajudar-nos a conèixer-nos a nosaltres mateixes. El problema és que això té conseqüències, perquè fent això ens empenyen a ser emocionalment dependents d’un altre...». (Lia)

«Per exemple, quan els nens ploren els adults diuen: “Va, no passa res!”. Els adults tapen l’emoció. Però si estem tristos, està bé d’expressar-ho. Una altra cosa seria quedar-se tancat en una emoció, en la tristesa, per exemple, i no saber sortir-ne. Però expressar la tristesa és bo! I també hem de permetre sentir totes les emocions, siguin quines siguin. La gent diu: “No t’ha passat res! Has de ser fort!”. Però per què? I a més, a vegades plorar és ser

molt valent! Per què creiem que ser valent vol dir no tenir por de res? Pots sentir tristesa i seguir caminant amb la teva motxilla... [...]. Però almenys en la gestió de les emocions, a mi m'agradaria... voldria donar [a la meua filla] espai a les seves emocions, no tallar-la, amb això, que pugui sentir totes les emocions, perquè no són ni bones ni dolentes, totes les emocions són necessàries i són per alguna cosa. I, segons la situació, et possibiliten alguna cosa o te'n limiten d'altres. Estar trist, què et permet? En algunes situacions és necessari estar trist, perquè et permet estar tranquil, fer introspecció, per exemple. Però després necessites passar a una altra cosa, però per poder passar a una altra etapa potser primer haves de sentir la tristesa, per poder passar a l'emoció següent! Llavors jo... en aquest sentit... jo vull que quan creixi es doni permís a ella mateixa per sentir les seves emocions, i que aprengui a gestionar-les. I jo crec que, amb això, la resta li serà igual, la qüestió del gènere, la seguretat en ella mateixa, si saps gestionar les teves emocions...». (Rosa)

«Llavors hem de començar per les necessitats emocionals. Però, per conèixer les necessitats emocionals de les criatures, primer hem de veure-les en nosaltres mateixos. Molts adults diuen que no serveix de res expressar la tristesa... [...] El que m'ha fet fer un "clic" ha sigut escoltar totes les veus que hi ha dins meu. Hi ha moltes veus dins meu, i les reprimeixo, i llavors no em trobo bé amb mi mateixa. Per exemple, la veu de l'agressivitat, la faig callar perquè no està ben vista a la meua família o a la meua "tribu" [grups d'amics, etc.], llavors amago una faceta meua. I això funciona igual per a un nen i una nena. I això ens fa menys lliures. L'autoestima i el gènere és molt similar. He de poder estimar totes les meves facetes, tot el que soc, per ser lliure. El gènere, els patrons de conducta i els estereotips ens fan menys lliures, perquè fan que no tinguem dret a estimar algunes parts de nosaltres. [...] Són creences limitadores». (Antònia)

L'estereotip és una idea feta, una creença compartida per molta gent, amb la qual etiquetem un grup de persones. Un estereotip sexista és una etiqueta que enganxem a una persona pel sol fet de pertànyer a un sexe, per exemple que les dones són romàntiques o que els homes només pensen en el sexe. Es tracta d'una creença que tanca les persones en uns esquemes limitats, sovint negatius, i que les afecta en la seva vida personal. Aquestes creences estan tan esteses i profundament arrelades que marquen la nostra visió del món, perquè ja no ens adonem que són estereotips, i qualsevol detall o bé confirma la creença, o bé pensem que és una excepció.

1.3. I els nens?

«Bé, jo crec que hem avançat una mica, quan veus tot el que es mou pel 8 de març... Però, per exemple, jo he llegit moltes coses, molts articles, però n'hi ha poques que insisteixin en el fet que hem de fer alguna cosa amb l'educació dels nens; nosaltres hem de fer alguna cosa amb els fills! Hem de demanar més igualtat, però també hem d'educar millor! Hem d'educar les nostres nenes perquè lluitin, però hem d'educar els nens també! I això no ho fem...». (Miranda)

Tot i que, col·lectivament, el masclisme posa els homes en una situació privilegiada,²⁰ individual, és un sistema que en fa patir molts. Avançar cap a la igualtat implica, doncs, treballar amb totes les criatures: nens, nenes, intersexuats, menors trans, o qualsevol categoria que assignem. Això vol dir treballar també *amb* els nens i *per* als nens. Com els afecta? Vet aquí alguns exemples:

a. Repressió de les emocions

«Associem el fet de ser sentimental amb les dones, i llavors castrem els homes, perquè d'aquesta manera els diem que no poden ser sentimentals... I el paper de l'home és la contenció, la cobertura. No vol dir que no puguin plorar, perquè els homes també ploren, però... com t'ho diria? Jo tinc tendència a alliberar-me de les meves tensions plorant. És la meua vàlvula per no explotar. Quan ploro, necessito aquesta contenció, aquest suport. Necessito algú que em deixi plorar, però fent-me costat. I és el que jo espero del meu home, que em contingui i em faci costat. Però això ho hem transformat en rols: les dones ploren i els homes contenen, per dir-ho d'alguna manera. Però el meu fill serà un home. Ara és un bebè, però després serà un home. I quan plora, jo li dono suport. Soc la seva mare. Llavors, per què quan són grans no poden plorar i la seva dona fer-los costat? I això, aquests papers d'home i de dona, és una cosa que construïm des que són petits. Jo recordo que el meu pare deia que un home ha de cobrir les necessitats de la família, i que és l'home el que ha de sostenir i contenir la família. Però, i si l'home té ganes de plorar? I si necessita que li fem costat? I si la dona té ganes de contenir-lo? De fet, quan el meu company està trist, a mi m'encanta estar amb ell, acompanyar-lo. El meu primer marit, en canvi, havia crescut amb la idea que un home no ha de plorar mai, i llavors d'adult no expressava mai la tristesa, no la compartia mai... I això va ser el seu problema vital... Poder alliberar-te, tenir algú que et doni suport, un pilar perquè tu puguis descarregar-te... Això per a mi és un dels problemes més grossos, en la diferenciació entre home i dona. Ara la gent ja no diu: "Els homes no han de plorar", no ho diuen perquè no és políticament correcte [...] però diuen: "Va vinga, que no ets un home o què?". Això em fa molta pena, perquè és una mutilació [...]. Els homes són tan víctimes del masclisme com les dones». (Paula)

«L'home ha estat molt sacrificat. No pots tenir sentiments, ni emocions ni sensibilitat, no et pot agradar cuidar els teus fills... Els nens condicionats d'aquesta manera hi perden molt. Com que això està vinculat a situacions de poder, sembla confortable, però molts homes pateixen de tenir aquest rol...». (Tomàs)

«Mostrar la tendresa és un alliberament per a l'home, poder mostrar-la i viure-la... Perquè els han tallat molt en això [...] Està bé un home tendre, que tingui ganes de cuidar, que ho pugui ser, ho pugui mostrar. Que no sigui una limitació [...] Perquè els homes han estat molt *matxacats* amb això...». (Melissa)

«Ara ja no es diu: "No ploris", perquè no és políticament correcte. Però per exemple als nanos els diem: "Sigues fort". Jo ho veig al club de futbol. El missatge és el mateix!». (Lucía)

²⁰ Aquí hem de matisar: perquè posa en una situació privilegiada els homes, però sobretot els heterossexuals. Masclisme i homofòbia sovint van junts, i són la conseqüència d'un mateix sistema de valors.

Els nens estan sotmesos a una castració emocional i sentimental molt dura. Aquesta afirmació té variacions, segons les èpoques, les cultures, les condicions de vida o la classe socioeconòmica, entre d'altres factors. Per exemple, les classes socials benestants donen una mica més de marge a la sensibilitat. Però això és perquè en aquestes classes socials, el poder s'associa més a l'àmbit mental que al físic, i això inclou la sensibilitat, que és vista també com una manera de ser culta o d'apreciar certes formes d'art, per exemple. En altres classes socials el poder és físic, i per tant s'han de prohibir totes les emocions, perquè el debiliten. Però el que hi ha en comú en ambdós casos és que el model de masculinitat, en la nostra societat, inclou el fet de ser millor que els altres, i no només ser millor, sinó guanyar. Això implica elements de força, imposició i duresa, que són valors contraris als que molts reclamem, com ara solidaritat, cooperació, amistat, compassió o respecte, per posar alguns exemples.²¹ D'una banda, doncs, els incitem a la competitivitat i l'agressivitat, cosa que comporta una repressió de les emocions, però de l'altra, tenim por d'aquesta agressivitat quan arriben a l'adolescència i a l'edat adulta. És un cercle viciós, perquè per la por de la violència dels altres nens i nenes incitem el nostre fill a ser agressiu.

b. Violència física, emocional i verbal entre nois

La violència entre nois és un fenomen molt estès, però no gaire reconegut. Per exemple, en una de les entrevistes, una mare considerava que quan un noi empeny una noia, pega la seva germana o controla la seva noia es tracta de violència; però quan parlava dels cops entre nois, no ho considerava violència. Segons ella, pegar i apallissar-se, entre nois, és només una manera de relacionar-se. Utilitzant l'excusa que «els nois són així, però no passa res», negava completament la possibilitat d'identificar aquesta violència.

Les relacions entre noies, entre amigues, poden expressar-se d'una manera positiva, amb petons, abraçades o donant-se la mà, per exemple. Però aquestes expressions són reprimides en els nens, perquè els mostrem que són actituds negatives per a ells, i els subratllem que representen una idea de debilitat i de degradació d'estatus. Moltes persones adultes es burlen dels nens que mostren així el seu afecte per un altre nen, amb insults del tipus *marieta* o *nenassa*. De vegades, aquestes mostres de tendresa estan permeses a alguns nens que els adults etiqueten de *raros*, i que serveixen per educar a contrallum. En aquest cas els pares agafen l'exemple de «fulanet, que és un bitxo *raro*» perquè abasta tots els altres nens i nenes, i així expliquen, d'una manera indirecta, als seus fills el que *no han de fer*. L'única via acceptable per als nens és el contacte físic agressiu, com els cops i les empenyes, o bé distant, com jugar a pilota, a tocar i parar, i les abraçades només si es rebaixen amb uns copets a l'esquena. A poc a poc aprenen que els cops i les burles no són expressions d'hostilitat, sinó jocs que els permeten mesurar-se, reconèixer-se entre ells i tocar-se. De fet, en xifres, els nois són les primeres víctimes de la violència masculista, molt més que les nenes. Però no identifiquem aquesta violència com a tal, no la volem identificar així. I si els nens no la consideren violència, llavors podem dir que no hi ha cap problema? No. Primer de tot perquè és una manera d'acostumar-los a la violència en el dia a dia; i en segon lloc

²¹ Subirats i Tomé 2007, p. 65.

perquè de grans es poden fer realment mal els uns als altres, o a si mateixos, amb cops, carreres de cotxes o drogues, per posar uns exemples.²²

c. Demostrar la masculinitat per negociar la seva vida

Una de les conseqüències d'aquest sistema de valors, d'aquesta pressió per una imatge de masculinitat viril, és que alguns nois, els que tenen la força per resistir i per conservar els seus somnis, es veuen obligats a desenvolupar estratègies per poder sentir-se lliures. En certa manera han de compensar les eleccions que prenen per poder demostrar la seva masculinitat i tranquil·litzar la família o la societat.

«A un dels meus amics, que és gai, des de petit li costava molt assumir la imatge de la masculinitat. Llavors va estudiar per ser pilot, de fet va fer una cosa molt masculina per després tenir el dret a dir als seus pares: “Doncs no, de fet jo vull ser ballarí”. És molt simbòlic, perquè pilotar és una feina que veiem encara com una feina molt masculina!». (Anna Carlota)

1.4. I les dones?

El masclisme, com funciona? Com es transmet? Si més o menys la meitat de la població són dones, com és possible que el masclisme s'aguantí? Perquè ho vulguem o no tots hi participem. Les dones també.

En una entrevista a 10 mares d'orígens diversos, algunes subratllaven que no deixaven que els fills les ajudessin en les tasques de casa, però sí que hi obligaven les filles. Una mare marroquina es va enfadar:

«No ho podeu fer, això! Nosaltres aquí ens queixem tota l'estona dels problemes que tenim amb els marits, i vosaltres eduqueu els vostres fills perquè siguin així també? No! Tothom ha d'ajudar a casa, i ja està! [...] Aquesta educació de dir: “No, els homes no cuinen”, doncs això és masclisme! És el masclisme que fem nosaltres mateixes!». (Leila)

Aquestes dues mares ens expliquen, també, com les dones participen del masclisme:

«[La meua àvia] sempre em deia: “T'estima molt”, per dir-me que el meu marit em tractava bé per amor. I jo crec que això és un error, és un error creure que un home ens tracta bé perquè ens estima. Perquè el meu marit tracta bé totes les dones, amb igualtat, és igual que se les estimi o no. Però per a la meua àvia això era una novetat [un home que planxa, que neteja la casa], llavors deia que era perquè m'estimava molt. I no! Això, simplement és normal! És així que un home ha de tractar una dona, amb igualtat! Sembla un detall, però és amb petits detalls així que t'adones que a les dones ens queda molta feina per fer. Perquè seria tan fàcil planxar jo mateixa... Jo, per exemple, tinc amigues que no deixen que el seu marit cuini. Diuen que els homes embruten la cuina!». (Miranda)

«Jo vaig créixer amb la idea que era una noia guerrera, que ho podia fer tot com els tíos. Fins i tot em vestia com un tio. Fins que un dia vaig conèixer una noia que em va dir: “És clar

²² Subirats i Tomé 2007, p. 67; Solsona Pairó 2016, p. 30-31.

que ho pots fer tot igual que els *tios*... però no estàs obligada perdre la feminitat!". Això va canviar completament la meva perspectiva. No necessito transformar-me en un home, perquè si no soc masclista amb mi mateixa! Perquè si m'he de transformar en un home per poder fer el que vulgui, això és masclisme! Jo em considerava feminista, però no ho era! Això no és ser feminista! I aquesta noia, quan la veus... és un model molt femení, porta vestidets i tot. Però arregla ella mateixa el cotxe, treballa en el sector de l'aeronàutica, ha de pilotar helicòpters en circumstàncies extremes... Veus? Però nosaltres, d'alguna manera, hem integrat que això no és compatible, ser femenina i a la vegada forta i valenta. Tenim tendència a considerar que només pots ser una cosa o l'altra. Si ets femenina i t'agrada estar guapa, llavors ets un moble, no serveixes per a una cosa en què s'ha de ser valenta. I jo mateixa em vaig adonar que inconscientment veia les coses així! Que si volia fer coses, m'havia de portar com un home! Que fort, eh!». (Paula)

2. Primera etapa: prendre consciència

«Si miro la meva filla, primer m'he de mirar a mi mateixa. Perquè si faig coses, és perquè he vist la meva mare fer-les, la feina de casa, per exemple. Me n'encarrego jo i ni m'ho plantejo. A vegades n'estic farta, paro, i em pregunto: "De veritat és el que jo vull?". Això és el que he d'aprendre amb mi mateixa. La feina veritable comença amb mi mateixa. [...] Jo vull que ella sigui lliure, però perquè ella sigui lliure primer ho he de ser jo, i sovint no soc lliure perquè ni m'ho he plantejat. Per exemple, jo mai no m'he preguntat si de veritat em vull depilar o no [...] Sovint els pares diuen: "He començat a créixer quan he tingut fills". És veritat que sovint és quan vols que la teva filla sigui lliure amb algun aspecte que comences a qüestionar el que fas tu. Però la criatura és un reflex de tu. I no és a ella a qui hem de modificar, sinó a nosaltres mateixos. Si el meu fill no s'estima, he de mirar el que em passa a mi, i en què no m'estimo. Conec criatures que no s'atreveixen a pujar i baixar escales, i quan mires els pares, doncs veus que tenen por... Els pares tenen por, i llavors les criatures no s'hi atreveixen... Jo no crec que per avançar haguem d'anar tots a fer teràpia, el que hem de fer és voler avançar, voler veure les coses, voler-ho per a les nostres criatures, i saber que s'ensenya més amb el model que amb el discurs [...] La base és: quines parts no he pogut desenvolupar dintre meu? Què m'ha limitat això? I com ho puc trencar?». (Antònia)

Moltes persones entrevistades consideren que, per avançar cap a una educació igualitària, no s'ha de fer res. Molts consideren que no s'ha de parlar del sexisme, que no cal començar a analitzar els inputs –els dibuixos animats o la publicitat, per exemple–, que no cal observar què fem i diem a casa. La seva explicació segueix sempre el mateix patró, diuen: «Jo no soc sexista, i a casa no hi ha sexisme, de manera que crec que no cal fer res». Aquest plantejament és un problema, perquè impedeix una presa de consciència profunda. Vegem els aspectes següents:

- Primer de tot, s'ha de subratllar que gairebé ningú no es considera sexista a la nostra societat avui dia. Afirmar de manera clara «Jo soc sexista» és políticament incorrecte, i això marca la visió que tenim de nosaltres mateixos. Però no impedeix que subsisteixi el sexisme en el nostre interior. Fins i tot alguns pares i mares entrevistats, amb concepcions clarament molt sexistes, al principi de l'entrevista declaraven que «és que jo no soc sexista, per això no em preocupo per aquest tema». De fet, podem afirmar que tothom és sexista, perquè hem estat educats així. Per tant, no és pel fet que no ens veiem sexistes que no ha guem de treballar en aquest tema.

«Hi ha gent a qui l'hi surt tot sol [el sexisme], gent que no es considera sexista però veus que l'hi surt igualment, de dins, perquè no han fet una autorevisió... Perquè no és una qüestió teòrica, la majoria de la gent que fa aquest tipus de comentaris [sexistes] no es considera sexista. Però en canvi, és continu...». (Rita)

- En segon lloc, aquesta postura implica oblidar la força tremenda que ve de la societat, i que envia constantment i per moltes vies missatges i creences sexistes.
- Finalment, aquesta postura contribueix, simplement, a perpetuar el funcionament de la societat, no a canviar-lo. Si volem realment avançar cap a una educació sense sexisme, no n'hi ha prou a considerar-se no sexista, s'han de canviar coses.

«Els pares, som molt importants... Però no sé si la nostra importància pesa tant perquè la resta no compti. Perquè si fos veritat, si només el model familiar comptés, tots reproduiríem sempre el que hem viscut i no hi hauria canvis d'una generació a l'altra! Això vol dir que sí que la resta compta, influeix i modifica!». (Lia)

2.1. L'ou o la gallina?

Com aprenen el sexisme les criatures? Amb el model de família? Amb els mitjans de comunicació? Amb les joguines? Amb les amistats? Diverses famílies entrevistades, preocupades pel tema del sexisme, insistien que sols el model familiar és determinant, i que la resta, segons el seu parer, és superficial.

«Pots canviar un conte, però si després el que els nens veuen a casa és que la mare treballa a fora i a més assumeix més feina de la casa que el pare, doncs... no serveix de res de canviar el conte!». (Olivia)

Aquesta mare, per exemple, critica les modificacions que s'estan fent en el llenguatge, o els esforços per trobar contes no sexistes:

«Jo tinc la impressió que ens quedem a la superfície, que no treballem prou el fons de les coses. De manera que continuem repetint patrons. Si només treballem a la superfície, després quan ens trobem davant d'una situació no l'analitzem a fons, no n'analitzem el perquè, no avancem. Per a mi, vivim en una societat de maquillatge i no arreglem mai els problemes. Si volem realment avançar, hem d'analitzar a fons. Tenim por d'arribar-hi, d'arribar al fons de les coses; ens sentim fràgils si anem al fons de l'anàlisi. I, com que tenim por, com que no volem analitzar, ens quedem a la superfície. I això és pitjor, perquè com que fem canvis en superfície, tenim la sensació que ja hi hem arribat, que ja hem arribat a la igualtat, i no veiem la resta. I això és pitjor!». (Assumpció)

Pot ser que sigui així, i que realment modificar contes o censurar dibuixos animats no serveixi de gaire si mantenim formes de sexisme en el nostre nucli familiar. Però també pot ser que sí, que els inputs externs influencien molt. Però és que si hem d'esperar a resoldre totes les desigualtats que hi ha a la nostra parella, o a desfer-nos de totes les creences negatives que tenim a dins abans de començar a treballar el sexisme més extern, aleshores el sexisme té una esperança de vida més llarga que la nostra. Però, a més a més, què podem fer per adonar-nos dels desequilibris a casa nostra? Com ho fem per identificar parts nostres en què no ens permetem el dret de ser lliures? Què fem per veure les creences limitadores que portem a dins? Treballar aspectes que semblen més externs o superficials per a certes persones, com la roba o les joguines, pot ser una bona manera de començar, perquè serveixen de porta d'entrada, de punts de partida que ens faran reflexionar cada vegada més

profundament. Podem començar per les joguines, pel llenguatge o per la roba; el que comp- ta és començar a obrir els ulls, i per fer-ho qualsevol detall pot servir.

«Per exemple, si el meu fill es reprimeix les llàgrimes, si no s'atreveix a expressar la tristesa o la solitud, no és per culpa dels dibuixos animats o dels contes, sinó que és per la nostra actitud com a pares; deu ser conseqüència de com li parlem, de com ens prenem el que ens diu, de com li contestem. Aprèn a reprimir les emocions, i això li crea un malestar, un malestar amb si mateix, un sentiment de solitud, i aquest malestar troba resposta en els inputs culturals que la societat li envia, és a dir, que quan entri en contacte amb un conte o una pel·li o una actitud que li permeti amagar millor les emocions, doncs això serà direc- te, l'input s'enganxarà com un imant a l'emoció, perquè com que el nen nota que ha de reprimir algun tipus d'emoció, doncs buscarà la manera més eficient de fer-ho! Per exemple, jugarà a la guerra, es mostrarà agressiu durant un partit de futbol, o qualsevol cosa que l'ajudi a aguantar aquesta repressió. Buscarà en la societat coses o persones, o actituds o ideologies, que li permetran gestionar la base emocional creada per la família, per l'entorn més proper. Per això, jo crec que la família i la societat són forces que treballen juntes, i cada una té un paper diferent. La família és més important en el tema de les emocions, del vincle, l'autoestima i la confiança. I la societat és més important en els models, les formes, els gustos, les idees, les actituds... O sigui que el treball en família sobre les emocions és indispensable; si no, no serveix de res controlar tots els inputs externs... Però això tampoc no vol dir que només compti la família i que la resta no tingui pes... Perquè si la nostra criatura té una actitud agressiva, o si repeteix actes sexistes, a partir del moment que això pot ferir una altra persona, realment podem dir que és superficial? I si això enfonsa encara més el nostre infant en un paper que el tanca en les seves emocions, podem dir que no passa res? Per això, per a mi, hem de treballar en tots dos àmbits, la família i els inputs externs». (Sofia)

Lundy Bancroft treballa des de fa gairebé 30 anys amb homes maltractadors. I ell insisteix en la importància dels inputs externs, dels models culturals que envolten les criatures:

«Cuando la cultura y la experiencia en casa se entrelazan, se refuerzan mutuamente. Si un chaval crece en un hogar en el que la madre sufre maltrato, escuchar una canción como "Kim", de Eminem, podría dejarle una huella profunda. Podría sentir que la sociedad estam- pa su sello público de aprobación en el maltrato de las mujeres que presencia en casa. La probabilidad que culpe a su madre por lo que ocurre y que empieza a copiar la conducta del maltratador aumenta con cada mensaje a favor del abuso que recibe de su entorno. Mi experiencia como terapeuta me convence de que los hombres con más probabilidades de acabar abusando de las mujeres son aquellos que crecen con un abusador como modelo importante y que también reciben dosis muy altas de formación cultural destructiva. Pero no olvidemos lo siguiente: la mitad o más de mis clientes no proceden de hogares en los que el hombre abusase a la mujer. Las influencias culturales [películas, publicidades, can- ciones, pornografía, etc.] que he descrito bastan por sí mismas para preparar a un chico en el camino hacia el abuso. Por tanto, resulta esencial enseñar a los niños a respetar a las mujeres y a pensar con sentido crítico en los mensajes sociales que reciben. Muchos hijos de mujeres abusadas a los que he conocido, entre los cuales figuran policías, escritores, terapeutas y activistas, dedican sus vidas a hacer frente al maltrato contra la mujer. El ejem-

plo de esos hombres demuestra que las influencias familiares son solo el principio de la historia, y que cada chico puede optar por canalizar su angustia infantil en acciones constructivas (si aprende otras formas de pensar y actuar). [...] En resumen, un abusador puede ser considerado no como un hombre “desviado”, sino como alguien que ha aprendido demasiado bien las lecciones de la sociedad y se las ha tragado enteras y sin pestañear. Ha seguido todas las señales que le deja su cultura en el camino hacia la madurez, al menos en lo que respecta a las relaciones con las mujeres.»

Per educar sense sexisme, per oferir als nostres infants més llibertat de ser qui volen ser, hem de començar per revisar interiorment els nostres actes, paraules, pensaments, pors i desitjos.

«Crec que hi ha moltes coses que *se'ns colen*. Per exemple, vols educar igual fills i filles, perquè creus que ho has de fer igual, però no hi arribes. Perquè si no fos així no continuaríem tal com estem. Si això continua és perquè repetim models que hem après de petits... O, per exemple, a vegades m'adono que penso alguna cosa sobre la meua filla, i jo mateixa em dic: “Com pot ser que no hagi pensat això dels meus fills?”. Llavors m'adono que la meua mirada és diferent, i que això fa que accepti més una cosa de l'un o de l'altra segons si és nen o si és nena... Necessitem un radar...». (Olivia)

2.2. Desenvolupar un radar per als petits detalls

«El sexismo forma parte integrante y profunda de nuestra lengua, de nuestros gestos, de nuestras categorías mentales, de nuestros hábitos, de nuestras relaciones, de nuestra vida. El sexismo nos constituyó inicialmente, como nos constituyó la cultura que nos fue transmitida, hecha de palabras y de gestos milenarios gastados y pulidos o rotos e hirientes por el rodar que han experimentado a lo largo de los siglos. Porque, en el uso que mujeres y hombres les dieron, quedaron adheridos a ellos todos los elementos de poder, de opresión, de creatividad, de libertad o de humildad que caracterizaron las situaciones en los que ellas y ellos vivieron».²³

Moltes vegades, quan comencem a treballar contra el sexisme, ens trobem que molts elements són considerats simples detalls. Algunes persones diuen: “Són *només* joguines, *només* són colors, *només* són dibuixos animats, *només* són bromes, *només* són insults...».

«Els pares posem molt de sexisme en els nostres fills. Tenim molta feina per fer, perquè passa per molt detalls. Jo veig pares que, quan el fill fa una cosa una mica viril, n'estan contents, ho aproven... O que el pare fa una broma masculista, i diu: “Bah... és *només* una broma”. A vegades fins i tot és la mare la que fa la broma. I el fill ho sent, i què aprèn?». (Mabel)

«Per exemple ara, d'ous *Kinder*, n'hi ha per a nens i per a nenes. Jo flipo, penso que estem en regressió! [...] Però hi ha gent que diu: “Bah, no és tan greu”. El que em sobta més és això, que la gent ho minimitzi, que trobin que no és important, que contestin que “bé, és que un nen és un nen, i una nena és una nena». (Rosa)

²³ Subirats i Tomé 2007, p. 9.

És fàcil considerar que són només detalls, i així treure'n importància. Però si fem l'esforç de prestar-hi atenció, ens adonarem ràpidament que no són només detalls, perquè aquests detalls són pertot arreu, i en tot moment, i encara que no tinguin conseqüències directes, en tenen d'indirectes, en els missatges i en els valors que transmeten. Per exemple:

«Sí, encara hi ha molt de sexisme. Ara que soc mare veig que soc molt més crítica amb això. Per Carnaval, hi havia una plataforma que criticava les disfresses, perquè n'hi havia una d'infermera amb minifaldilla, mentre que la d'infermer era amb pantalons. I passava el mateix amb la de bomber i la de bombera. Ara ho veig tot això, i abans no ho veia. Penso que estem tan inundats de missatges així que...». (Carlota)

«El que em fa més por són els micromasclismes que hem integrat tant, coses que diem sense voler...». (Paula)

«Hi ha sexisme, però disfressat, en situacions tan quotidianes que sovint ni te n'adones [...] La nostra filla gran escolta cançons sexistes, i li preguntem si s'escolta les lletres, i ella contesta: "Sí, però bah, tothom se les escolta, també". Tothom ho troba normal, tothom troba que no passa res [...] però els entra al cap, a poc a poc, sense que ni se n'adonin!». (Assumpció)

Segons la sociologia i la psicologia, quan les criatures fan una pregunta sobre la funció i la definició de les coses, de fet no demanen una resposta empírica, sinó que volen una resposta essencialista. Per als infants «el món és suposadament coherent, i tots els seus elements han de tenir una finalitat. Hi ha un cert conservadorisme inherent en aquesta manera de pensar, que suposa que si una cosa existeix és perquè té una funció, un lloc immutable en l'ordre de l'univers [...] En el context d'aquesta relació essencialista i funcionalista amb el món, les directrius parentals, explícites o implícites, agafen valor de llei».²⁴ Els infants busquen constantment entendre el món que els envolta, busquen aprendre'n i entendre'n les normes, i les definicions de les coses:

«Jo estic convençuda que tot, a la vida, és multifactorial. I en l'educació, encara més. Com aprenen les coses els nens i les nenes? Per missatges directes? No! Si no aprendrien ràpidament el que els diem, i mira que a vegades els hem d'explicar mil vegades el mateix! No, aprenen de manera repetitiva, sobretot a través de la pràctica, però sobretot aprenen quan un mateix concepte és en diversos camps, quan poden aplicar una cosa que han après a un altre context, a un altre cas concret. Per exemple, vaig llegir que, per aprendre matemàtiques, els nens n'aprenen realment quan poden aplicar un concepte en contextos diferents. Per exemple un nen aprèn 2+2, doncs si ho pot aplicar al supermercat, després ho veu a casa, i després compta les joguines, etcètera, llavors és quan realment li entra al cap. I jo crec que en la resta de la vida és igual. I és més, jo crec que l'aprenentatge no és una suma de milers de petites coses, sinó que és la relació que es va teixint entre aquests milers de missatges, una mica com una teranyina. Davant d'una situació, el nen es recordarà d'una altra situació semblant, i hi establirà un vincle, i d'això en traurà la seva pròpia conclusió, i després, quan es trobarà en una altra situació, comprovarà si la seva conclusió és certa, etcètera. Això va teixint una teranyina entre totes les informacions, que estan lligades d'una manera molt forta, i és amb això que aprèn. Quan aquesta xarxa d'informacions està teixi-

²⁴ Bereni et al. 2012, p.121.

da, és difícil desmuntar-la, perquè està ben agafada per molts punts, i desmuntar una part de la xarxa implica desmuntar-la tota... i això costa... Aleshores, tots aquests missatges que nosaltres els adults considerem detalls, perquè ens fa mandra o perquè no tenim la paciència de pensar-hi bé, per al nen tenen molt de valor, perquè serveixen per confirmar les seves hipòtesis. Estic convençuda que els nanos són campions de la reflexió, funcionen amb el mètode deductiu, formulen les hipòtesis i busquen elements per confirmar el que creuen. Per exemple, diguem que un nen, o una nena, mira un dibuix animat; després al vespre, al llit, hi pensarà i en traurà unes quantes conclusions, i l'endemà observarà per veure si ho ha entès bé. Qualsevol cosa pot confirmar el que pensa, com la relació entre el pare i la mare, el que diuen els altres nens a l'escola, la publicitat a la parada d'autobús, la publicitat a la tele, algun insult que sent pel carrer... I cada vegada que una cosa coincideix amb la seva conclusió, hi ha com un "clic" al seu cap. I el fet és que segurament quadra molt sovint! Jo crec que un dibuix animat sexista no tindria cap influència si la resta de la societat i la cultura estiguessin lliures de sexisme. Llavors ho veurien com una cosa rara, fins i tot els podríem dir: "Mira que antiquat això!", perquè seria només un detall. Però, és clar, com que tota la resta també és sexista, els nens no ho poden veure com una cosa sense importància! Perquè tot confirma la resta, tota l'estona! Això no vol dir que haguem de posar censura a tot arreu, no ens en sortiríem, però podem acompanyar els nanos en això, analitzar-ho amb ells, deixar caure un petit comentari... Com a pares no podem deixar que xuclin tot això!». (Sofia)

Agafem l'exemple d'un detall entre mil: els colors. Els colors de la roba, de les motxilles, de les bicicletes, dels llençols, dels biberons, dels cotxets, etc. Què veiem? Que la majoria dels objectes estan dividits en dues categories, per a nenes i per a nens, i aquesta divisió està indicada a través dels colors. Típicament, el rosa és considerat, en la nostra societat actual, un color de nena. Quan esmentem aquest fet, a les entrevistes o al carrer, molta gent troba que no passa res, que és només un detall. Però ho és, realment? I si gratem una mica? A què associem el color rosa? A quina actitud, a quins valors, a quines emocions? Per què, si el rosa és només un detall, moltes famílies no s'imaginien comprant una samarreta rosa per a un nen? Quins missatges enviem als nens quan els permetem certs colors però no d'altres? És només un detall, però la cultura i el funcionament de la societat s'aprenen amb els detalls!

«Hi ha coses purament simbòliques, com els colors. Però per a mi són importants, perquè sense que el teu nen se n'adoni ja l'estàs marcant, ja li estàs enviant el missatge que les nenes han de ser perfectes, molt guapes, i que els nens no han de mostrar els seus sentiments. Si a la teva nena li poses vestidets amb volants, sabates incòmodes però maques li estàs enviant un missatge molt fort, que ha de ser guapa, que això és el que compta [...] Són moltes petites coses, que semblen innocents, però que a poc a poc et marquen, i quan arribes a l'edat adulta fas moltes coses així, com maquillar-te, portar talons perquè el cul sigui més atractiu per als nois...». (Joan)

Quan evitem certs colors per a nens o per a nenes, els ensenya de manera més o menys subtil però profunda la divisió de la societat en categories, en drets, privilegis i prohibicions. Els ensenya que no poden tenir accés a tot, que algunes coses estan permeses per a uns i no per als altres, i això sense que puguin entendre'n la raó, perquè no n'hi ha cap, de raó. Així, els ensenya a conformar-se, fins i tot quan no hi ha cap lògica. En conseqüència, els

ensenyem a criticar altres persones, a burlar-se'n si surten del camí. Els animem a comparar, a buscar on són els seus privilegis. I així comencen a buscar arreu on són els límits entre una categoria i una altra en termes de prohibicions. A través de la simbologia dels colors i altres detalls –com ara gestos, actituds, roba o joguines– aprenen que certes coses són per a ells i d'altres coses no. D'aquesta manera seguiran buscant, en la cultura i la societat, el que podran classificar, i arribaran a afirmar que «això és per a mi, perquè soc un noi» o «això no és per a mi». Trobaran normes implícites i gens clares, però les erigiran en prohibicions estrictes –quantas vegades no sentim que les nenes no poden jugar a futbol– o bé se les inventaran. Els colors i altres detalls ens poden semblar, a nosaltres els adults, detalls sense importància. Però per als infants són un mecanisme molt potent d'aprenentatge de la classificació en dos grups diferents, un mecanisme d'aprenentatge de les normes, i d'aprenentatge de la resignació i del conformisme. I, en comptes d'això, els podríem ensenyar la llibertat.

«Jo crec que també és una qüestió de coses més subtils, de detalls, com els colors. Els colors acceptats o no, això té a veure amb les emocions. Per als nens només acceptem els colors foscos, el gris o el negre, o bé els colors agressius, com el vermell. Això té a veure amb les emocions que acceptem d'ells, que han de ser durs, seriosos, agressius. Per a les nenes, en canvi, els escaients són els colors pastel, el rosa, colors que trobem tendres. I volem que les nenes siguin tendres... I jo crec que mentre no obrim tot això, mentre no permetem a les nenes ser combatives i als nens ser tendres, doncs encara ens quedarà molta feina... El problema és de dividir, classificar. Coses per a un sexe i coses per a l'altre, classifiquem qualsevol detall, i això els ensenya que no poden ser tot el que volen ser. I la feina que hem de fer ha de passar per aquí, per deixar de dividir, de classificar. Que els nens sentin que poden fer el que volen fer, que no hi ha res de reservat per a les nenes o per als nens...». (Melissa)

Els colors no serveixen només per classificar, dividir, marcar una frontera entre els grups, sinó que també estan associats a certs valors, emocions i actituds. I això, les criatures ho capten molt de pressa, com ens explica aquesta mare:

«Tinc una amiga que té un fill de quatre anys, i al nen li agrada el rosa i els collarets i tot això [...] Li van regalar un paraigua de la Pepa Pig i estava encantat. Però va anar a l'escola amb el paraigua, i quan va tornar a casa va dir que no el volia més, perquè els altres se n'havien burlat. Ara diu que ja no li agrada el rosa, que li agrada el fúcsia, i es justifica, diu que el fúcsia no és rosa, que és un color més “fort” que el rosa. És increïble que pensi que s'ha de justificar! Ell mateix ja s'ha adonat que no li pot agradar el rosa, i que el fúcsia és més acceptable perquè és més “fort” que el rosa! Tan petit, és increïble!». (Rosa)

2.3. Els detalls que marquen més són invisibles

Un bon nombre d'aquests detalls que marquen els nens i les nenes són gairebé invisibles, com per exemple els petits comentaris, les expressions no verbals i les expectatives que tenim de cada persona segons el seu sexe.

a. Els petits comentaris

«Per exemple [la meua filla] va demanar unes sabatilles blaves. Els seus avis n'hi van regalar unes de blaves amb avions, i li van dir: “De color blau, només hi havia sabatilles de nen”. Però si no hi ha diferència! A ella també li poden agradar els avions, no? [...] O aquest Nadal, en una botiga, hi havia un nen que ensenyava una joguina a la seva mare, l'hi volia regalar al seu cosí, i li deia que li agradava, i la mare va i li diu: “No! Això és de nenes”. Però si justament el seu fill li estava dient que li agradava! No entenc com una noia jove d'ara encara pot pensar així!». (Clàudia)

Diverses persones que vam entrevistar consideren que només l'exemple de la família influeix els infants, i que els comentaris externs no poden marcar-los. Sí que és cert que l'exemple de la família és indispensable, però això no significa, malauradament, que els missatges sexistes externs siguin inofensius. La igualtat dins la família no els immunitza contra els missatges que reben de l'exterior. Els casos en què un nen ha abandonat la dansa per la pressió dels altres, malgrat tot el suport de la família, són freqüents; només en les nostres entrevistes hem comptat 6 nens que han acabat deixant el ballet.

«Quan el meu fill em va demanar de fer ballet tenia 8 anys, i s'hi va inscriure amb un amic seu. Però després la gent li va començar a dir que el ballet és per a les nenes. Altres nens, l'hi deien, però també adults. Jo reaccionava directament, jo els preguntava: “Per què? Per què els nens no poden fer ballet?”. A mi, això em semblen idees d'una altra època [...]. Però ho va deixar. Segur que va ser per això [...] Em deia que ja no li agradava, però no ho crec...». (Gabriela)

A més, encara que aquests comentaris i estereotips sexistes no afectin directament els nostres propis fills i filles, hem de recordar que n'afecten d'altres. Per això, deixar-los repetir discursos discriminants contribueix al sexisme en general, encara que alguns diguin: «Al meu fill no l'afecta que li diguin això».

Els petits comentaris externs també els afecten a través de la reacció dels seus pares i mares, és a dir, la manera com nosaltres, els adults, reaccionem davant d'un comentari o cas concret:

«Sí, [els comentaris] els marquen si els senten. Per exemple, nosaltres en vam parlar el mateix dia, a l'hora de sopar, ho vam comentar [un comentari sentit al supermercat: “Tio, sembles una noia mirant els preus!”], comentàvem entre nosaltres que això era realment una mirada estreta, i el meu fill ens sentia, de manera que li transmetíem que era una idea fora de lloc. Però si hagués sentit aquest comentari al supermercat, i el meu company no hagués dit res al noi, ni fet cap mirada estranya, aleshores... Això entra, a poc a poc, i acaba fent un pou, i al final acaba sent la seva manera d'expressar-se». (Rita)

En el seu llibre *Why Does He Do That? (Por qué se comporta así?)*, Lundy Bancroft explica la seva llarga experiència amb homes maltractadors i aporta moltes pistes sobre la violència en el si de la parella. A la part final subratlla com la societat²⁵ forma des de la infància els nens per orientar-los cap a la violència de gènere, enviant-los constantment missatges sexistes per múltiples vies:

²⁵ La societat americana, però les seves observacions són transposables a la nostra en aquest punt.

«[La violencia de los hombres maltratadores] tiene poco que ver con problemas psicológicos y todo que ver con valores y creencias ¿De dónde vienen los valores de un muchacho sobre las relaciones de pareja? Las fuentes son diversas, pero las más importantes incluyen la familia y el barrio en los que crece, los programas de televisión que ve y los libros que lee, los chistes que oye, los mensajes que recibe de los juguetes que le regalan y sus modelos adultos más influyentes. Estos modelos son importantes no solo por las conductas que muestran ante el niño, sino también por los valores que le enseñan con palabras y por las expectativas que le infunden para el futuro. En resumen, los valores del niño se desarrollan a partir de la gama completa de experiencias que vive dentro de su cultura. [...] Los niños empiezan a absorber a muy temprana edad [...] las normas y las tradiciones de su cultura. Ese aprendizaje se prolonga durante toda su infancia y adolescencia. La familia en la que crece un niño suele ser la mayor influencia, al menos en los primeros años, pero es una más. El sentido del bien y el mal comportamiento, las percepciones morales del bien y del mal, y sus ideas sobre los papeles de género les llegan a través de la televisión y los vídeos, las canciones populares, los libros infantiles y los chistes. Los niños observan las conductas de amigos y familiares (entre ellos, los adultos con los que mantienen una relación estrecha). Observan para ver qué comportamientos son recompensados (por ejemplo, ganando en popularidad) frente a los que no gozan de aprobación».²⁶

Els comentaris positius, els afalagadors o els que volen animar, també exerceixen una gran influència. De fet, diverses investigacions han mostrat que les actituds, comportaments i rols de gènere s'ensenyen més a través d'aquest reforçament positiu que a través de sancions negatives.²⁷ Dir a una nena: «Ai que guapa que ets, ara que estàs neta!», pot tenir més força que de dir-li: «No t'embrutis, no queda bé per a una nena». Així que els comentaris positius a les nostres criatures poden tenir una doble cara, ja que com que els infants busquen l'aprovació de les persones adultes, aquests comentaris es poden capgirar. Per exemple, insistir constantment sobre la bellesa d'una nena no és necessàriament positiu per a ella, perquè es pot convertir en una pressió per la perfecció, en una etiqueta que la limita o en una angoixa per mantenir aquest rol. Aquest pare considera que, quan insistim constantment en el físic de les nenes, els debilitem fortament l'autoestima:

«És perjudicial, perquè ho diem pensant que va bé per a l'autoestima, però no pensem en els problemes que li pot causar. Si li diem tota l'estona que és guapa, i després per culpa de la genètica o pel que sigui s'engreixa moltíssim, o està amb la cara plena de grans, com podrà conservar l'autoestima?». (Joan)

«Amb la meua filla vam tenir aquest problema. Perquè té els ulls blaus, i tothom li deia: "Quins ulls més macos!". Un dia un home, que ens acompanyava a visitar una casa, no li va dir res. I el meu fill, que tenia només 4 anys, li va dir: "Senyor! No ha vist els seus ulls?". En aquell moment vaig entendre que havia de fer alguna cosa per reforçar les altres facetes de la meua filla, i que aprenguéssim que valia molt més que els seus ulls blaus. Però també pel meu fill, perquè a ell li costava una mica això, de fet ell em preguntava per què no tenia els ulls blaus també. Ho vam treballar molt a casa». (Valèria)

²⁶ Bancroft, 2017 [2002], p. 369.

²⁷ Rouyer i Zaouche-Gaudron 2006.

Rols de gènere

Els rols de gènere expressen el comportament que, en una societat concreta, s'espera d'una persona per raó del seu sexe. Per exemple, un dels rols assignats tradicionalment als homes és ser responsables de les activitats productives i les activitats de representació política. D'altra banda, un dels rols assignats tradicionalment a les dones és tenir cura de les persones dependents (mainada i individus d'edat avançada), el manteniment de la llar, a banda de ser la responsable de les relacions afectives.²⁸

El reforçament positiu és molt visible en el tema de l'estètica («Que guapa!», «Que mona!») i de la dolçor («Que dolça») pel que fa a les nenes. Pel que fa als nens, el reforçament positiu s'orienta més cap als temes de la força i de la valentia («Ostres, que fort!», «Quin nen més valent!»), però a més hi afegim sovint la identificació de gènere, perquè no només diem: «Que fort que ets», sinó que diem: «Que fort! Quin home! Això sí que és un home, molt bé, *tio!*». Així, els subratllem constantment la necessitat de ser forts i de ser homes de veritat.

b. Les expressions no verbals

Però les criatures també aprenen molt de les nostres expressions no verbals, un llenguatge molt potent que s'esdevé sense dir cap paraula. Les expressions de preocupació, d'impaciència, el fet de rebufar davant d'un comportament, els nostres silencis incrèduls quan el nostre infant es comporta d'una manera que no encaixa amb el que creiem, les expressions de la cara, quan aixequem les celles, quan fem una cara de fàstic, totes aquestes coses transmeten molt als infants. I la manera de riure, riem de satisfacció? És un riure de burla? O d'orgull poc dissimulat?

«Perquè subtilment... hi ha coses terribles a vegades... Com pot ser que valorem encara actituds masculistes en uns nens petits? Com pot ser que una mare estigui orgullosa i contenta quan el seu fill fa el mascle? I si al final el seu fill és gai, com l'hi podrà dir? Amb aquesta masculinitat que ella l'empeny a desenvolupar?». (Mabel)

A vegades ni ens adonem de les nostres expressions no verbals, però les criatures les capten molt ràpidament, i això els indica de manera bastant precisa el que poden fer i el que no, el que val més no demanar, el que provocarà la burla o el que provocarà l'aprovació de la família. Moltes famílies tenen un raonament del tipus «al meu fill no li han agradat mai les joguines de nenes, però jo mai li he dit res, mai no les hi he prohibit! Això vol dir que és in-nat!». Això és ometre que no cal prohibir explícitament determinats elements, perquè els infants són prou llestos per detectar els milers de missatges que els enviem constantment sense ni obrir la boca.

Per exemple, per acabar de convèncer-nos, podem fer un petit experiment. Si tenim una filla, la vestirem de princesa i anirem a passejar pel carrer o a comprar, i ens fixarem en les

²⁸ Centre Dolors Piera d'Igualtat d'Oportunitats i Promoció de les Dones, Universitat de Lleida. <http://www.cdp.udl.cat/tallers/index.php/ca/estereotips-i-rols-de-genera/introduccio>

mirades de la gent que trobarem de camí, i comptarem els somriures que provoca. Després tornem a fer el mateix passeig, però amb la nena vestida de manera confortable, amb xandall i vambes. Rep tants somriures com quan anava vestida de princesa? Segurament no. I és que, si no ens fixem en aquests missatges no verbals, tindrem la tendència a interpretar i a afirmar que «a la meva filla li encanta vestir-se de princesa, és que li surt de dintre; jo crec que totes les nenes són així...».

c. Les expectatives que tenim per a cada persona

Les nostres expectatives estan marcades pel gènere, i marquen els comportaments de les criatures. Per què? Doncs perquè el que esperem d'una persona està molt definit pel que considerem normal, i això determina en bona part els límits que li posem i la manera com els posem. Si considerem normal que els nens siguin molt indiscolinats, per exemple, els deixarem ser-ho. Però si pensem que les nenes normalment són més tranquil·les, ens costarà més aguantar una nena indiscolinada, i li posarem uns límits més estrictes. Així, els comportaments i els gustos infantils estan en part marcats pel que esperem de cada criatura. I en part, també, perquè evidentment hi ha altres factors que hi entren en joc; si no, seria molt fàcil educar les criatures. També pot ser que esperem d'una criatura que trenqui algunes normes, que no es comporti com la resta de la societat espera, que no es conformi, amb els estereotips o amb el sistema escolar, per exemple; i aquestes expectatives compten igualment. El pes de les expectatives que tenim per als infants val per a totes les accions, els comportaments, els gustos, però també els sentiments, les emocions, la manera d'expressar-los. El que considerem normal per a cada persona, en funció de les nostres creences relatives a cada categoria, marca el que li demanem, el que li limitem i el que l'animem a desenvolupar, i també les creences que els infants tindran sobre ells mateixos:

«La societat considera que és normal que una nena tingui por, però no un nen. La gent no vol que els nens tinguin por. I això és perquè arrosseguem molts segles de condicionament, amb uns rols molt marcats». (Melissa)

Si considerem que les nenes tenen més facilitat per ajudar, tindrem tendència a demanar-los més ajuda a casa, a animar-les a cuidar-se del germà petit, a responsabilitzar-se més que els nois de la cura dels altres.²⁹

«Jo tinc un germà gran, i sempre vaig tenir la sensació que ens educaven igual... Però després, de més gran, la meva mare em deia: "Va, Laura, aixeca't, traiem els plats de taula". Nosaltres teníem tasques assignades a casa, però en moments molt concrets em vaig adonar que em demanaven una mica més a mi que al meu germà. Sense adonar-se'n, eh? Perquè la meva mare estava convençuda de ser igualitària, ens encomanava tasques a tots dos! Així que jo penso que hauré de vigilar amb això a casa meva. Perquè el meu fill és molt petit, encara no té tasques, i les seves dues germanes grans sí que en tenen, però penso que hauré de vigilar en aquest aspecte, perquè és inconscient. Sembla un detall molt petit, però és el tipus de coses que hem de vigilar». (Camila)

²⁹ Solsona Pairó 2016, p. 37.

La visió que tenim d'una persona depèn de les nostres creences sobre els nens i les nenes. Sense adonar-nos-en, parlem de manera diferent amb un home o amb una dona; sense adonar-nos-en, interpretem un mateix comportament de maneres diferents segons ens trobem davant d'un nen o d'una nena:

«Jo recordo, quan el meu fill era petit, que tothom em deia: “Com es nota que és un nen!”, perquè es posava dret sobre el seient del tren. Em deien: “Ja veuràs, els nens són així, molt moguts”. Després vaig tenir una nena, que és molt més dinàmica que el seu germà, que no para quieta. Però quan es posa dreta sobre el seient del tren, ningú em diu: “Com es nota que és una nena!”. Ningú no diu res, i fins i tot els meus pares em diuen que no li poso prou límits, que no es porta bé. O sigui que la gent canvia la mirada només de saber que és un nen o una nena!». (Sofia)

L'estereotip, doncs, és anterior a la situació. No construïm els estereotips perquè els veiem, sinó que els veiem perquè hi creiem. El problema és que els estereotips i les creences que tenim esbiaixen la interpretació que fem de les situacions, i això confirma les nostres creences. Perquè quan el comportament quadra amb l'estereotip, ho veiem de manera molt clara, això ens confirma la idea, i és quan diem: «Veus! És que és així, què vols que t'hi digui». En canvi, quan el comportament no quadra amb l'estereotip, el notem menys, hi prestem menys atenció o diem que és una excepció. Fins i tot la realitat més propera i quotidiana difícilment aconsegueix desmuntar els estereotips que tenim interioritzats, perquè sovint només veiem dues opcions, la confirmació o l'excepció. Per exemple, en una de les entrevistes, una mare descrivia com són els nens en general d'una manera molt estereotipada «Són molt moguts, agressius, els agrada el futbol». Quan li vaig preguntar si els seus fills també eren així, dos nens que ella m'havia descrit molt tranquils, delicats i a qui no els agradava el futbol, em va contestar: «No! Els meus fills no! Però és que els meus fills són una excepció!». Aquest exemple mostra el que ens passa a tots i totes, constantment, perquè això és un peix que es mossega la cua, una retroalimentació de la qual és difícil sortir sense fer un esforç de consciència, perquè veiem constantment confirmacions dels nostres estereotips, i això, justament, ens impedeix veure que només són estereotips.

Només estereotips? Un moment! És que potser no tenen influències i conseqüències? Aquestes creences que repetim una vegada rere l'altra, que potser no marquen els nens i les nenes? Aquests fragments d'entrevista, de pares que no tenen cap vincle entre ells, mostra com les criatures aprenen des de molt joves a conformar-se amb els missatges que la societat els envia, fins i tot quan no es corresponen amb la seva realitat:

«Per exemple, la meua filla separa molt els nens i les nenes, en els jocs. Només parla d'amigues, i jo li pregunto: “Que no jugues amb nens?” i ella em respon: “Pffff...”. Però de fet sí que juga amb els nens!». (Adrià)

«La meua filla només em parla d'amigues. I això em preocupa, que només tingui amigues i no es relacioni amb nens. En vaig parlar amb la seva professora, i em va dir que això no és veritat, que juga tant amb nens com amb nenes. El que passa és que és molt introvertida i diu el que creu que ha de dir, i probablement creu que ha de dir que només juga amb nenes i no amb nens, i això que no és ni veritat! [...] A mi em sorprèn que ja hagi integrat aquesta idea que passa dels nens...».

[i més endavant:]

«O per exemple la meua filla que diu que els nens no poden portar els cabells llargs, malgrat que el meu germà els porta! O sigui que tot i l'exemple concret i proper d'un home amb els cabells llargs, i de moltes dones amb els cabells curts, ella repeteix igualment els discursos, els estereotips!». (Clàudia)

«Jo crec que el meu fill no pensa així, que és un input que rep de l'escola, i que això li dona cert estatus, sobretot davant dels altres nens... Però a casa hi convida més nenes que nens, i la seva millor amiga és una nena! Però a l'escola fa veure que en passa, i diu que les nenes són una llauna, davant dels altres nens...». (Manuel)

«Per exemple el meu fill, el seu color preferit era el rosa, des de petit. Però ara, des dels 8 o 9 anys, ja no porta roba de color rosa. Jo li pregunto si els altres nens li han fet comentaris, si se n'han burlat, i em diu que no. Fins i tot diu que hi ha altres nens a la seva classe que també tenen el rosa com a color preferit... però que cap el porta fora de casa. Que fort, eh? És tan subtil, això, com noten ja de petits el que queda bé i el que no...!». (Sofia)

Vegem com aquestes idees, que circulen constantment i que ens empenyen a classificar diferentment el que observem, poden marcar les experiències, els recorreguts de vida i la construcció identitària:

«Quan era jove, jo em considerava una noia diferent de les altres. Trobava que les altres noies eren superficials, *tontes*. I jo era una excepció. He de dir que tot el que sentia al meu voltant no em feia venir gaires ganes de sentir-me noia, perquè tant els profes com els meus pares deien que les noies són recargolades, rondinaires i manipuladores, llavors... és normal que jo em considerés diferent. I a més, quan mirava al meu voltant, ho veia clar: les coses es corresponien amb el que deien, perquè, efectivament, les altres noies de la classe feien aliances, es putejaven entre elles, es criticaven... Així que per a mi era veritat: les noies eren realment dolentes. Però ara que hi penso, m'adono que els nois també eren recargolats, també es feien burles entre ells, i a més es burlaven de les noies, també es putejaven i ens putejaven, fins i tot ens miraven com uns trossos de carn i ens posaven nota, tipus “aquesta un 7 sobre 10”. O sigui que el que deien de les noies també era cert per als nois, però com que ningú ho deia tan clar, doncs... diguem que no aconseguia interpretar el seu comportament com... com col·lectivament negatiu. No sé gaire bé com explicar-ho, però jo em deia: “Fulanet és un cabró”, “tal altre és molt dolentot”, però col·lectivament... Sí, deia que eren tontos, “els nois són tontos” és el màxim que deia sobre ells... I els adults deien això, deien que els nois són més senzills, deien que es peguen, “que són *tontets*, però que en el fons són macos”, i això és molt diferent de dir de les noies que són recargolades. I bé, els profes no s'amagaven gaire de preferir els nois, sobretot les profes, les dones. I com que moltes eren dones, doncs... Així que, és clar, amb tot això jo no tenia ganes que em veiessin com una noia com les altres, i sempre intentava demostrar que jo era diferent, i em vestia bastant masculina –això fins als trenta anys–, criticava constantment les altres noies per demostrar que jo no era com elles, no volia ni escoltar les cançons que elles escoltaven... Així que, de fet, jo era molt sexista, tota la meua infància, i fins molt tard. I això que a casa meua el model era molt igualitari, en el tema de les tasques o dels estudis. I he de dir que a casa meua els rols entre els meus pares estan molt... molt invertits, diguem, perquè el meu

pare era el que netejava, el que rentava la roba, el que sempre es cuidava dels nens... I la mare no feia res de tot això, guanyava més diners que el meu pare i li agradava més fer obres a casa que planxar... O sigui que el model que jo tenia era igualitari, però després el discurs era... no ho sé, la meva mare mostrava molt de menyspreu per les altres dones, per les nenes... De manera que jo era molt sexista, fins que un dia vaig llegir un llibre sobre el gènere, i això va ser una revelació, vaig revisar la meua infància, tots els missatges que havia rebut, vaig començar a observar com ho feia jo amb els meus fills... I vaig obrir els ulls, vaig entendre moltes coses sobre mi mateixa i sobre la societat». (Maite)

2.4. El gènere es barreja amb altres factors

De vegades és molt difícil detectar el sexisme dins de casa, perquè es barreja amb altres aspectes: amb l'edat de cada criatura, el seu lloc dins la família –si és el primer, el segon o l'últim fill, o si és l'únic nen entre tres nenes, entre d'altres–, amb les particularitats de cada infant –com una particularitat física, una complicació del naixement o dificultats a l'escola– i les pròpies històries de la família, com ara una mala relació entre la mare i l'àvia, casos d'abusos sexuals, conflictes de parella en determinades èpoques, per posar alguns exemples. Tots aquests factors es barregen i ens impedeixen veure que el gènere també és un factor que hem de tenir en compte. Evidentment, no és l'únic factor, ni el més important, ni el factor determinant que ho explica tot i que ho podrà resoldre tot, però és un factor que no podem obviar quan reflexionem sobre el nostre funcionament intern. L'hem de tenir en compte, perquè no només s'afegeix als altres, sinó que sobretot els esbiaixa. Una de les mares entrevistades explicava que era totalment igualitària, que a casa seva tothom havia d'ajudar, tant el fill, que era el segon entre els germans, com les tres filles. Però al final de la entrevista reconeixia que deixava que el seu fill de 13 anys s'escapolís més de les tasques de la casa que la seva filla de 14 «perquè és molt més immadur i, és clar, li podem demanar menys...».

Vegem-ne uns quants exemples més:

«Està molt arrelat dins nostre. La meua filla es queixa molt d'això, diu: “I el meu germà [més gran] què?”. Però, és clar, ell en aquell moment no pot ajudar perquè està ocupat, perquè té feina a l'escola. Però és veritat que, si és ella la que està ocupada, la crido igualment perquè m'ajudi... I en canvi a ell el deixem més tranquil, és veritat... [...] I és veritat que si és ell el que es queixa, l'hi tinc més en compte que si és ella [...] I és clar, jo ho veig com un ordre de prioritats, unes necessitats de cadascú... Per exemple, si ell estudia per a un examen no el vull distreure... Però és veritat que si ella està llegint, penso que la puc interrompre i que continuï llegint després... I en el cas d'ell penso: “Va, no el vull molestar, ja ho faig jo...”». (Gabriela)

«Sí, la nena i el nen han de treballar a casa, tots dos. No demanem més a la nena que al nen, això no. Però ens costa... Per exemple, ara cuinen, els caps de setmana, i això ho reforcem. El nen cuina perquè li agrada, i la nena cuina perquè ja té 14 anys i ja és hora que n'apregui. Però, és clar, ell se n'escapoleix més, i se surt amb la seva. No perquè sigui un nen, eh, però... es rebota més, és més trepa, és més intel·ligent que ella, i llavors se n'escapa a vegades...». (Eduard)

«El meu fill... soc més dolça amb ell, no li deixo fer res a casa. Ell és més consentit, amb les nenes soc més dolenta. A la meva cultura és així, els nens no han de fer res, són les nenes les que han de treballar a casa... Però també t'he de dir que el meu fill va tenir un problema quan va néixer, i jo vaig tenir molta por de perdre'l, perquè a més és l'únic nen que tinc, les altres són nenes. I, és clar, m'angoixo molt per ell, saps? De manera que el consenteixo més».

(Carmen, gitana)

Sovint, doncs, tenim excuses per tractar de manera diferent els nens i les nenes, però els altres factors que s'hi barregen, com per exemple angoixes o exàmens que s'han de preparar, ajuden a ocultar la dimensió del gènere. Ara bé, a les entrevistes hi queda força clar que les nenes se'n queixen i fan el comentari als pares, que identifiquen una injustícia per raó de sexe i que els diuen que demanen menys al seu germà perquè és un nen que a elles. Però els pares els neguen aquesta explicació i en donen una altra, que «no té res a veure amb nen o nena, és perquè ell ha d'estudiar més que tu», «és perquè és més petit», «ell està cansat perquè ha tingut partit de futbol». Aquest fet és important de subratllar, perquè mostra com les noies identifiquen una injustícia, la denuncien, però aprenen en família a suportar-la i, pitjor encara, a interpretar-la d'una altra manera, que no és altra que donant sempre més valor a les activitats dels nens.

2.5. Detectar les trampes

A les entrevistes, les famílies han ajudat a fer sortir a la llum uns quants arguments que sentim molt sovint i que sembla que expliquen les diferències entre sexes, però que de fet n'oculten les dimensions construïdes i, en definitiva, sexistes. D'això en direm trampes, aquelles explicacions molt esteses i molt fàcils d'absorbir per quedar-nos satisfets ràpidament. Això no vol dir que tot en aquests arguments sigui fals, o que haguem de lluitar inevitablement contra aquestes idees per aconseguir la igualtat. Aquí, cadascú se'n farà la seva opinió, i cadascú és lliure de tenir les creences que vulgui. Però hem d'estar alerta, i hauríem d'extremar la vigilància quan sentim determinades paraules. Com a mínim hauríem de fer l'esforç de qüestionar aquests arguments en comptes d'acceptar-los amb tanta facilitat. No neguem aquí l'existència de la naturalesa, del passat prehistòric, ni la importància del respecte a les criatures, al contrari. Però avisem que aquests conceptes són tan amplis que en poden amagar molts d'altres.

a. Natural, innat

«La referència a la natura és un encadenat potent contra la igualtat, un mitjà de justificar i d'inscriure profundament la desigualtat; entendre que la natura no defineix qui som és també un aprenentatge crucial en la formació de les identitats individuals».³⁰

Moltes persones adultes utilitzen freqüentment les paraules *natural* i *innat* quan parlen dels comportaments, emocions i gustos dels seus fills i filles. Així, per a algunes persones és

³⁰ Thébaud, a Villeneuve (dir.) 2012, p. 139.

natural que els nens juguin amb cotxes i pilotes, és natural que els nens es peguin entre ells, i és innat que les nenes es vulguin maquillar, és natural que les nenes juguin amb cuinetes, i així successivament. Utilitzar la paraula *natural* ens sembla tan natural que sovint ni ens en plantegem ni ens en qüestionem la significació ni el contingut. Però, què vol dir realment? Què posem darrere d'aquesta paraula? Què implica? Què legítima?

«Jo crec que un nen i una nena no són iguals. Però això no és dolent, eh? Però crec que sí que hi ha trets diferencials, és natural. Em diràs que això està esbiaixat per l'educació, sí. Però hi ha una motxilla innata que ve de la naturalesa. Que no és tan grossa com la que hem construït, perquè damunt de la base biològica hi hem brodat, hi hem fet una cosa més grossa que se'ns ha escapat de les mans. Perquè amb això hem creat un gènere fràgil i un de fort, perquè mai no hem valorat bé l'espai de la dona. Però tota la part més libidinosa, la pulsio, no sé, trobo que els nens... són diferents de les nenes. Sense arribar a un extrem tampoc. I, justament, jo tinc dues nenes que tenen molta pulsio [...]. Però l'home té una constitució diferent de la dona, hi ha una cosa biològica, una agressivitat, una impulsivitat... Els nens necessiten més agressivitat que les nenes, és natural. I, mira, dic això però les meves filles són molt mogudes, i jo ho era també! [...] i conec nens petits molt tranquils... És clar, al final no sé si té a veure amb ser nen o nena. Ostres, hi hauria de reflexionar...».

(Carlota)

Si aquesta natura és tan forta, tan determinant, aleshores hauríem de trobar punts en comú entre tots els nens, i punts en comú en totes les nenes, oi? És així? O cadascú és diferent, independentment de si és nen o nena, o trans, o intersexual, o...? Per naturalesa dos nens s'assemblen més que un nen i una nena? I si mirem al voltant, entre els nostres amics i germans, no veiem gent amb qui ens asseblem molt de caràcter, de comportament o de gustos tot i ser de l'altre sexe? No veiem persones amb qui no ens asseblem gens tot i ser del mateix sexe? Hi ha una gran varietat de caràcters, gustos, sensibilitats, maneres de ser en el món, però quan comencem a subratllar les diferències naturals entre categories, entre homes i dones per exemple, oculquem aquesta diversitat i aquesta riquesa. En un espai familiar a què vam assistir per fer aquest estudi, s'hi troben cada dilluns una desena de mares d'orígens molts diversos. Quan els vam preguntar si hi havia diferències naturals entre nens i nenes, totes van afirmar que sí, i explicaven anècdotes de la seva vida familiar per demostrar la naturalesa de determinats fets. Però no tenien en compte que, segons les cultures, la naturalesa dels elements canviava completament. Així, per a unes mares «els nens són naturalment més espavilats, les nenes s'enganxen a les mares, mira la meva filla, sempre em diu *ay mamita!*», mentre que per a d'altres, al contrari, «les nenes són més independents. Els nens volen que els mimem, són molt carinyosos amb les mares, això és l'amor de mare». Com pot ser que per naturalesa els comportaments infantils siguin oposats en una cultura i una altra? Això no mostra que té poc a veure amb la naturalesa, i fins i tot amb la cultura, l'educació? Mentre seguien debatent sobre la veritable naturalesa dels nens i les nenes, sense posar-se d'acord, una mare va intervenir:

«Jo tinc tres nens, no tinc cap filla. Però cada nen té un caràcter diferent, cadascun té necessitats diferents. Un dels meus fills necessita més *carinyo*, un altre és més independent... Un m'ajuda molt, l'altre gens... Jo veig moltes diferències entre els meus fills! O sigui que depèn!». (Leila)

En una altra entrevista, també se subratllava la necessitat de començar a pensar en termes de persones diverses i de deixar una mica de banda aquestes diferències que establim constantment entre nens i nenes en nom de la naturalesa:

«Hi ha diferències entre individus. És molt més interessant diferenciar entre individus que entre homes i dones. I jo crec que és necessari trencar la diferència que fem tota l'estona entre homes i dones. [...] Al final, no és tan important saber que els homes són així i les dones aixà, sinó saber què i com és cada persona, i punt». (Melissa)

Els cervells són diferents?

Sovint sentim que per naturalesa els nens i les nenes són diferents perquè els cervells no són iguals. Hi hauria cervells masculins i cervells femenins, i per naturalesa això marcaria comportaments, gustos o habilitats. Aquesta és una de les explicacions preferides de molta gent a l'hora d'afirmar que les nenes són més xerraires, més sensibles, o que saben fer moltes tasques a la vegada, per exemple, i que en canvi els nens són més competitius, més agressius i més bons en matemàtiques. Els cervells tindrien estructures diferents i això ho explicaria tot. Aquestes concepcions es basen en estudis científics sovint molt caducats, fets amb pocs cervells³¹ i, a més, amb cervells morts, i sense tenir en compte els altres factors de la persona, com la corpulència, l'alçada o el seu recorregut de vida, entre d'altres. Però els neurobiòlegs han demostrat, en els últims anys, que el cervell és plàstic, és a dir, fabrica constantment nous circuits de neurones en funció de l'aprenentatge i de l'experiència viscuda. Així, doncs, podem parlar de cervells masculins i cervells femenins? Segons la neurobiòloga Catherine Vidal, sí i no. Sí, perquè el cervell controla les funcions associades a la reproducció sexual, que són diferents per als homes i per a les dones, i en els cervells femenins, hi trobem neurones que s'activen cada mes per provocar l'ovulació, i no en els cervells masculins. Però, per a tota la resta, és a dir, per a les funcions cognitives com el raonament, la memòria, la concentració o el llenguatge, hi ha una enorme diversitat cerebral, independentment del sexe. Les diferències entre persones d'un mateix sexe són tan importants que superen les diferències entre sexes. Tenim, tots i totes, cervells molt diferents. El petit humà neix amb cent mil milions de neurones, però amb molt poques connexions entre neurones, ja que només el 10% d'aquestes connexions, les sinapsis, ja estan fetes en el moment de néixer. El 90% de les connexions s'anirà fent progressivament, amb les influències de l'educació, la família, la cultura, la societat, les experiències diverses, els estímuls o les feines. Diversos estudis fets amb imatges de ressonància magnètica (IRM) han pogut mostrar similituds entre els cervells de músics, o entre els cervells de taxistes, independentment del sexe. I un estudi va poder demostrar la plasticitat cerebral en gent que aprèn a fer malabars amb tres pilotes; després de dos mesos de pràctica, les IRM van mostrar un espessiment de certes parts del cervell, independentment del sexe. El que va resultar interessant va ser que aquestes zones es tornaven a aprimar amb la falta de pràctica.³²

³¹ Per exemple, la creença molt estesa que les dones saben fer moltes tasques a la vegada ve d'un estudi del 1982, sobre només 20 cervells conservats en formol. I la creença «científica» que les dones tenen més habilitats de llenguatge, per la mobilització dels dos hemisferis cerebrals, ve d'una experiència amb IRM del 1995 sobre només 20 individus. A més, estudis posteriors fets entre el 1995 i els 2015, sobre 1.400, 2.000 i 5.000 persones, no van poder confirmar en absolut aquestes teories; per tant, com més gran és la mostra, menys similituds s'observen per raó de sexe. Vidal 2012: 41; Joel 2015.

³² Vidal 2012, p. 41-45.

Resultats escolars i cervell

Moltes persones adultes es pregunten per què les nenes, avui dia, aproven més que els nens, a l'escola. Això per a aquestes persones és una prova del fet que les nenes maduren més de pressa i que el cervell és diferent en un nen i en una nena. D'altra banda, aquest fet també prova per a moltes persones que ara l'escola ja no és sexista. Però que les nenes tinguin més bones notes a l'escola no significa que els cervells siguin diferents, ni que el sexisme hagi desaparegut. I prova encara menys que les dones trobin feina més tard i feines més precàries. Segons els estudis,³³ això és perquè les nenes són, des de petites, a la família i en el seu entorn, educades d'una manera que els facilita la conformitat amb les expectatives escolars. Des de petits, l'ús de l'espai és més restringit per a les nenes que per als nens, a les nenes els exigim més submissió a l'autoritat, els deixem menys llibertats, els demanem més responsabilitats a casa, les animem més a llegir i a entretenir-se soles. A més, les nenes que estudien molt són valorades positivament en qualsevol entorn –família, amics i relacions amoroses–, i això independentment de les classes socials; en canvi, els nens que estudien molt no sempre són ben valorats en segons quin entorn, i són més fàcilment objecte de burla. En algunes famílies o barris, la concepció de la virilitat és incompatible amb ser un estudiós.

Si és natural ha de ser una ordre? Ens obliga a adoptar aquests rols?

«Jo crec que hi ha diferències genètiques, perquè de cos som diferents, hem nascut amb funcions diferents. Però, a partir d'aquí, hi ha la llibertat, també, i cadascú s'ha de sentir còmode; cadascú n'ha de poder tenir ganes o no, de ser com és; cadascú ha de poder sentir el que és i vol ser, independentment de com hagi nascut». (Mabel)

«La gent es basa en l'aspecte biològic, allò que és natural. Diuen que si un té un penis i l'altra una vagina ja no és possible que siguin iguals. Però la veritable pregunta és la llibertat, que és la nostra riquesa! La base és: "Què vols? Ser lliure o no?". Però ser lliure fa por, perquè és una gran responsabilitat. Seguir patrons preestablerts sembla més fàcil». (Antònia)

«Jo soc una mica reaccionària en això. Penso que podem trobar un equilibri. Totes aquestes lluites pels drets de les dones, el reconeixement... És veritat que el nostre cos està programat per poder procrear, però també per a moltes altres coses! I quan el bebè neix, ens en podem cuidar tots dos... però aquesta idea territorialista, que la mare és l'única que és important i que el pare gairebé no té lloc... Ostres, però és que si no els deixem el seu lloc, aquí, aleshores és clar, l'únic lloc que els queda és el de ser el caçador que se'n va a caçar mentre la dona es queda a casa!». (Verònica)

«Hi ha una part que és instintiva i innata, de com era l'*Homo sapiens* i com ha evolucionat, genèticament. Però això no significa que el nostre cos... Perquè podem fer tot el que vulguem, perquè tenim prou cervell per avançar al nostre cos... El desenvolupament hormonal, per exemple: la testosterona que augmenta la musculatura, la progesterona que té altres efectes... Els equilibres hormonals són diferents en els homes i en les dones, i això els pro-

³³ Baudelot i Estabiet 2006 [1992] i 2007; Lepoutre 1997.

voca reaccions diferents. Però amb la nostra capacitat cerebral, i quan veiem com hem evolucionat cognitivament, sincerament crec que podríem superar tot això... Però és clar, si ens volem deixar guiar només pel nostre cos... Hi ha homes, per exemple, que si tenen molta testosterona poden ser molt agressius, però això no és una fatalitat, perquè ho poden controlar amb el cervell, si volen! O sigui que hi ha una part que ve de la biologia, de la genètica... però això no val per a tots els homes i totes les dones. En la natura, cada espècie que té mascle i femella, doncs... tenen el seu “nínxol ecològic”, la feina que han de fer... Però això no vol dir que nosaltres haguem de ser així, també! [...] Som diferents, tenim tasques diferents en l'ecologia, sí. Però hem evolucionat, la civilització humana ha evolucionat, i ja hauríem de tenir igualtat en les llibertats, és a dir, la llibertat d'escollir si això ens convé o no. La llibertat d'escollir si volem adoptar aquests rols o no. Si t'agrada, molt bé. Però si no t'agrada, has de tenir la llibertat de fer el que vulguis, de fer com un home o com una dona o com t'agradi més». (Cristina)

«A vegades em menjo el cap amb això! Aleshores em dic a mi mateixa: “Ja n'hi ha prou, ara faré el que em surti naturalment”. Però, és clar, el problema és que el que és natural, o el que ens sembla natural, és el que hem mamat de nens! Llavors, si volem canviar la societat, a vegades hem de fer coses que no ens semblen naturals per arribar al canvi [...] Som diferents, homes i dones, tenim cossos diferents, certes habilitats diferents però... Per exemple, jo alleto el meu fill, i em desperto a la nit per donar-li el pit. Però a vegades desperto el seu pare, i se'n cuida ell. O sigui que sí, donar el pit em condiciona en certa manera per cuidar-lo. Però a l'inrevés també, perquè si l'home s'implica i se'n cuida, llavors el nen s'acostuma al fet que sigui el seu pare que se n'ocupi, i el pare pot desenvolupar aquesta habilitat de cuidar... O sigui que hi ha una part natural, física, biològica, però que no determina gens les habilitats que no són físiques». (Paula)

El que expliquen aquestes mares queda confirmat pels neurobiologistes. Al llarg de l'evolució, el còrtex de l'*Homo sapiens* s'ha desenvolupat tant que avui dia, si el poguéssim desplegar –cosa que s'ha pogut fer virtualment gràcies a la cooperació entre la informàtica i la neurobiologia– faria 2 m² de superfície, amb 3 mm d'espessor. Deu vegades més que el dels micos. Aquest cervell tan gros va permetre l'aparició del llenguatge, el pensament reflexiu, la consciència i la imaginació, elements que donen a l'humà la llibertat d'escollir entre diverses opcions pel que fa als seus comportaments o accions. Per aquesta raó, l'*Homo sapiens* és capaç de dominar els programes biològics que depenen de les hormones. Tenir gana, set o desig sexual està lligat a la biologia, però la manera d'expressar aquests instints és controlada per la cultura, per les normes socials. En la seva vida personal, l'ésser humà utilitza estratègies intel·ligents, basades en representacions mentals, que no depenen de la influència de les hormones ni dels gens.³⁴

La natura ho podria explicar tot?

«A mi, el que em fa al·lucinar són les explicacions biològiques, genètiques; la gent que ho explica tot amb els cromosomes o les hormones. Jo no dic que no hi hagi aspectes biològics, perquè és veritat que uns tenen un penis i les altres una vagina, alguns són més peluts que

³⁴ Kahn 2007, a Vidal 2012, p. 51.

les altres... però realment, sovint la gent es passa molt. És una passada tot el que podem arribar a justificar amb l'excusa de la genètica! I molta gent hi creu, però molt... Però si t'atures un moment i dius: "Ep, a veure?" i grates una miqueta, t'adones que tot això no té sentit! Per exemple, hi ha gent que diu que és natural que els nens juguin amb cotxes. Què vol dir que és natural? És genètic? Tenen un gen especial que les nenes no tenen? El gen del motor? I tu creus que els nens de la prehistòria agafaven pedres i les feien avançar com si fossin vehicles? Com podem creure que és natural que els nens juguin amb cotxes? Perquè jo el que veig, a més, és que tant els nens com les nenes hi juguen! Perquè ho veuen, ho imiten! Però no té res a veure amb el sexe! O, per exemple, si diuen que és natural que els nens siguin més agressius, ho puc entendre, tot i que no hi estic d'acord. Però puc entendre la lògica del raonament, perquè podem dir que per a la supervivència de l'espècie l'agressivitat era necessària, bla, bla, bla. Però, els cotxes? De debò? I bé, els milers d'altres coses que sento a vegades, eh! Quantes vegades no he sentit que és natural que les nenes juguin a cuinetes, o a nines, o que es maquillin... I, per exemple, puc entendre que hi hagi gent que cregui que és natural que les nenes juguin amb nines, però és clar, si és natural, vol dir que totes les nenes hi haurien de jugar, no? Llavors què passa amb totes les nenes a les quals no agrada jugar amb nines? I n'hi ha moltes, eh! Què passa? No són nenes naturals? Són nenes falses? Els falta el gen de la nina? Fins i tot, un dia hi havia una nena petita que jugava amb un mòbil, i feia gestos amb la mà molt estereotipats, i anava dient: "Jo tiaaaaaa"... i els pares reien i deien que és innat que les nenes parlin així! Però és que, quan hi penses, no té sentit! Llavors com és que la gent hi creu? És clar, perquè és més fàcil, perquè així no has de pensar gaire, no has d'analitzar res, i no has de trobar solucions, no has de pensar: "Què puc fer, jo?". Però realment ens volem simplificar tant la vida que caiem en la trampa de creure coses tan simplistes?». (Lia)

Quan el que és natural serveix per a l'immobilisme o per imposar normes

Finalment, *natural* significa també una força que ens pressiona per adoptar una idea que no és nostra; d'aquesta manera, amb el concepte de *natural*, impedim el sorgiment de dubtes, impedim qüestionar, ens pressionem els uns als altres per seguir les normes. És una il·lusió òptica que ens fa veure que tot quadra perfectament, i que permet que les normes s'acceptin amb molta facilitat. Per exemple, en una entrevista, un pare ens explicava la seva preocupació per la sexualitat de la seva filla de 4 anys, i sobretot els dubtes que tenia a l'hora de posar-li límits en els jocs sexuals amb altres criatures. Molt preocupat pel risc d'abusos sexuals, n'havia parlat amb altres famílies. En comptes de reflexionar conjuntament sobre la prevenció dels abusos, aquestes famílies li havien contestat que no calia pensar-hi i que s'ho havia d'agafar amb naturalitat. Així, el concepte de *naturalitat* esdevenia, en certa manera, una eina que impedia la reflexió i la intervenció sobre un tema tan important com la prevenció dels abusos sexuals.

«Ens fiquen al cap que les dones es cuiden millor dels bebès, perquè l'instint maternal, perquè la llet maternal, perquè tal i qual. Bé, és veritat que només les dones poden estar embarassades. És veritat que només elles poden alletar. És veritat que, perdut en un bosc, un bebè que no agafem a braços i no alimentem es morirà. D'acord, però d'aquí que només les dones se'n puguin cuidar, d'aquí a creure que hem de sacrificar la resta, d'aquí a creure

que som més importants que els homes, més sensibles, més cuidadores i tot això... uff... no ho sé, eh. Perquè el problema és que aquestes creences ens empenyen a cuidar-nos dels bebès, però després el sistema no segueix! Perquè aquí, si deixes de treballar un any per cuidar el teu bebè, després costa molt trobar una feina que t'agradi, una feina digna. I en moltes professions, si has deixat de treballar un o dos anys, després ja estàs fora del mercat! Llavors, és clar, si tens una feina que t'agrada molt, això t'obliga a escollir entre la feina i el teu bebè, i és difícil aquesta pressió. I no hauria de ser així, no hauríem d'haver d'escollir! I bé després hi ha conseqüències! Perquè com que no trobes feina, o trobes una feineta de merda, doncs ets molt dependent econòmicament del teu marit. Sobretot quan tens un bebè. I a més, pensa que estàs cansada, que et sents gorda... i això mentre totes les revistes, pel·lis i publicitats t'envien una imatge de les dones perfectes, molt guapes i primes... Aleshores, a sobre de tenir el problema de la feina, tens el de la teva imatge. Tens por, per exemple, que el teu marit, que segueix prim i guapo i segueix amb la seva feina, eh, s'ha de dir, doncs tens por que et deixi. És així. Bé, és veritat que no totes les dones acaben així, però moltes sí! Jo veig al meu voltant, ostres, moltes noies a qui els ha passat! Noies que havien estudiat, noies plenes d'energia, d'ambicions, que sabien el que volien a la vida... Doncs quan van tenir un bebè, amb aquestes idees que és més natural que es quedin a casa a cuidar-se de la criatura, doncs van començar a caure... Van abandonar els estudis, o la feina... I evidentment van abandonar els seus *hobbies*, la música, les sortides amb les amigues... I se sentien dependents del seu marit... i a sobre es trobaven lletges i *gordes*... Ufff era molt trist. Però elles ni se n'adonaven! Quan ho veien, ja era massa tard. Durant mesos, o durant anys, deien que tot anava bé, que estaven cansades però que se sentien molt satisfetes de poder donar el que és natural al seu bebè. Deien que assumien perfectament cuidar-se dels nanos, de la casa, no sortir mai de festa, no guanyar diners i haver-se apartat de la carrera! Deien això! Però després d'uns quants anys, ostres, quina bufetada es van trobar! D'un dia per l'altre es van adonar de la desigualtat, i d'on s'havien ficat! O bé perquè es van voler separar, o bé perquè no van trobar una feina que els agradés... Moltes van començar a buscar una feineta mal pagada. A més, hi havia moltes feines que ja no volien ni agafar perquè eren elles les que havien de conciliar la vida amb la dels nens i l'escola. Deien: "És clar, no puc agafar aquesta feina perquè he de deixar els nens al col·le a les nou, els he de recollir a la una, tornar-los-hi a portar a les tres...". Ostres, és una situació de la qual és molt difícil de sortir, no? I tinc algunes amigues que es van separar, i ostres, s'ho van passar molt malament, perquè van haver de buscar una feina qualsevol, mal pagada, amb horaris impossibles, i combinar tot això amb els nens, a més, perquè és clar, com que és natural que els nens es quedin amb la mare... Ostres! Això és molt pervers, perquè vius una situació de desigualtat durant anys, sense adonar-te'n, sense voler veure que és injusta, i de cop tota la teva vida canvia i t'adones que és terrible, però no hi pots fer res! I per què? I per què durant anys et negues a veure que t'estàs ficant en una situació de molta desigualtat? Perquè t'han ficat al cap moltes idees que t'empresonen, això que és més natural, que és el millor per a la criatura... Però, ostres, estàs fent una feina gratuïta quan et cuides del teu bebè, és molt difícil, i no ganyes ni un duro, però a més no cotitzes... I si un dia n'estàs farta, o si un dia els teus fills ja són grans, què fas? És molt complicat. Però jo tampoc crec que haguem de portar els bebès amb dos mesos a la guarderia, em semblen molt petits. I, a més, realment hi ha moltes dones que tenen ganes de cuidar-se'n, és un descobriment interessant. El que hem de fer és lluitar per canviar el sistema, per po-

der fer el que ens doni la gana, però que això no ens posi bastons a les rodes més tard. Hem de lluitar perquè els pares també es cuidin, tant com nosaltres, dels bebès. I hem de canviar la nostra manera de veure les coses. No ens hem de sentir en posició de desigualtat perquè ens en cuidem, però tampoc ens hem de sentir tan afortunades de poder fer-ho “gràcies al marit” que ens ho deixa fer; si no, entrem en una situació de dependència. I hem de triar pensant bé en les conseqüències, i pensant també en com podem evitar-les». (Tatiana)

Les paraules *natural* o *innat* ens haurien d'alertar quan les sentim. Són conceptes que poden incloure de tot. Van servir durant molt de temps, i encara ara serveixen, per legitimar les jerarquies i les discriminacions. Fins no fa gaire, molts pensaven que, per naturalesa, la intel·ligència era diferent segons el color de la pell. Molts pensaven, i encara ara pensen, que per naturalesa els homes són més intel·ligents que les dones. I fins fa poques dècades, moltes persones adultes –pedagogs, metges, psicoanalistes o mestres– pensaven que els infants eren *naturalment* dolents i perversos. Cadascú posa darrere del concepte de *natura* el que accepta, el que desitja i l'ordre de la societat que vol mantenir. Per posar un exemple extrem, vegem com el concepte de *natura* pot arribar a legitimar el rebuig i la violència:

«Jo prefereixo una filla que sigui... com ho diré? [...] No, lesbiana no, per Déu! [...] Prefereixo una filla puta. Prefereixo una filla puta que un fill homosexual. Prefereixo que la meua filla faci de puta. Perquè almenys és natural, és més normal. Si una noia és puta, almenys folla amb homes, i això és més natural». (Rocío)

b. Essència femenina, essència masculina i energies diferents

«Jo sento dir moltes coses sobre l'essència femenina i l'essència masculina, i trobo que és molt interessant si realment és així, però quan comencem a parlar-ne, ostres, apareixen els clixés, els estereotips... I si realment hi ha una essència femenina que fa que les dones siguin més cuidadores, no ho sé, però... per a mi primer és la llibertat, la pregunta és: “Jo vull cuidar o no vull cuidar?”». (Antònia)

«I tot el que la gent diu sobre el que és femení, l'essència femenina, és realment femení? Sovint diem que ser sensible és una qualitat femenina, però de fet està bé que tothom reivindiqui la sensibilitat, i que tothom tingui una part sensible, ja sigui un home o una dona. I llavors, per què diem que és una qualitat femenina? Amb els cervells també passa: algú té un cervell molt matemàtic i la gent diu que és un cervell masculí, però pot ser una dona la que tingui un cervell així... Aleshores què vol dir, finalment? Si rasquem i rasquem, sempre trobarem coses...». (Paula)

«El masculí i el femení poden anar junts... No és una cosa física, és una cosa energètica. Jo puc ser masculina en algun moment, perquè en aquell moment necessito ser masculina. I en un altre moment potser necessito ser femenina. Enfilarse a un arbre o cridar, és masculí o femení? I per què necessitem saber-ho, això? Per què hem de decidir el que és femení i el que és masculí? I cridar, aquest crit guerrer, què? És el que ens surt en aquell moment i ja està! Deixem d'una vegada d'identificar-ho tot, els homes i les dones, el masculí i el femení... Seria més interessant, per a ells i per a nosaltres. Perquè no necessitem tot aquest... Per a mi el masculí és l'energia que et posa en funcionament, en moviment, que et tira endavant, que posa límit, que protegeix... I la dona també té aquesta energia! [...] Si pensem

bé en això, en el fons... Finalment és només una necessitat de marcar rols, de posar noms, etiquetes, que tot estigui ben identificat, però en el fons hi ha una barreja...». (Melissa)

c. «Cada casa és un món»: individualisme o responsabilitat social?

Com hem explicat a la introducció, gairebé ningú es considera sexista, aquí i avui dia, ni tan sols qui ho és, encara que ho sigui molt o només una mica. És un punt que hem de recordar sovint, perquè tenim tendència a pensar que «jo no soc sexista, jo no soc així, de manera que tot això no m'interessa». El sexisme, avui dia i aquí, ja no és una ideologia declarada que puguem afirmar obertament, sinó que és un sistema de pensament dissimulat, que es barreja amb altres coses per poder passar més desapercebut. Hi ha diversos mecanismes, apresos però inconscients, per ocultar-lo; d'una banda, els que pertanyen al bloc de la natura (allò innat, les essències, les energies, les hormones, «ja era així a la prehistòria», etc.), és a dir, les explicacions que suposen trets en comú tan potents que no hi podem fer res en contra, perquè no es pot anar en contra de la natura, i de l'altra, els que són de l'extrem oposat, és a dir, la individualització, el particularisme més fi. Aquests últims corresponen a explicacions del tipus: «No té res a veure que sigui nena, és el seu caràcter», «Ella és així», «Li surt de dintre», «Respecto les seves eleccions, perquè és realment ella», «És que ell té la passió pel futbol des que era un bebè! És el seu caràcter, no és perquè sigui un noi», «Jo respecto el caràcter del meu fill. Si ell és agressiu, el respecto també». Són explicacions tan personalitzades que suposen que no hi podem fer res, tampoc, i sobretot no les podem analitzar comparant-les amb una perspectiva de gènere, perquè afirmen coses com ara que «Cada nen és diferent» i «No li agraden les princeses Disney perquè sigui una noia, li agraden perquè van amb la seva personalitat». En el mateix bloc d'explicacions particularistes, hi trobem també arguments com «A casa meva no hi ha sexisme. Potser a les altres famílies sí, però jo aquí ja no hi puc fer res», «És que cada família és un món, i no et pots ficar en la vida dels altres».

Aquestes explicacions representen exactament el contrari del bloc natura, que aquí no hi ha res compartit entre noies o entre nois, que cadascú és tan diferent que no hi ha cap punt en comú, i per tant cap patró predeterminat que puguem identificar, analitzar ni desmuntar. Però tant un bloc com l'altre porten al mateix immobilisme: no hi podem fer res. Així, el sexisme –que és un sistema social i cultural–, per passar desapercebut i ser dissimulat, sempre tirarà cap a un costat o cap a l'altre, cap a les explicacions naturals o cap a les explicacions particularistes. I per això ningú no es considera sexista.

d. Normal

Què és normal? Què vol dir *normal*? Qui decideix què és normal i què no ho és? Si *normal* vol dir «que segueix les normes», aleshores qui decideix les normes? Quan? Amb quin objectiu? El que és normal avui dia, ho era fa 50 anys? Quan trobem que no és normal que un nen es vulgui disfressar de princesa, què volem dir realment? Fa unes quantes dècades no es considerava normal que les dones reclamessin el dret al vot o que els homes agafessin el bebè en braços. I avui dia, ho trobem normal? Hem canviat, doncs?

Normal o anormal, tot això canvia ràpidament, perquè reflecteix el que acceptem i el que no, simplement. Per això també hem d'estar alerta quan sentim aquesta paraula. No vol dir que res no sigui normal, o que haguem de desmuntar-ho tot i no creure'ns res; simplement hem de recordar que el concepte de *normalitat* és molt relatiu, i que el podem qüestionar:

«És difícil de veure, al principi, el micromasclisme. Per a nosaltres, el masclista de tota la vida és el típic *machote*, molt visible. Però hi ha moltes coses que fem que també són masclistes! Moltes coses que semblen detalls però que no ho són [...] coses que semblen innocents i no ho són [...] i això està molt normalitzat, ens ho fiquen al cap i no ens n'adonem. Crec que el problema, més que els problemes grossos, és el micromasclisme, les petites coses que sembla que no tenen importància. Que el que sigui normal sigui això, sí que és un problema. El més perillós, de fet, és el que creiem normal». (Joan)

«Per exemple, en una parella, la gent troba normal que l'home sempre sigui més gran que la dona, més alt, i que guanyi més diners. En el meu cas és tot el contrari, i la gent no ho troba normal. Això és molt masclista!». (Alba)

«Els nois tenen més llibertat, poden fer-se els imbècils, quatre vegades pitjor que les noies, però ho acceptem, perquè ho considerem normal. Trobem normal que un noi faci bestieses, però no una noia. [...] La llibertat dels nois està més acceptada que la de les noies». (Manuel)

e. «És només una etapa»

Dues mares ens van alertar també contra una altra trampa que ens empeny cap a l'immobilisme i ens impedeix revisar els nostres comportaments. És la frase «És només una etapa» que sentim tan sovint quan observem els comportaments dels nostres infants.

«Per exemple, l'any passat a la classe de la meua filla, tenien 10 anys, jugaven molt tots junts, nois i noies. Però aquest any ja no juguen junts, comencen a dir: "Els nois són una llauna", "Les noies són una llauna". I hi ha molta gent que diu: "Bé, és només una etapa". Però això, el truc de dir: "És només una etapa" funciona sempre molt bé, eh?... Queda bé...». (Gabriela)

«A l'escola hi ha nens que insulten les nenes, les rebutgen moltíssim, no volen jugar amb elles, no les deixen jugar a futbol, les tracten realment com si fossin inferiors. Tenen només 5 anys, i ja són així. I jo em preocupo, i en parlo amb altres mares, però totes em diuen sempre que és normal i que "és només una etapa". Em diuen que no hi hem de fer res, que no cal pensar-hi més, que no passa res, que això no fa cap mal, perquè "és només una etapa"...». (Tatiana)

f. Igualtat i complementarietat

A les entrevistes vam detectar una gran confusió al voltant del concepte d'*igualtat*. Per a algunes persones, la igualtat és l'estadi al qual volem arribar: volem una igualtat de drets, de responsabilitats i de llibertats. Volem arribar-hi conservant les nostres diferències individuals i conservant el dret a la diversitat, però amb igualtat.

«Hi ha hagut una evolució, tot avança, però venim d'on venim, i no sé si avancem prou ràpidament. No hi ha igualtat encara». (Araceli)

«Hem de fer molta feina de conscienciació. Perquè anem cap a més igualtat, i crec que hi arribarem, però què passarà quan la tindrem? Ens sentirem malament?». (Miranda)

«Sí, hi ha encara molt de sexisme, hi ha encara molta feina per fer. Encara no tenim la igualtat entre homes i dones». (Marcel)

Per a d'altres, la igualtat significaria tenir el mateix potencial, les mateixes capacitats:

«És que els homes i les dones som iguals! No sé com alguns poden pensar encara que els homes són més intel·ligents, per exemple». (Olivia)

«Jo sempre dic al meu fill que nens i nenes són iguals». (David)

Finalment, per a altres persones la igualtat significa que hauríem de ser tots idèntics, i perdre la nostra diversitat, la nostra riquesa:

«Jo no vull que siguem iguals. Perquè llavors haurem d'anar tots vestits de la mateixa manera? I les noies ja no podran ser femenines? A mi la igualtat no m'interessa». (Adrià)

Com veiem, trobem una gran confusió al voltant d'aquest concepte, i això és un problema. Cal aclarir, doncs, el que s'entén per igualtat, que és tenir les mateixes oportunitats, els mateixos drets, les mateixes responsabilitats i obligacions, i les mateixes llibertats. I això legalment, però també socialment i culturalment, i a més, tot conservant el nostre dret a ser diferents.

«Quan reclamem igualtat entre sexes, no demanem que les dones siguin idèntiques als homes, cosa que seria absurda. No invoquem, com sentim a vegades, la indiferenciació. Al contrari, reconeixem que cada individu és diferent de tots els altres; que hi ha tantes diferències entre els homes entre ells, o entre les dones entre elles, que entre homes i dones. Per això no té sentit dir "la dona", sinó més aviat "dones", totes diferents. I totes aquestes diferències, com les dels homes entre ells, representen una gran riquesa, una riquesa que hem de cultivar».³⁵

Per aclarir aquesta confusió, agafarem les matemàtiques. La suma de 2+1 és diferent de la resta de 6-3, oi? No són idèntics, però són iguals! Iguals, però diferents!³⁶

Quan parlem d'igualtat, sovint apareix una reticència que té a veure amb la idea de complementarietat. Els homes i les dones serien complementaris. I haurien de ser diferents per poder seguir sent complementaris l'un de l'altra... Alguns avancen, fins i tot, que, si no, les

³⁵ Mosconi 2012, p.11.

³⁶ Collet 2012, p.175.

dones ja no necessitarien els homes. Per tant, en aquest raonament, és necessari educar els nens perquè siguin forts i les nenes perquè siguin fràgils, perquè així necessitaran un home que les protegeixi. No és que les dones necessitin realment un home que les protegeixi, el que cal és crear aquesta necessitat, i per crear-la eduquem d'una manera diferenciada, amb l'excusa de la complementarietat. Aquest punt de vista mostra la dificultat d'alguns homes per trobar el seu espai en una societat en què el lloc de les dones evoluciona constantment, mentre que els valors del patriarcat continuen. Uns nens educats en els valors de la força, la valentia i la superioritat, que es troben més endavant amb noies que no accepten aquests models caducats, experimenten un sentiment de malestar, i s'agafen a aquesta necessitat de ser complementaris.

«Molta gent no veu el problema d'educar els nanos de manera diferent, perquè tenen la idea de la complementarietat. Pensen que han de ser complementaris, i per tant que els han d'educar d'una manera diferent... és un peix que es mossega la cua!». (Antònia)

Serem iguals si som complementaris? Tornem un segon a les matemàtiques.³⁷ Per obtenir 10 podem sumar 8 i 2. En aquest cas 8 i 2 són complementaris, oi? Però són iguals? O un nombre és inferior a l'altre? Ja ho veiem: complementarietat no significa automàticament igualtat. I de fet, què vol dir complementari? Que necessito una altra persona per completar-me? Que no soc una persona sencera jo? I si no em ve de gust completar una altra persona ni ser el seu complement? Ho puc fer, sí, però ho he de fer? I si no em dona la gana?

g. El respecte

El respecte per un mateix i el respecte per les altres persones és un dels pilars de la convivència. Però, què posem a vegades darrere de la paraula *respecte*?

«Jo conec molts tios que diuen: “Ah, però jo respecto les dones, sempre els obro la porta. I a la meva dona, sempre la felicito el 8 de març. Jo tinc molt de respecte per les dones”. Ostres, això és el seu respecte?». (Maite)

«L'altre dia un home va i em diu: “Jo respecto moltíssim les dones, les admiro fins i tot. Perquè resisteixen sense queixar-se, concilien la feina i els nens, se sacrifiquen pel bé dels seus fills, o sigui que jo realment, les respecto”. O sigui, que et diuen una frase que queda molt bonica, però que et tanca en un rol, i que et diu molt clarament quin ha de ser el teu lloc en aquest món. I bé després, què diu això dels homes? Quina concepció dels homes i de les dones tenen els que diuen això?». (Sofia)

«Jo estic farta de la idea del “respecte”, que finalment ja no vol dir res, i serveix per justificar qualsevol burrada. Ara hi ha un munt de gent que parla tot el dia del “respecte pel nen”, de respectar-los les eleccions, respectar-los la llibertat... I, en nom d'aquest respecte, ho hem d'acceptar tot, no hi podem intervenir, no li podem dir: “Nen, això no està bé”. Conec un nen de 10 anys que pensa que les nenes són una merda, que tot l'estona diu *marieta* i *nenassa*. Doncs els seus pares, molt *hippies*, troben que no hi han d'intervenir, perquè es tracta de

³⁷ Collet 2012, p.175.

“la seva llibertat d’expressió”. I a més diuen: “Bé, diu això però no ho pensa realment, no passa res”. Ah, molt bé. I es queden tan tranquils. I els videojocs extremament violents, els accepten també, perquè “respecten els seus gustos”. Fins i tot conec un altre nen que va tocar sexualment una nena, i ella no volia, i els pares del nen troben que no li han de dir res al seu fill, perquè el respecten en la seva “descoberta de la sexualitat sense tabús”. Collons, el nen havia tocat sense permís una nena, i els pares ho accepten en nom del respecte! Però on anem?». (Tatiana)

h. Comparar amb altres cultures

«Als altres països, hi ha masclisme. Però aquí no... si un home no ha de plorar, doncs no plora, i ja està, no passa res. Això no és masclisme!». (Adrià)

«Els meus fills veuen altres països a la tele, on les dones no poden estudiar, i els marits les peguen i tot això. I són conscients que aquí hi ha igualtat entre homes i dones». (Dèlia)

«Aquí som privilegiades. Tinc una amiga que s’acaba de casar amb un noi que ha trobat per internet, se n’ha anat a viure allà, i ell li guarda el passaport. Ella no pot viatjar quan vol. I nosaltres ens comencem a preocupar per si els nens poden portar el color rosa o no. Francament, és una broma, no? Aquí som lliures, si volem ser lliures. Ho podem exigir a la societat, podem viure lliurement, si volem. Podem passar per damunt dels límits que ens imposa la societat. No som gaires dones en el món que podem viure així de lliurement. Aquí, si no avancem és perquè no volem ser lliures. Cal amor propi i decidir el que volem. Si volem avançar, podem». (Cristina)

Comparar amb altres països, altres cultures o altres èpoques és sempre molt interessant i instructiu. És una manera d’adonar-nos del que passa en el món, però també a casa nostra. I no hem de deixar mai de denunciar tot el que ens sembli una injustícia. Però tampoc hem de caure en la trampa de minimitzar tot el que vivim aquí, de legitimar qualsevol forma de sexisme en la nostra societat amb l’excusa que hi ha altres països en què és pitjor. Consta que allà és pitjor i aquí estem bé és una manera de prohibir la crítica.

«A vegades, quan critiquem una publicitat molt sexista, amb una noia mig despullada i amb postures molt sexuals, sempre hi ha algú que diu: “Prefereixes portar el burca?”. Em sembla molt fort. Com si només hi hagués dues opcions, com sempre, puta o sotmesa». (Sofia)

«Sí, és la resposta més fàcil. Quan no tens ganes de pensar, la resposta més fàcil és atacar l’altre amb alguna cosa pitjor encara... Quan no tens arguments, radicalitzes l’interlocutor a l’altre extrem, i ja està. Això és manipulació...». (Marcel)

2.6. Parlar-ne

De les 56 persones entrevistades, molt poques parlen del tema del gènere amb la parella, la família, els amics, els col·legues o l’escola. La resposta que més hem recollit és de l’estil «No cal parlar-ne amb la meua parella, perquè pensem igual». D’altra banda, també han contestat no voler-ne parlar amb la família o els col·legues per por del conflicte. Així, o pen-

sem igual, o pensem massa diferent... i en tots dos casos no ho discutim amb els altres. Però la discussió és una manera molt potent d'avançar, contrastar els punts de vista, reflexionar conjuntament, intervenir puntualment en situacions concretes. Si no en parlem tenim moltes probabilitats de seguir repetint els mateixos patrons.

«Quan els meus fills es queixen molt, el meu company els diu. “Ai, que semblés una nena!”. Jo hi intervenc, perquè no només els diu que no poden plorar o queixar-se, és que a més menysprea les nenes! Perquè dir això és rebaixar el nen. Això és molt masculista! Però si ningú et fa el comentari, no te n'adones i no hi dones importància, perquè penses que és només una expressió. Si ningú t'explica que no es pot dir això, no hi pares atenció. Jo crec que hem de fer el comentari als altres. [...] A vegades hi ha nens que ploren i la gent els diu: “Sembles una nena”, i aleshores hi intervenc també, siguin amics o gent del carrer. Jo dic: “Perdona, trobes que ser una nena és menys que ser un nen?”, i la gent em diu: “Nooooo” i aleshores jo dic: “Doncs és el que li acabes de dir, al teu fill”». (Paula)

«Mira, només de fer la pregunta, ja et fa pensar. Perquè molta gent primer de tot diuen que no, que no hi estan d'acord, que no és veritat, que això no passa, tenen una reacció molt negativa quan els en parles. Però després van a casa i hi segueixen pensant, i aquesta és la primera etapa del canvi. Almenys hem de posar el tema sobre la taula i parlar-ne. El canvi és més gran si la gent participa en la reflexió i hi busca solucions. Si els fas preguntes, els demanes que pensin, i així el canvi és més rotund. Primer cal que la gent pensi i s'observi, després els podem donar informació més teòrica, però sense jutjar-los». (Valèria)

«Puc intervenir mostrant que hi ha altres possibilitats. Intento sempre posar l'interrogant. Si no, caiem ràpidament en els dogmes. Jo poso l'interrogant perquè la persona es faci la pregunta. Perquè si t'han educat així a casa, doncs... Podem fer només una petita pregunta, com ara: “Realment a totes les noies els agrada això?”. “Realment a cap noi no li agrada això?”. Després la persona decideix lliurement, però almenys cal que tingui la possibilitat de pensar-hi [...]. El que hem de fer és sembrar, després cadascú recollirà el que pot, el que vol. No ens podem fer responsables de les idees dels altres, però podem sembrar altres opcions. Això sempre ho podem fer». (Luz)

«En parlem amb el meu company, però perquè jo trec el tema. Si no, el meu company no en parlaria gaire. Soc jo la que apunta amb el dit el sexisme de les bromes, de les pel·lis, de la publicitat... Quan l'hi explico, aleshores sí que ho veu també. En parlem molt perquè jo no vull queixar-me, només, o només ser conscient de les coses, també vull fer alguna cosa, i tota sola és difícil. Treballar en equip és més fàcil, i llavors diem: “Potser hauríem de...” i decidim alguna coseta. Per exemple, un dia ens vam adonar que pensàvem directament en el nen o en la nena segons l'objecte que vèiem a la botiga. Davant d'una caixa d'experiments de química, jo directament pensava en el meu fill. És veritat que li encanta, però també potser li agradaria a la meua filla, no? El que jo vull vigilar és això, aquests automatismes, i per això necessito que algú m'hi ajudi! Llavors vam decidir fer-ho així, i quan el meu company veu que he caigut en aquest automatisme, me'n fa el comentari, i jo l'hi faig el mateix a ell. I a poc a poc anem fent petits canvis, fins que fer tal cosa ja no és cap automatisme». (Sofia)

3. Segona etapa: què ens bloqueja?

A vegades, hem obert els ulls, ens hem adonat de situacions sexistes, hem volgut fer algun canvi i no hem pogut. Ens hem trobat amb uns límits que ens han frenat. Aquests límits poden ser externs, trobarem que són com unes forces que ens venen de la societat, de la cultura. Però altres són interns, són dins nostre, enredats amb la nostra pròpia història, les nostres inseguretats i les nostres pors.

3.1. Límits interns

Topem un límit intern quan notem dins nostre una incomoditat a l'hora d'atrevir-nos a fer un canvi. Volem avançar, però no ens atrevim. Els nostres ideals xoquen entre ells, xoquen també amb la nostra realitat, amb el cansament i amb la falta de temps. Xoquen amb les nostres inseguretats, amb el sentiment de culpa, amb els costums que ens produeixen la il·lusió del control.

«El que jo veig és que he llegit molt, tinc una visió diferent de la visió heteronormativa, i malgrat tot noto que a dintre hi porto la visió... vull dir que noto que tinc unes limitacions... El cap va per un costat, però per un altre jo vaig créixer amb els models de les princeses Disney, així que... és difícil...». (Arantxa)

«Jo no crec que ho fes d'una manera diferent si tingués una nena en comptes d'un nen. No ho crec, però en realitat no en tinc ni idea... no ho sé! I això, és una cosa que hem de reconèixer. Perquè tenim les teories molt clares, però a l'hora d'actuar arrosseguem moltes coses. El que hem de fer és adonar-nos que perpetuem uns rols, encara que en teoria pensem que no...». (Araceli)

Aquests límits també estan relacionats amb els debats que tenim en el nostre interior, quan ens interroguem sobre les veritables raons de certes eleccions nostres, quan ens qüestionem els nostres comportaments, els nostres rols, i quan som conscients del que implica una situació, però l'acceptem igualment per unes determinades raons. Tal com expliquen aquestes mares, no és gens fàcil veure-hi clar en el munt d'interrelacions que fem entre normes, ideals, realitat quotidiana, eleccions conscients i inconscients:

«El tema dels rols de gènere, i les dificultats que tenim les dones per arribar a la igualtat a la nostra família... hi ha moltes coses que arrosseguem i no en som ni conscients, i coses de les quals som conscients... I tot això es barreja amb aspectes que venen de la cultura, i amb altres detalls, petits detalls del dia a dia. Per exemple, les dones cuinen, les dones netegen... i tu saps que és injust, però ho segueixes fent. A més, quan tens nens petits, uff...». (Araceli)

«Jo em vaig quedar embarassada molt jove [...] i ens vam separar. Ho vaig deixar tot per criar el meu fill, i després vaig continuar completament submergida [...]. Ara veig les diferències. Ell va poder acabar els estudis, té un diploma, econòmicament està millor que jo... I durant un temps vaig tenir aquest dilema intern... Perquè em preguntava si estava fent tot allò perquè em pensava que em tocava [...] Em preguntava si no estava repartint els rols d'una manera estereotipada, i ho assumia... Tenia un debat intern, em preguntava: "Ho assumeixo perquè ho vull, perquè ho he de fer, perquè l'altre no ho assumeix?". Finalment la meva conclusió és que potser sí que els altres veuen les coses així, però per un altre costat he fet el que pensava que havia de fer, i la situació era aquesta, i me n'he sortit, i per a mi l'educació del meu fill era molt important, i ho assumeixo perquè és la meua manera de fer, no perquè sigui una dona. Això coincideix amb un estereotip? Sí. En algun moment sí i en altres moments no [...] Si l'estereotip serveix per encasellar-me, merda. I si serveix per fer-me sentir malament quan faig coses que a mi em van bé, però que no poden ser perquè justament coincideixen amb l'estereotip, doncs merda també!». (Rita)

«Per a mi no hi ha una única manera d'avançar cap a la igualtat, perquè cadascú té la seva història, els seus límits, les seves necessitats. Per exemple, jo vaig parir a casa, sense epidural. Molta gent em va criticar, gent feminista i gent que no ho és. Tothom deia que era tornar enrere. Però jo ho vaig fer, i em considero feminista! Jo volia explorar-ho això, veure com ho podia viure, conèixer els meus límits però també les meves forces. I em va encantar; vaig descobrir dins meu una força que no coneixia, i avui dia hi penso sovint, quan necessito sentir-me forta. També em va servir per tenir confiança en el meu cos, i això era important perquè sempre havia tingut problemes d'acceptació del meu cos. Per a mi va ser molt potent aquell part, però molta gent no ho entenia. Jo deia: "Ningú no m'ha de dir el que he de fer, el que puc fer o no, com he de parir, si he de notar les coses o no; em toca a mi decidir." Per a mi això també és ser feminista, i és recuperar els drets sobre el meu propi cos. Ningú no m'ha d'imposar el dolor, ni m'ha d'imposar no notar-lo. És el meu cos i és la meua decisió, i punt. Però el que és important, per a mi, és: per què ho faig? Si ho faig perquè em penso que és millor per al bebè, que és el millor per a tothom, que és el correcte, que si ho faig soc més bona mare que les altres... És aleshores que tinc un problema molt gros. Si ho faig guiada per un sentiment de culpa o per un desig de perfecció, aleshores tinc un problema. Si ho faig seguint una dicotomia del bé i del mal, de correcte o incorrecte, si jutjo les altres dones que no ho fan, aleshores tinc un problema molt gros. Però jo no ho vaig fer per ser una bona mare, ni per ser millor que les altres, ni perquè pensés que era l'única opció correcta. Simplement jo tenia ganes de fer-ho, per mi, per conèixer-me a mi, per descobrir totes les facetes de la meua persona, facetes que no coneixia i que necessitava descobrir... Per això dic que hi ha moltes maneres de fer les coses, perquè cadascú té la seva història. No hi ha un sol camí. Però la línia de demarcació, el punt important per saber si ho faig per mi o si ho faig perquè he caigut en un rol de gènere, és pensar en les raons que em motiven. Si noto que dins del meu cap hi ha una dicotomia de bé o malament, o si tinc un sentiment com de "ser millor", o si tinc a dins un sentiment de culpa, aleshores sé que hi ha un problema i que he d'analitzar millor l'opció, perquè si no puc prendre decisions per unes raons que no em pertanyen...». (Sofia)

Quins són els límits interns que poden aparèixer? Aquests són els que ens han explicat les persones que hem entrevistat:

a. La transgressió de gènere, sobretot en els nens

«[les nenes amb cabells curts] això a mi em costaria, perquè jo soc molt “nena”. Però jo no dic que estigui malament, eh?, però em costaria, perquè a mi m’agrada que les meves filles siguin molt “nenes”». (Elena)

«A mi em costaria si el meu fill volgués anar de rosa amb purpurina. Hauria de fer molts esforços. Bé, el que està bé és que ara, gràcies al futbol, hem recuperat una mica el color rosa, almenys ara el valorem com un color. Però si el meu fill volgués anar vestit de rosa, em costaria...». (Lucía)

«Al meu fill li agrada portar roba lila... Per a mi és un color de nenes més que a per ell...». (Irene)

La transgressió de gènere és el fet d’adoptar comportaments, gustos i actituds que socialment, històricament i culturalment estan associats a l’altre sexe. És una manera, conscient o no, de trencar les normes de gènere, aquestes normes que ens pressionen perquè ens comportem únicament amb els codis associats al nostre sexe.

El primer límit identificat té a veure amb la roba, els colors i les joies que associem culturalment a l’altre sexe. Molts pares i mares noten més aquest límit per al seu fill que per a la seva filla, quan el fill vol anar vestit amb roba de color rosa, quan vol portar una faldilla, quan vol arracades o jugar amb una nina,³⁸ per exemple. Aquest límit és molt menys fort per a les nenes. Moltes persones adultes afirmen que no tenen cap problema si la seva filla es vesteix totalment de noi, per exemple, i algunes altres ho accepten sempre que la nena conservi algun element femení, com ara els cabells llargs o les arracades, entre d’altres.

«Suposo que com que és una noia tenim menys aquestes problemes amb aquesta actitud de trencar el gènere... Fins i tot crec que a vegades esperem això d’ella, esperem que trenqui el gènere. Però si fos un noi, no ho sé, crec que en general és més difícil acceptar això d’un noi, no ho esperem tant de part d’un noi». (Melissa)

Efectivament, una noia que s’apropia dels camps tradicionalment reservats als homes es desvia de les normes de gènere, però és un comportament que està força ben valorat avui dia en la nostra societat;³⁹ és un guany, un valor afegit. En canvi, un noi que es desvia de les normes de gènere encara no està ben vist, perquè es degrada de certa manera.⁴⁰ Això mostra la jerarquia que encara hi ha entre els sexes, malgrat els discursos que afirmen que ja no hi ha sexisme, aquí. Si s’accepta més la transgressió de gènere en un sentit que en l’altre és perquè la valoració no és la mateixa. Així, el model dominant de masculinitat ha evolucionat menys que el model de feminitat, en els últims anys. Perquè el de masculinitat

³⁸ Algunes famílies accepten petites transgressions de gènere en els seus fills, amb la condició que les compensin amb un comportament que en demostrï la masculinitat. Per exemple, Sylvie Octobre ha mostrat que molts pares i mares estan tranquils encara que el seu fill jugui amb les Barbies... perquè els arrenca el cap! [Octobre 2010 i Octubre 2004, a Bereni *et al.* 2012, p.137].

³⁹ No sempre ha estat així, i fa poc encara es condemnava fermament les dones que envaïen qualsevol terreny masculí. Avui dia sí que s’accepta més aquest progrés, en general, i en tot cas en els discursos, però encara queden uns quants àmbits en què es reprimeix de manera contundent.

⁴⁰ Court 2007, a Bereni *et al.* 2012, p.131.

és un model que atorga un cert poder, i per això és difícil de fer trontollar. En canvi, els models menys valorats són més fàcils de criticar i rebutjar. Avui dia, i en la nostra societat, hi ha més pressió sobre els nois perquè adoptin el model dominant de masculinitat que sobre les noies perquè adoptin el model tradicional de feminitat.⁴¹

Quan gratem una mica per trobar les raons d'aquesta incomoditat respecte de les transgressions dels nois, notem que sovint hi ha la por de les burles, la por del *bullying*, la por de la mirada dels altres adults, però també la por de l'homosexualitat i la por de la transsexualitat.⁴² Segons l'antropologia i la sociologia, la raó més profunda ve del fet que, històricament i en moltes societats, allò masculí es crea a partir d'una separació del món femení: un nen esdevé un home quan se l'arrenca del món de les dones. A moltes societats, hi ha ritus d'iniciació per transformar els nens en veritables homes. I aquí? Encara que no ens n'adonem, també arrosseguem aquesta idea del masculí que ha de ser progressivament, o brutalment, separat del femení.⁴³ Per exemple, quan els nens són petits acceptem que es canviïn en els vestidors de les dones, o que vagin als lavabos de dones amb la mare. La infància és una època en què deixem els nens en el món femení, però a partir d'una certa edat n'han de sortir. O per agafar un altre exemple potent, i de fet totes les teories freudianes, com el complex d'Èdip, van en aquest sentit: s'ha d'arrencar l'infant, sobretot si és un nen, del vincle de fusió amb la mare, i ha de ser un altre home –el pare o el padrastre– qui s'encarregui de trencar aquesta unió. Si comencem a observar els símbols que ens envolten, si analitzem els discursos i les teories, ens adonarem que en la nostra societat també hi ha aquesta idea del masculí que s'ha de separar constantment del femení; sembla com si hi hagués el perill que els homes, si es deixen anar i es relaxen, caiguessin en la feminitat. Per això, ser un home, un mascle, cosa que demana un esforç constant, una vigilància sense descans. Aquesta vigilància implica tota la resta de la família i de la societat. Les persones que envolten els nens –familiars, nens més grans i d'altres– reforcen sovint aquesta idea de masculinitat que s'ha de guanyar, encara que no se n'adonin, a través de les burles, dels comentaris com ara: «Va tí, no et posis fofo, que ets un home!» o «Has de fer futbol, no bàsquet, que el bàsquet és per a nenes», o fins i tot impeding abraçades carinyoses, ja que les abraçades entre homes es rebaixen amb uns copets a l'esquena. I aquesta pressió constant (més o menys forta segons les famílies, segons l'entorn) ens afecta a nosaltres com a pares i mares, perquè ens marca les nostres pors i els nostres límits.

La nina

Què fa una criatura quan juga amb una nina o amb una cuineta? Doncs imita el món adult. Fa dos-cents anys, els rols eren tan definits que no hi havia confusió possible: les dones s'havien d'encarregar de les criatures i de la casa, mentre que els homes treballaven a l'exterior. Un nen podia tranquil·lament jugar amb nines, no hi havia risc que confongués la seva funció en el futur. Avui dia, els homes també s'ocupen de la casa i de les criatures –no prou, però més que abans–, però en les representacions col·lectives

⁴¹ Subirats i Tomé 2007, p. 62; Solsona Pairó 2016, p. 28.

⁴² Vegeu més avall l'apartat sobre les «pors» que tenen les famílies.

⁴³ Bereni *et al.* 2012, p. 115.

aquestes tasques segueixen sent feina de dones. I la nostra societat, malgrat els discursos d'igualtat, continua amb el desig de produir «petits homenets de veritat» i «petites donetes de veritat». Jugar amb nines ja no és una activitat sense risc per al nen, perquè pot posar en perill la seva identitat de mascle.⁴⁴ Així, com més avancem cap a la igualtat i més fem trontollar el sexisme, més certes persones veuen la necessitat de dividir els rols sexuals prohibint les joguines de nenes als nens. Aquest raonament, a banda de ser homòfob i sexista –perquè implica menyspreu a les activitats associades tradicionalment a les dones–, es basa en una associació d'idees totalment falsa. Perquè jugar a nines simplement és beneficiós perquè les criatures aprenguin a cuidar-se dels altres i per treballar l'empatia, i no té res a veure amb l'orientació sexual. A més, jugant a nines i consolant-les, els infants aprenen a consolar-se a si mateixos, a cuidar-se i a gestionar les seves pròpies emocions.⁴⁵ Unes habilitats molt necessàries que cal fomentar.

La majoria de les transgressions de gènere que no són acceptades per mares i pares tenen a veure amb l'aparença física –la roba, el pentinat, les joies, els colors, l'esmalt d'ungles o el maquillatge–, però també la dansa i les joguines –6 mares han reconegut obertament haver prohibit al seu fill jugar amb nines, perquè tenen por que «es converteixi en homosexual»–. Algunes actituds no estan directament prohibides, però provoquen moltes preocupacions a algunes famílies, per exemple: «És diferent dels altres nens, és més sensible, em preocupa», «Al meu fill li agrada abraçar els seus amics, d'un costat em fa gràcia però al mateix temps... és una mica estrany». Les restriccions també poden afectar certes activitats i certs rols, com ara netejar, cuinar o que a un nen li agradi endreçar, per exemple.⁴⁵

Sovint, els nostres límits interns apareixen quan ens adonem de certs conflictes entre diverses idees nostres, quan entenem que ens hem quedat atrapats en certs aprenentatges culturals, mentre que en canvi hem avançat en la nostra reflexió general. Com si tinguéssim diversos nivells, com les capes de la ceba, i les nostres idees i reflexions arribessin fins a certes capes però es quedessin bloquejades en alguns punts. Aquests límits ens afecten en tots els camps de l'educació dels fills, però en el tema del gènere són bastant persistents. Qüestionar-se els propis límits és un exercici difícil, però que es pot revelar apassionant, no només per l'acompanyament de les nostres criatures, sinó també perquè així ens anem descobrint a nosaltres mateixos, i ens despullem dels nostres bloquejos i de les nostres pors. Podem fer aquest exercici d'introspecció sols, però és més aprofitable si el fem amb persones de confiança en una discussió respectuosa, en què ens farem preguntes els uns als altres, demanarem l'explicació d'alguns detalls, com per exemple: «Què sents si t'imagines el teu fill vestit de princesa? Et fa por? Com es tractava aquest tema a casa teva? Qui, exactament, es burlaria de tu?». D'aquesta manera, podem intentar explorar els nostres límits i treballar al nostre ritme:

«Bé, és veritat que jo no li he comprat mai roba rosa... Jo no concebo un nen vestit així... Però per què? Fa poc vaig llegir que el rosa, abans, era un color de nen, i que el blau era un color de nena... I fa poc un dels meus fills em deia que no volia el rosa perquè és un color

⁴⁴ Baerlocher 2006,

⁴⁵ Cohen 2013, p.163.

de nena, i jo li vaig contestar que els colors no són de ningú, però realment no m'ho creia, em costa. És un límit meu... Deu venir de la meva educació, o de Disney, no ho sé... En tot cas noto que faig una diferència [...] L'altre dia al supermercat hi havia xumets, vaig comprar-ne un per al meu fill més petit, però no vaig agafar el xumet rosa, vaig agafar el que tenia un castell. Em costaria massa agafar el rosa! I això em fa ràbia! Em fa ràbia no aconseguir passar per sobre d'això! I alhora sento que agafar el xumet rosa va contra la meva natura, i em xocaria cada vegada que el veiés... O potser hauria de fer una cura, i comprar moltes coses roses fins que hi estigués acostumada? Em pregunto si potser no ho hauria de fer...». (Paula)

«Nosaltres mateixos som intolerants, de fet, perquè ens costa veure un nen amb les ungles pintades. Després diem als nostres fills que han de ser tolerants, amb els homosexuals i tal, però nosaltres mateixos no acceptem que el nostre fill es pinti les ungles, perquè en el fons tenim por que sigui gai. Prediquem la tolerància però som intolerants, en el fons. [...] Sovint veiem les coses, però no les volem canviar [...] Aquest tipus de situació està molt bé perquè ens permet reflexionar, ens permet preguntar-nos: “Ui, què em passa? Per què em molesta?”. En el fons està molt bé quan una cosa ens molesta, perquè ens provoca una reflexió interna». (Assumpció)

«Jo recordo que quan el meu fill era petit, que portava faldilles, però quan sortia així al carrer em costava, ho reconec [...] Ara em dic que si li agrada la Minnie, doncs no passa res, li compro i ja està... Però vaig tenir els meus dubtes, em vaig plantejar si li comprava o no, vaig notar els meus límits. [...] És un aprenentatge que estic fent, dir-me –per exemple– que si vol sortir amb diadema, doncs no passa res». (Martina)

b. La mirada dels altres

«La clau seria que no necessitéssim tant l'aprovació dels altres, que no fóssim tan dependents de la mirada dels altres, tant els nens com els adults. [...] Perquè a vegades no el deixes sortir com ell vol perquè tens por que els altres n'hi diguin alguna o se'n burlin, i per això no el deixes fer... Això ho hauríem de canviar, però qui serà el primer?». (Adrià)

La mirada dels altres, la por de les crítiques de persones adultes de vegades representa una pressió molt forta que ens impedeix avançar cap a la igualtat. Moltes famílies permeten, per exemple, les transgressions de gènere a casa, però no a fora. Aquest fet significa que no temen una modificació de la identitat de l'infant, com passa en altres famílies que temen que el seu fill es transformi en nena; si no fos així, no permetrien aquestes transgressions. El que els cohibeix és la mirada de les persones adultes. Aquest fet mostra també com el desig que la filla o fill sigui acceptat en el grup determina moltes reaccions parentals, molt més enllà dels desitjos i els gustos de les criatures.

«Els meus fills es van disfressar de princesa, una vegada. Però a casa, al carrer no. Jo no els animaré mai a sortir així al carrer, i si m'ho demanen, doncs... hauré de respirar fondo abans de sortir amb ells... Em costarà molt, em costa molt la mirada dels altres. És una cosa que he de treballar en mi mateixa, no amb ells. Però costa, perquè vivim en una societat tancada entre quatre parets... El meu problema és la mirada dels altres i el què diran. Sobretot els altres adults. Bé, els altres nens també però sobretot els comentaris dels adults...». (Júlia)

«A vegades és difícil, perquè... No tinc ganes de semblar radical, així que és difícil conciliar els meus ideals amb la resta de la societat». (Joan)

c. El sentiment de culpa

Diverses mares han identificat el sentiment de culpa com un dels elements que a vegades els impedeix educar les criatures com voldrien. Per exemple, algunes s'adonen que demanen menys col·laboració al seu fill que a la seva filla, o que el seu nivell d'exigència és més baix per culpa d'aquest sentiment. Altres no aconsegueixen conciliar la família, la feina i la vida personal, i assumeixen molta més feina de casa que la parella, no s'atreveixen a sortir amb les amigues, a treballar tant com voldrien o a practicar un *hobby* perquè se senten culpables d'abandonar el seu fill o filla.

«El problema és quan l'home i la dona viuen en un context suposadament igualitari i apareix un conflicte de rols. Et pots sentir malament per no assumir un paper que se suposa que et correspon. Aquí crec que hem de fer un gran treball de conscienciació. Perquè anem cap a la igualtat, i crec que hi arribarem, però què passarà quan la tindrem? Ens sentirem malament si hem de viatjar i deixem els nens amb el pare? A mi m'ha passat. En el meu entorn no hi ha discriminació de sexe, però el que hi ha molt és que... nosaltres mateixes ens jutgem. Perquè la societat no respon, perquè no és una societat igualitària... De manera que tu mateixa dubtes, et preguntes si fas bé, et sents culpable... I bé, jo per exemple em sentia molt culpable quan sentia la meua filla dir al seu pare: "Ma-pa". I això és una cosa que hem de treballar, no ens hem de boicotejar a nosaltres mateixes. És això que hem de treballar amb els nostres fills, i treballar amb nosaltres per no sentir-nos culpables quan aconseguim la igualtat. No ens hem d'autoimposar-nos a nosaltres mateixes la culpa. Quan obtenim més igualtat, què sentim dins nostre? És això el que hem de treballar». (Miranda)

«Quan el teu fill és petitó, i generalment això passa quan és el teu primer bebè, doncs ets molt vulnerable, molt sensible, és una cosa nova, i si algú et ve amb aquest discurs de culpabilitat, mentre ets sents tan vulnerable i a més tens una petita criatura vulnerable, doncs... és clar, tu el que vols és ser la millor mare de món per al teu bebè, i... bufff [...] Jo vaig fer una teràpia, i em va ajudar moltíssim, per col·locar cada cosa al seu lloc, per situar-me, per detectar aquest sentiment de culpa i desfer-me'n, detectar la mirada dels altres, detectar el judici dels altres i desfer-me'n». (Veronica)

«Per exemple, a casa meua, esperen de mi que em cuido de tota la família, fins i tot que em cuido de la família del meu company. [...] La qüestió és: jo ho vull fer? Doncs no. No és el meu rol. Però em sento culpable de no tenir ganes de fer-ho! He de fer un esforç per no caure en el pensament d'"em toca fer-ho". [...] Però noto que he de trencar una cosa aquí dins, i em costa, perquè em sento culpable. És veritat que jo soc més cuidadora, podríem raonar-ho així. Però no em ve de gust. I al mateix temps noto que es dona per fet que cuidar-me'n és el meu rol». (Antònia)

Avui dia, aquest sentiment de culpa no està tan vinculat al càstig diví o la por de l'infern, sinó a la idea de natura que hem vist més amunt. Molts pares i mares conceben, actualment, que la seva responsabilitat és assegurar la felicitat de les seves criatures, i que aquesta felicitat només es pot basar en el que els és més natural. Si aquesta visió presenta, sens

dubte, molts avantatges per a les criatures, que reben així més atenció, en canvi manipula unes concepcions que podem qüestionar. Així, segons una visió que està tornant amb molta força, seria més natural que sigui la mare la que s'encarregués de la criatura, la que l'alimentés, la que es despertés a les nits per alletar-lo, la que s'apartés de la seva carrera professional per dedicar-li temps, però el pare no. Segons aquesta visió, les mares tindrien un instint maternal que les empenyeria a sacrificar la resta de la seva vida pel bé de les criatures. No es tracta aquí de criticar la tendència a dedicar cada vegada més temps als infants i a preocupar-se del seu benestar, que és sens dubte una evolució necessària i molt positiva. Tampoc no es tracta de criticar aquestes opcions si realment es corresponen a unes eleccions pròpies. Només estem subratllant el risc que comporta el fet de considerar que aquesta dedicació ha de ser més maternal que paternal partint de conceptes tan ambigus com *natura* i *felicitat*. Perquè aleshores és difícil evitar el sentiment de culpa, que es converteix en una pressió molt forta per fer-nos tornar al camí marcat sempre que ens n'apartem.

d. Les criatures i el nostre mirall

Les criatures tenen el do de tocar-nos la fibra, de remoure les nostres històries i de posar el dit en les nostres ferides. I això pot constituir un límit intern a l'hora d'educar en igualtat. Sovint no acceptem certes actituds, certes emocions o opcions dels nostres infants, perquè remouen massa la mala relació que tenim amb alguns aspectes propis. En l'exemple que veurem a continuació, d'un costat la mare desitja que la seva filla sigui determinada i no adopti el model de bona nena, però per un altre, la posada en pràctica d'aquest desig es revela difícil de dur a terme per la seva pròpia història:

«A mi em costa molt quan la meva filla no em fa cas i riu. Jo em dic que ha de poder obeir un mínim. Llavors miro la meva infància, i jo era molt obedient. Però diuen que la meva filla se m'assembla moltíssim, i llavors penso que, de fet, jo era com ella, no feia cas, i em van fer ser més obedient a còpia de molts esforços. En el fons estic molt contenta que la meva filla sigui així, però al mateix temps em costa perquè és una cosa que jo no em vaig permetre, o que no em van permetre. I bé, també he de dir que no em facilita la vida que ella sigui així... Però m'he de mirar a mi. Què faig, jo? Sovint dic que sí a tot, faig veure que obeeixo, però després faig el que em dona la gana... Si hi ha una repressió dins meu... diguem que sovint, quan no accepto una cosa del meu nen o nena, és perquè no me la vaig permetre a mi, o perquè justament la faig jo, també... Hem de ser capaços de veure això dintre nostre». (Antònia)

«Jo intento educar en el respecte pel que és cadascú. I és difícil, perquè en la teoria és molt fàcil, però en la realitat m'adono que sovint no els respecto, que no accepto com són realment. Perquè els fills són el mirall dels pares, i això ens toca, i llavors els jutgem. En el discurs diem que els respectem, però no ho fem realment. Perquè l'amor és incondicional, però hi ha altres coses a part de l'amor. El respecte és diferent de l'amor». (Valèria)

«A mi el que em fa por és que sovint m'adono de la nocivitat de la meva actitud amb els meus fills. M'adono que soc dura amb la meva filla en certs aspectes i amb el meu fill en altres. A vegades els engego a la merda quan troben que una cosa no és justa. O per exem-

ple, veig que el meu primer fill, des de molt petit, ha après a amagar les llàgrimes, a no deixar-les sortir. Sovint veig que les conté. I això em sap molt de greu, però al mateix temps, no ho sé, no aconsegueixo fer-ho bé. L'altre dia vam mirar una pel·li una mica trista, i vaig veure que se n'anava al lavabo a plorar, i quan va passar per davant meu va fer com si res, intentava somriure per amagar les llàgrimes. Això amb deu anys, és molt trist. I jo no vull que sigui així, jo vull que ell tingui dret a plorar, a emocionar-se, a mostrar els seus sentiments... però d'un altre costat veig que soc jo la que l'hi impedeix sense voler. Si ve a queixar-se d'alguna cosa, molt sovint li dic: "Ja està bé, eh, deixa de queixar-te!". Llavors al final veig que soc jo la que l'està tancant en les seves emocions, soc jo la que no el deixa realment expressar-les. En la teoria sí, jo sempre dic que tenen dret a plorar, que els nens també ploreu, bla, bla, bla. Però després veig que em poso nerviosa en la situació concreta i l'engego a la merda. Si estic bé amb mi mateixa, no ho faig. Si veig que està trist, l'agafo en braços i intento que es deixi anar, que plori. Li dic: "Era trista aquella pel·li, oi?", o "Et veig una mica trist, m'ho vols explicar?". Però a vegades estic estressada, estic pensant en la meua feina, en els problemes de parella, els nens m'atabalen perquè es barallen... llavors és més fàcil impedir-los treure la tristesa o fer-los callar el seu sentiment d'injustícia. I tinc el mateix problema amb la solitud. Sovint el meu fill em diu: "M'avorreixo". Jo hi he estat pensant molt, i m'he adonat que vol dir que se sent sol. Però jo, en comptes d'abraçar-lo i connectar amb ell deu minuts, em surt dir-li: "T'avorreixes? Amb totes les joguines que tens? Doncs jo no puc jugar amb tu, tinc feina, espavila't!". És una pena, perquè jo sé que l'avorriment de fet és el sentiment de solitud, de buit, i això demana una connexió humana, no una joguina... Però aquí és com que topo amb el meu límit, ho sé, ho entenc, però em costa, em remou...». (Maite)

e. La falta de temps i el cansament

Per avançar cap a la igualtat, hi hem de treballar. La igualtat no vindrà sola si no ens hi posem tots i totes. Per això, n'hem de parlar, hi hem de reflexionar, parar atenció en certes coses, fer revisions internes, decidir. Però la falta de temps i el ritme de vida no sempre ens hi ajuden. Tenim ganes de mirar una pel·lícula per descansar, no per analitzar-la; tenim ganes que les nostres criatures es distreguin amb les seves joguines sense haver de pensar si participen del sexisme o no; considerem que els altres aspectes de la nostra vida són prioritàris i no volem ni dedicar temps a reflexionar entorn del sexisme que tenim incrustat... I així, successivament, deixem que el cansament i la falta de temps es converteixin en límits, uns elements que ens posen bastons a les rodes:

«El problema és que en el llenguatge, i en general, en la vida quotidiana, tot demana molta energia, i demana estar atent constantment... I és clar, com que tenim molta feina, estem cansades i...». (Paula)

«Hauríem de definir molt bé el sexisme per saber on és la línia, el límit... I després, també, que tot això es barreja amb altres coses... El problema és que quan treballem tenim moltes coses a fer, i no tenim temps de parar atenció en aquestes coses perquè tenim altres prioritats... Per treballar això hauríem de parar-hi molta més atenció, per adonar-nos de totes les coses». (Gabriela)

«I a vegades, també, vols fer les coses d'una manera, en tens força informació, però no tens temps. I és un problema molt gros, perquè treballem, volem fer moltes coses, però no tenim temps o no ens prenem el temps d'estar realment amb ells, de manera que ho fem una mica com podem [...] Som més o menys conscients de moltes coses, sovint ho entenem, però després no tenim la força de canviar-ho. Veiem el problema però ens fa mandra canviar».
(Manuel)

«Els pares estan cansats, fan moltes coses, tenen un sou molt baix, un ritme de vida accelerat, de manera que és més fàcil deixar-ho córrer... o regalar als nens aquells videojocs violents. Per a mi, som un altre cop a l'edat mitjana, però no ho veiem perquè tenim moltes distraccions, supermercats... Però de fet no som tan lliures com ens pensem. El ritme de feina, més de vuit hores al dia, amb un sou molt baix... Quan tenim una mica de llibertat, una mica de temps, ja estem contents. Però quan treballem a la fàbrica, per exemple, doncs no tenim ganes de tenir temps per pensar. Val més no pensar. I a l'escola no els ensenyen a pensar, a analitzar un text, una informació, a llegir i a aplicar la lògica. Això no ho saben fer, estan massa acostumats a la informació ràpida i superficial, i es queden amb els titulars, no amb la informació. Els pares estàndard, amb una rutina diària, estan tan cansats, tenen tantes ganes que els nens els deixin en pau que... no volen pensar en això».
(Cristina)

A més del cansament de la rutina i de la feina, de les altres prioritats en l'educació de les nostres criatures, no sempre tenim energia per defensar les nostres idees, o no hem preparat bé les nostres respostes davant de possibles crítiques. A vegades, cansa molt ser la persona que sempre analitza i assenyala els problemes amb el dit, oi? De manera que acabem seguint les normes, encara que no ens agradin, encara que les critiquem, i les seguim simplement per facilitat.

«Per exemple, aquest cap de setmana hem anat a comprar roba per al meu fill [1 any]. Necessitàvem tres parts de baix, coses lleugeres, d'estiu. Jo li hauria comprat faldilles, hi he pensat. Però no ho he fet, perquè hi ha un moment en què ja no tinc ganes de donar més explicacions. Perquè la meva sogra em preguntaria per què li poso una faldilla si és un nen, i llavors jo hauria de començar a explicar que és un al·legat per visibilitzar el sexisme, que és un al·legat per explicar que el sexe no el determinen els genitals sinó que l'escull cada persona... I hi ha un moment en què la pràctica s'imposa a la ideologia».
(Emilia)

f. La nostra sexualitat

«Però de fet hi ha un tema més profund, que és el de la sexualitat, el sexe, i els rols... Vull dir: què busquem en un home perquè ens agradi? Quines actituds trobem atractives en un home o en una dona? I això ho projectem en els nostres fills, perquè ens van educar així».
(Araceli)

Aquesta mare esmenta un dels límits interns que hem identificat en diverses entrevistes: el dilema entre el seu desig d'una educació no sexista i el seu propi desig sexual. Per a algunes dones entrevistades no és fàcil reconèixer que desitgen un cert tipus d'home sexualment, un *machote*, un *tio* viril, mentre lluiten justament contra aquest model de masculinitat en la resta de la seva vida.

«Finalment, tot això té a veure amb el sexe, també. La concepció que tenim de la parella, del sexe, del que implica estar amb una persona, del que trobem sexy... Ens ensenyen a desitjar un home seriós, amb mirada fosca i ben mascle, perquè ho associem a una sexualitat molt apassionada... i això a vegades és difícil perquè tu mateixa t'adones que no quadra amb el que vols per als teus fills... És un peix que es mossega la cua». (Lia)

g. Els rols: confort i privilegis

Alguns privilegis, comoditats o situacions confortables sovint ens impedeixen veure que certes situacions que vivim són sexistes. O ens impedeixen posar-hi remei, encara que hi veiem la desigualtat. Alguns pares i mares reconeixen que els és difícil canviar certes configuracions familiars, bé pels privilegis que els aporten –com ara poder o llibertat–, o bé perquè els rols els ofereixen un cert confort, com el confort del costum o la sensació de controlar certs aspectes domèstics, per exemple. En aquest testimoni, un pare ens explica la necessitat d'aprendre a viure sol un temps per desmuntar certs rols a casa:

«La meva mare i les meves germanes ho feien tot, jo no havia de fer res. La meva mare no m'ha demanat mai res. Vaig canviar perquè vaig viure sol i vaig haver d'aprendre a fer tot això. I a més ara visc sol amb el meu fill, i veig tota la feina que representa. Viure sol et consciencia que és moltíssima feina i que a més no està gens valorada. A totes les dones que es cuiden de casa seva, ningú les valora. Però quan vius sol, te n'adones. Primer vaig viure sol, i després amb parelles. Però com que havia viscut sol i sabia que hi havia molta feina, doncs vaig continuar encarregant-me de les tasques de casa, perquè trobo que ha de ser totalment compartit. Si no hagués viscut sol un temps, no ho hauria entès, i seguiria sense fer res. Els nois haurien de viure sols un temps. Si no, viuen amb la mare, i després amb la parella, i no ho entenen. Quan vius sol i t'adones que no saps posar una rentadora, que no saps cuinar, bufff...». (Manuel)

«Moltes dones sacrifiquen la seva carrera professional perquè cal que un dels dos es cuidi dels nens... Nosaltres, els homes, mai no renunciem a la nostra carrera, al nostre projecte professional. I, en canvi, massa dones renuncien al seu somni professional perquè hi ha els nens, i com que la parella se'n vol cuidar bé, i com que no volen deixar massa els nanos a altres persones, i perquè tal i perquè qual... De manera que fàcilment la dona se sacrifica. I això té conseqüències després. Perquè és clar, després l'home guanya més. I com que guanya més, tots dos, de manera implícita, pensen que l'home té més poder de decisió sobre la família, sobre les despeses... [...]. Perquè hem estat educats així, i també perquè l'estructura de la societat és així també, de manera que és molt difícil canviar-ho, això. Ho hem integrat totalment. Així que què faig jo per avançar? Doncs intento treballar-me aquestes coses, treballar amb mi mateix. I si m'adono que no me'n surto, doncs demano ajuda. Ajuda psicològica, puntual, per avançar; quan veig que he assumit uns rols, o quan veig coses que faig inconscientment perquè he integrat un model patriarcal. Està molt ancorat en nosaltres, tot això, i és difícil canviar-ho sols. Els homes tenim un repte molt gran. Venim d'una rigidesa i d'un autoritarisme masculí. I hem de canviar, hem de desfer-nos d'aquest home prehistòric que portem a dintre, però és difícil, no és còmode, perquè notem que hem de controlar aquest home autoritari que vol decidir, que vol marcar el ritme de les coses... I això passa davant d'una dona que tampoc ho té fàcil, perquè ha de treballar, guanyar-se

el sou cuidar-se dels nens... És difícil per a elles, i per a nosaltres també. Vaig llegir un llibre que em va anar molt bé, de John Irving, *El camino de la masculinidad*. És un llibre que parla d'aquest problema, de la dificultat de passar d'aquest model d'home a un model d'home més respectuós, i diu que és realment difícil perquè és un canvi de paradigma. Però si nosaltres no canviem, com poden avançar els nens? D'alguns patrons meus me n'adono sol, però en la majoria dels casos és la meva dona qui m'ho diu. Sort que m'ho diu, perquè sol no ho veuria [...] M'agradaria adonar-me tot sol dels clixés masculins autoritaris, i no necessitar que la meva dona m'ho digui. Hi ha un moment en què els patrons inculcats tornen sols, i costa desfer-te'n. Si no vigilo, de seguida estic decidint per la família, marco el ritme de les coses... A poc a poc he transformat coses dins meu, però em queda molta feina. Per això a vegades demano ajuda psicològica, per desbloquejar el que em bloqueja. Hem de treballar sobre nosaltres mateixos, i no tenir por de demanar ajuda. Ajuda psicològica també. Perquè no només hem de ser conscients de les coses, sinó que les hem de canviar. Si no ho fem així, els patrons tornen a sorgir, sols». (Marcel)

Les dones també s'acomoden a certes situacions de desigualtat i a certs rols,⁴⁶ per sentiment de culpa, perquè no s'atreveixen a reclamar igualtat, perquè en certa manera se senten privilegiades, perquè se senten més confortables en un rol que coneixen i dominen, perquè els ofereix un sentiment de seguretat o d'orgull, entre altres raons.

«Quan hi ha trobades amb amics o familiars, el que observo és que sovint els homes es queden asseguts a la taula i les dones treuen els plats. I això ho veig molt sovint. I penso: "Ostres, ja no som a la generació d'abans, no?". Però jo crec que en aquests casos només hem d'esperar, quedar-nos assegudes. Perquè molt sovint les dones ens aixequem de seguida, i ni els deixem el temps a ells. De manera que ens toca a nosaltres, també, esperar i deixar fer. Perquè ells puguin prendre'n consciència, que puguin adonar-se'n. I per això hem de deixar de voler ser sempre tan eficaços i tan organitzades...». (Verònica)

En un altre moment de l'entrevista, veiem com els rols de gènere i les reparticions de les responsabilitats queden sovint dissimulats darrere de les preferències personals o d'una suposada eficàcia:

«Bé, cadascú ha de fer el que prefereixi. Hem de saber delegar, no cal fer-ho tot. Al meu marit li agrada fer els comptes, els papers del banc, de manera que l'hi deixo fer. És només una qüestió d'organització, i com que ell ho fa millor que jo...». (Dèlia)

Els rols de gènere també es poden amagar darrere del sentiment de ser privilegiades. No es tracta aquí de jutjar les eleccions dels altres, cadascú ha de poder organitzar la seva vida com vulgui, treballar fora de casa o no, jugar més o menys amb els infants, treballar més o menys que la parella. Jutjar no ens fa avançar mai en res. En canvi, és interessant prendre consciència de com certes situacions aparentment privilegiades es poden convertir en situacions de desigualtat quan el context canvia:

«Mentre tot anava bé entre nosaltres jo estava molt contenta de poder estar més amb els nens i no haver de treballar gaire. Jo m'encarregava molt més de la feina de casa i dels nens, i treballava poc. I jo sentia realment... que tenia sort, molta sort. Estava molt agraïda a la

⁴⁶ Tant en parelles heterosexuales com homosexuals.

meva parella per deixar-me estar amb els nens i no haver de treballar més. Però en un moment determinat la cosa va començar a no anar tan bé, i vaig començar, a poc a poc, a pensar en la separació. I de cop em vaig adonar que no podia. Que m'havia ficat en una situació molt difícil, perquè no tenia diners, no tenia feina... Si em volia separar, no podia pagar-me un pis... Si no és que em quedava jo els nens i en rebia les pensions, però això volia dir ocupar-me'n jo sempre i acabar esgotada. I llavors vaig veure que era injust, molt injust, perquè jo no havia gandulejat mai, jo havia treballat molt, amb els nens, la casa, el menjar... És moltíssima feina, però feina gratuïta! I a més, encara que el teu marit reconegui que has fet tota aquesta feina, la resta de la societat no ho reconeix. Perquè no pots anar a una entrevista de feina i dir: "Aquí tinc un forat de molts anys en el meu currículum perquè vaig criar els fills". Això no compta per a ells. Això va ser una bufetada. I va ser molt difícil, perquè a més tothom considera que no te'n pots queixar, perquè tothom troba que has tingut molta sort de tenir un marit que et mantingués. Fins i tot jo pensava així! I és clar, de fet ets tu mateixa que t'has ficat en una situació tremenda, i molt contenta a més! Però com pot ser? Per què ho fem això?». (Sofia)

h. Com concebem el nostre paper de pare o mare?

«Hi ha coses molt, molt subtils, però que finalment és el que educa més els nanos. Per exemple, a casa soc jo la que faig les obres, el bricolatge. Doncs quan el meu fill era petit, li costava molt posar els límits davant dels altres nens del col·le, i el seu profe em va dir que li havia de reforçar la confiança i la seguretat, i que havia de fer obres o coses difícils amb el seu pare. Així que vaig demanar al meu company que fes obres amb ell, perquè el nen sentís la seva força. Però és estrany, perquè si soc jo la que faig les obres normalment... per què després vull que el nen les faci amb el seu pare? Veus com concebem que la força és una cosa d'homes, tot i que la nostra realitat sigui totalment diferent? I a més em vaig adonar que, de manera molt inconscient, em preocupava pel vincle entre ells dos, perquè pensava que era una bona manera de crear un vincle fort entre ells. Però si poden crear un vincle d'una altra manera, no? No cal que sigui amb coses de força o coses típicament de tios! I a més, perquè jo, la mare, penso que m'he de preocupar pel vincle entre el meu fill i el meu company? És cosa seva, no? Així, quina visió tinc, en el meu subconscient, del paper de mare? La que tot ho controla? La que s'encarrega de la felicitat dels seus fills? La que pensa i organitza?». (Sofia)

«M'adono que sovint delego en el meu company. Si volen jugar a fer foc o aquest tipus de coses, sovint deixo que el meu company ho faci i jo prefereixo quedar-me a casa a netejar. I mira que jo sé fer foc! Però en aquell moment sempre escullo quedar-me a casa, netejar o preparar el dinar... Sempre prefereixo encarregar-me que les coses estiguin fetes... O sigui que a vegades ens tanquem en un rol i no en sortim. I per què deixo que el meu company faci aquestes coses i no jo? Per crear vincle entre ells? Tinc la responsabilitat de crear un vincle entre ells? I a més podrien cuinar creps junts, i també establirien un vincle, no? Per què caiem en situacions que són més clicés, el foc i aquestes coses?». (Paula)

i. La sexualitat de les noies

Un dels punts que genera més incomoditat a moltes famílies té a veure amb el tema de la sexualitat, sobretot la de les filles. D'una banda desitgen una igualtat real en temes de llibertat sexual, però, de l'altra, els costa desfer-se de certes visions inculcades. Seguim arrossegant els patrons de control de la sexualitat femenina. Però aquesta preocupació no és només una qüestió de llibertat sexual i patrons apresos, també afecta els rols que assumim en la parella, sexualment, i que estan fortament construïts pels mitjans de comunicació, que es basen encara en esquemes masculistes. Aquests límits i esquemes, vinculats emocionalment a les nostres preocupacions, influeixen fortament en les nostres conductes, els límits que posem a uns i altres, o la nostra manera d'acompanyar-los en el descobriment del seu propi cos...

«Per exemple si la meva filla ens porta un nòvio diferent cada setmana, a mi em farà por. Si el meu fill em porta una nòvia diferent cada setmana, no m'agradarà gaire, però seria diferent, perquè no seria una por... I aquesta és una diferència que fem». (Adrià)

«El que hem de canviar és la visió que un noi que lliga molt és un campió, però una noia que té molts nòvios és una puta. Aquí tenim molta feina per fer [...]. Jo desitjo que la meva filla sigui prou forta per poder suportar això, i que no l'afecti. Però és difícil, perquè és molt profund i està molt estès. I és masclisme pur. El noi campió, i la noia puta». (Marcel)

«Però potser és un prejudici meu? Potser és la seva manera d'apoderar-se? Què passa si s'apodera molt de la seva feminitat? I si s'allibera? Aquí tinc el meu límit. Perquè he lluitat perquè les dones arribem fins aquí, però què passa quan hi arribem? Jo he volgut la llibertat sexual, però després, si la meva filla té aquesta llibertat, què em desperta? I si els altres li diuen *puta*? Això em preocupa. Perquè és guapa, i sé que tindrà molta facilitat per tenir relacions sexuals. Però a mi m'agradaria que s'esperés una mica més. Que tingui més coneixements sobre aquest tema... El meu límit és aquí. En teoria dius: "Sí, sí, la llibertat sexual, cap problema". Però quan és la teva filla, ui...». (Miranda)

«El que et puc dir té a veure amb la sexualitat, sobretot de la meva filla. Un dia, ella s'estava tocant la vulva. I justament havíem tingut cucs a casa. I li vaig dir: "Què fas?", i ella va amagar la mà rapidíssimament, com si estigués fent una cosa mal feta. Jo l'hi hauria pogut dir d'una altra manera, li hauria pogut preguntar dolçament: "Et pica?" o no dir res... Però la meva reacció va ser una mica... en tot cas ella ho va interpretar negativament. Això ho he hagut de canviar. Perquè amb el meu fill no tenia aquest problema. He hagut de fer un treball intern, que té a veure amb la meva pròpia sexualitat, també. I per exemple el tema d'anar despullada també; ho he hagut de treballar, perquè em costava més amb la meva filla que amb el meu fill». (Valèria)

«El tema sexual em provoca un conflicte amb mi mateix, i això que ella és molt petita encara. Els nòvios... No tinc por d'això, però sé que em provocarà un conflicte. Sé que seré pesat [...] Ja noto els meus límits. Hauré de fer molta feina per acceptar que ja no és la meva filla petitona. I que vagi pel món. En teoria, ho tinc molt clar, però en la pràctica... uff... I si ella fos un noi, no tindria aquest problema. I si és lesbiana, doncs crec que no el tindrà tampoc, crec... El meu problema són els nois. Hi ha massa nois que no m'agraden. Però això és un altre prejudici meu. Són estereotips meus! [...] Tinc les meves limi-

tacions, en soc conscient. Hauré de treballar-ho, respirar fondo, i dir-me: “Deixa-la!”». (Tomàs)

Altres, en canvi, expressen un punt de vista diferent sobre la sexualitat de les seves filles:

«Ens remou molt més per a les noies que per als nois... i és que són coses que ens van repetir durant molt de temps [...] És perquè hi ha un condicionament [...] No és només per la biologia i el risc de quedar-se embarassada! Jo soc una dona, vaig tenir moltes relacions sexuals, i mai em vaig quedar embarassada! O sigui que no ve d'això, ara no... [...] És veritat que no tenim por que els nois es quedin embarassats, però damunt d'aquesta diferència biològica, hi ha un condicionament social [...] I jo recordo que de jove em calia trobar un equilibri entre la llibertat sexual i ser una *zorilla*, havíem de trobar aquest equilibri. Els nois no!». (Melissa)

«El sexe no em fa por. Hi ha contraceptius. I és tan fàcil d'explicar i d'entendre! Perquè en el fons és molt senzill, és simplement dir: “Gaudeix-lo al màxim, disfruta, no et sentis culpable per res, però que sàpigues que et pots quedar embarassada. I si no vols agafar una malaltia, doncs... Però a partir d'aquí, si ho saps, fes el que vulguis...”. Així de senzill». (Clàudia)

j. Educar amb desigualtat, pel seu bé?

Com que la societat que ens envolta és masclista, sovint volem donar a les nostres criatures, sobretot a les filles, totes les eines necessàries perquè se'n surtin, sense adonar-nos de la desigualtat que creem així a casa nostra.

«La meva filla és la primera, l'estimo amb bogeria, però l'empenyo, li exigeixo molt. Té un caràcter fort, i per això soc dura amb ella. El meu fill és el petit, és molt dolç, de manera que és difícil fer el mateix. I jo vull que la meva filla sigui forta, per això soc dura amb ella. El meu fill tindrà més facilitats a la vida, perquè és un noi. Així que no necessito empènyer-lo a ser fort. O sigui que sí, que és veritat, a vegades som més rígids amb les noies, perquè els exigim més, perquè volem que siguin fortes. Però això és també perquè ella és la primera i ell és el petit. Ella, com que és la gran, és més tossuda [...] Jo exigeixo a la meva filla que sigui capaç, i forta, i dolça, tot a la vegada, per ser una dona lliure. El meu fill, que sigui dolç si vol ser dolç; l'acompanyaré, però no l'hi exigiré. Perquè ell no tindrà dificultats en aquesta societat. La societat ho posa tot fàcil als nois. Les dones han de treballar més per aconseguir la igualtat. De manera que hem de saber-ne més!». (Cristina)

«Per ajudar-me a cuinar o a netejar, ho demano a tots dos. Però exigeixo més a la meva filla, i crec que és perquè és més gran. [Però a la mateixa edat, veus diferències?] Bona pregunta. Crec sempre que he sigut més exigent amb ella perquè vull que sigui més espavilada. Hi penso, a vegades. Li exigeixo més, no només perquè és la primera, sinó també perquè és una noia i vull que sigui espavilada... Hi ha sempre una excusa que n'amaga les raons, oi? Ens demana molta feina veure això, perquè se't *colen* pertot arreu...». (Verònica)

k. La igualtat i trobar una parella

Tot i que ja no s'expressa d'una manera clara i directa, hem identificat un altre límit intern, en les nostres entrevistes, que és la por d'educar les filles amb «massa» igualtat. Aquesta preocupació s'expressa rient, amb humor, segurament perquè no encaixa amb les reivindicacions d'igualtat –«I si després és massa manaire?»–. Què s'amaga darrere d'aquest límit? La por que no trobin parella?

«Potser ho faig malament, potser es torna manaire! *Riu*. Perquè el sexisme és en l'altre sentit també!». (Gabriela)

«A vegades no és bo, perquè és massa. A vegades les noies estem massa apoderades». *Riu*. (Miranda)

l. Entre els nostres ideals i l'alegria infantil

Sovint notem un límit intern fort quan una situació concreta barreja una part de sexisme i molta alegria de la nostra criatura. I per això preferim no intervenir-hi, per conservar aquell moment d'il·lusió infantil que tant ens agrada veure, malgrat que hi observem clarament elements sexistes que ens molesten. Aquí podem reflexionar conjuntament i trobar solucions. No es tracta de prohibir o, per contra, de deixar passar, perquè com sovint passa a la vida hi ha més de dues opcions. Potser no es tracta d'intervenir en el moment concret i trencar la il·lusió de la criatura, sinó d'intervenir-hi en un altre àmbit:

«És clar, quan li regalen l'estoig de maquillatge i les sabates de taló, i ella està tan contenta, què vols que faci? No l'hi trauré, això, encara que a mi em sembli horrorós. I en el fons el que em sembla horrorós no és el regal en si, perquè crec que no passa res, maquillar-se és divertit, és només un joc... El que és horrorós és que, com que ella està molt contenta, doncs els avis diguin: "Veus com li agrada?", i llavors li tornen a regalar coses d'aquest tipus, i no sortim mai d'aquest cercle viciós, perquè cada vegada ella està molt contenta... Això se'm fa pesat. Crec que en parlaré amb ells, però abans que li regalin alguna cosa...». (Maite)

«Per exemple l'altre dia estàvem ballant a casa, la meva filla feia un moviment de *reggaeton*, i era molt divertit però alhora era molt sexual... Llavors, on és el límit? Vull dir, veus que ella ho fa amb molta innocència, s'ho passa bé, però al mateix temps... bufff... Què fem amb això?». (Rosa)

«La meva filla fa un moviment de la pelvis que... bufff... posa el cul així cap a fora i es dona copets al cul fent un gemec... Jo tinc clar que és un moviment copiat, que no surt d'ella, ho ha vist, ve dels videoclips, però què hi puc fer jo? Perquè ella no entén res d'això, ella ho fa de manera totalment innocent, i riu molt...». (Sofia)

m. La influència d'altres ideologies i pedagogies

Cada infant té un ritme propi pel que fa als aprenentatges, al desenvolupament de les seves habilitats, al desplegament del seu potencial. Voler que tots vagin al mateix ritme és una opció educativa cada vegada més criticada. En algunes opcions pedagògiques el respecte

pel ritme propi de cada infant és un pilar fonamental, i es recomana no intervenir-hi, ni en els aprenentatges, ni en la llibertat d'expressió ni en els jocs. Aquest paradigma, sens dubte molt beneficiós en molts àmbits, pot esdevenir una espina si el portem a l'extrem, tal com ens explica una mestra d'Infantil:

«Hi ha aquesta ideologia de la no intervenció... Per a mi és molt important poder jugar amb els nanos, per crear-hi vincles! Però, quan treballava en aquella escola, no em deixaven jugar amb ells, trobaven que hi estava intervenint. Però jo trobo importantíssim per a ells aquest vincle amb l'adult. I no només interactuar-hi a través de la paraula, sinó també jugar implicant-me a mi, implicant el meu cos, agafant-los en braços i tot això!». (Daniela)

Aquest paradigma de la no intervenció estableix que no es pot explicar res a les criatures, sinó que han de descobrir-ho tot de manera autònoma. Així, s'ha d'esperar sempre que l'infant faci la pregunta, per no avançar-se. Si les criatures no fan la pregunta és que estan per un altre tema i nosaltres no podem qüestionar coses que ells ni es qüestionen. Aquesta posició és certament lloable per a moltes habilitats, com ara respectar el ritme motriu i no forçar-los a caminar, per exemple. Ho és també per a molts coneixements observables, és a dir, coses o situacions que la criatura pot veure, sobre les quals pot reflexionar i acabar fent preguntes, com ara «Com funciona un colònia de formigues?» o «Com es fan els bebès?». Però és una posició tergiversada quant a les situacions que són difícils d'observar. Així, algunes persones, davant d'aquestes pedagogies, estan dividides en conviccions diferents, per un costat les pedagogies a les quals s'adhereixen, i per l'altre la seva lucidesa sobre el sexisme. Subratllen que el sexisme és tan subtil i al mateix temps tan present que és difícil que una criatura aconseguixi adonar-se'n i fer preguntes sobre el tema. El sexisme no és una realitat aïllable i observable, és constantment present en el nostre entorn, està fet de minúsculs detalls, està barrejat amb altres factors que l'oculten. Si nombrosos adults encara no aconseguixen adonar-se del sexisme que els envolta, com podem creure que els nens i les nenes ho faran amb més lucidesa? Llegim aquí unes quantes opinions de famílies que han optat per aquestes opcions pedagògiques:

«Jo crec que els nens no fan aquestes preguntes perquè no estan preparats per fer-les. I crec que el discurs de l'ambient, de la societat, és molt patriarcal, a tot arreu. I si els nens estan educats dins d'aquest sistema, doncs simplement no poden arribar a criticar-lo, a analitzar-lo i fer-se preguntes. Si esperes que els teus fills facin preguntes sobre aquest tipus de coses, el més probable és que no te les facin mai. De manera que crec que n'hem de parlar amb ells [...] Perquè el sexisme és a tot arreu, el patriarcat és a tot arreu, a cada detall, i és molt difícil que el vegin si no en parlem, perquè l'integren molt ràpidament». (Martina)

«Jo crec que val més decorticar, explicar certes coses encara que no facin preguntes sobre això. Fer uns petits comentaris com qui no vol la cosa. Per exemple, quan llegeixen un llibre, si només li llegeixes la informació i no l'hi dones el context, això no és acompanyar-lo. És una visió idíl·lica de l'autoregulació, pensar que el nen pot fer tots els seus descobriments i al seu ritme, i això és genial si està en un context no contaminat. Però vivim en una societat contaminada, plena de porqueria. I no podem fer com si res, deixar-los rebre tots aquests missatges i no intervenir-hi, això no és autoregulació! Fins i tot per a l'alimentació no funciona així. Els nens es poden autoregular amb el menjar si viuen en un context sa, però no si viuen en un context tan contaminat. És com aquesta idea del respecte, de deixar el nen decidir-ho tot en nom del respecte; això no és respecte». (Antònia)

Una solució, per a diverses famílies que es troben en aquest tràngol, és el control estricte dels inputs externs, com la censura de la televisió, la censura dels videoclips, el filtratge minucios dels contes i DVD i el control de les joguines. Això els permetria, en la seva concepció, reduir el contacte entre les criatures i el sexisme, per poder deixar-les que vagin al seu ritme i evitar, a més, que facin preguntes quan no toca, perquè no és de la seva edat. El control de cert material, com ara llibres, pel·lícules o joguines, no pot evitar, però, que les criatures estiguin exposades a les altres vies de sexisme, perquè és transversal, estructural, i és en el llenguatge, en els rols, en les expectatives, etc.

Algunes famílies comenten la falta de lucidesa de certes persones en aquests entorns, que són suposats innovadors i progressistes respecte del sistema educatiu més clàssic. Hi ha una idealització d'aquests sistemes pedagògics, que impedeix veure el sexisme que amaguen:

«És que a vegades vols parlar del tema i et diuen que a la seva escola no hi ha sexisme, que això passa a les altres. Els altres pares ho veuen així, també, diuen: “No, però si aquí ho cuiden molt, això, acompanyen molt bé cada nen, amb respecte i amb molt d’amor”. I amb això es queden tan tranquils». (Tatiana)

Un altre aspecte que subratllen aquestes famílies, dividides entre aquelles pedagogies i les seves conviccions feministes, rau en certa visió de la configuració familiar i dels rols al voltant de certs conceptes que hem vist més amunt, el *respecte* i la *natura*:

«Nosaltres hem estat a diverses escoles amb pedagogies alternatives, diguéssim. Algunes escoles vigilen molt bé totes les joguines, escullen cada llibre, fan tota una reflexió sobre les disfresses, tot això... però al mateix temps jutgen moltíssim les mares que treballen, que no es volen sacrificar pels seus fills... O sigui que hi ha com un decalatge. Per als nens, molt bé: un entorn meravellós, només joguines de fusta, llibres no sexistes, acompanyament molt respectuós. Tot això m'agrada molt. Però després hi ha un decalatge molt gros, perquè reflexionen moltíssim sobre els jocs i el material, però no sobre els rols, sobre la pressió que es posa a les mares... Hi ha molt de judici. Per exemple, les mares que se'n van de viatge, que treballen molt o que surten de festa estan molt mal vistes. No només per l'escola, sinó sobretot per les altres mares de l'escola. En canvi, el pare pot anar-se'n de viatge un mes, no passa res. Però si la mare se'n va de viatge tres dies, de seguida et diuen: “Ai pobret, i tu pots marxar i deixar-lo així?”. Finalment sempre és el mateix: volem el millor per als nens, però critiquem les altres dones... Suposo que en el fons és perquè no estan segures d'elles mateixes, de manera que es volen quedar tranquil·les criticant i jutjant les altres. Però és terrible, és molt pesat». (Sofia)

Conceptes de *respecte* i *natura* que trobem un altre cop aquí:

«He vist tantes mares que et fan grans discursos sobre el respecte, la llibertat d'expressió, que et diuen que no cal parlar del sexisme o del racisme amb els nens, perquè amb l'amor i el *carinyo* ja n'hi ha prou, i que l'empatia es desenvolupa sola, naturalment... Aquestes mares... després mires els seus fills i flipes. Tenen uns petits mascles, que peguen, que diuen “marieta” als altres nens, que menyspreen les nenes i no les deixen jugar... Recordo un nen que era el terror de l'escola, amb només 5 o 6 anys. I la seva mare et podia parlar durant hores de la llibertat, de la llibertat d'expressió, del respecte per les criatures, d'amor, de

carinyo, de l'empatia que ja vindrà sola, etcètera. Alguna vegada vam intentar parlar del tema perquè realment el seu fill es passava molt amb un nano de la classe. Doncs ella va dir que no, que no hi intervindria perquè havíem de deixar que els nens s'expressessin lliurement, i que l'agressivitat és una etapa natural, i que volia respectar al cent per cent el seu fill, i que se sentís acceptat totalment en la seva agressivitat... Bé, molt bé, que l'accepti i l'estimi, és genial, però en nom del respecte al seu fill estava deixant que fos molt agressiu, amb insults racistes, comportaments sexistes... I així en conec unes quantes, i parlen molt bé, tenen un discurs molt construït, amb una veu molt tranquil·la, són molt "Peace and love" i aconseguen convèncer les altres. I finalment tothom, al seu voltant, es deixa convèncer que no passa res, que l'únic que importa és estimar-los, que tot això del sexisme és superficial, perquè no correspon a la veritable ànima del nen, que els hem de deixar tranquils... Ho trobo perillós...». (Maite)

n. Allò políticament incorrecte

Segons cada cultura o cada àmbit social el sexisme es pot admetre de manera pública o no. Quan el sexisme és políticament incorrecte en el context social, a vegades hi ha una dissonància cognitiva, que pot impedir l'autoreflexió i la presa de consciència.

Així hem pogut observar, en algunes entrevistes, com certes mares (gitanes, marroquines, pakistaneses i senegaleses) reconeixien obertament donar una educació sexista tot dient que forma part de la seva cultura. Malgrat que la seva posició reivindicava clarament la desigualtat i justificava el sexisme des del naixement, al mateix temps el fet que ho reconeguessin clarament permetia discutir-ne i aportar informacions. En canvi, la majoria de les altres mares i pares entrevistats no reconeixia el sexisme que transmetien, perquè en la seva cultura o en el seu entorn social és políticament incorrecte. Moltes persones tenen una visió de si mateixes com a progressistes, i en el seu discurs insisteixen en la seva pròpia cultura igualitària enfront del sexisme de la resta de la societat. Sistemàticament, i d'acord amb aquesta visió, afirmen que eduquen de manera igualitària, encara que la resta de l'entrevista demostrï clarament diversos elements de sexisme. Aquest és un punt que sens dubte representa un problema, ja que la visió que tenen de si mateixes els impedeix la pràctica reflexiva. Estan convençudes que és simplement impossible que estiguin educant en el sexisme, i bloquegen d'entrada els intents de revisió interna. En el seu discurs, el sexisme és sempre un problema aliè i no necessiten reflexionar sobre la seva pròpia pràctica. Adonar-nos del sexisme que transmetem demana a vegades un gran esforç, sobretot perquè el sexisme és un fet poc admissible en el nostre entorn o cultura.

3.2. Pors

Alguns dels límits interns que acabem de veure estan basats en les nostres pors. Si volem seguir en la nostra introspecció, en la nostra pràctica reflexiva, i descobrir on tenim elements que ens frenen, és interessant gratar més profundament per desenterrar les nostres pors, intentar entendre d'on venen i a on ens porten. Quines pors noto dins meu, per cada fill i cada filla? Quin vincle té aquesta por amb la meua història, amb la resta de la família, amb

la resta de la societat? Quins missatges envio inconscientment al meu infant basats en aquestes pors? Aquesta por va ser una limitació, per a mi, en la meva infància o ho és ara que soc adult?

Però, què tenen a veure les pors amb el sexisme? Quin interès hi ha a identificar-les per avançar cap a la igualtat? Doncs perquè les nostres pors són limitacions, i condicionen bona part del nostre acompanyament, i això està estretament vinculat al gènere. Segons la nostra història, la història de la nostra criatura, la història familiar i la història de la cultura on hem crescut, tindrem segurament pors diferents per a cada sexe. Algunes persones temen més per una filla, altres per un fill, i això marca profundament la relació que construïm amb ells i elles, les emocions que poden expressar o no, els comportaments que acceptem o no i la confiança que desenvoluparan.

«Jo tinc més por pel meu fill que per la meva filla. Mira que no té cap raó de ser així, però de seguida m'angoixo per ell. Per ella no tant. Jo sé que em ve de família, perquè la meva mare és així, la meva àvia també...». (Tatiana)

«Està clar que tenim pors diferents per a cada nen. Jo tinc més por pel meu fill, perquè jo he sigut un noi, també, i llavors conec els perills amb què es pot trobar. En canvi, per la meva filla no tinc tanta por perquè no les he viscut. Són pors que tenen més a veure amb coses que tothom explica...». (Adrià)

«Per exemple, el meu fill és més consentit. No li sé dir que no. I quan està malalt, m'angoixo més i em fa més pena. Si és la nena qui es posa malalta, no em poso trista, no tinc por per ella». (Saray)

Entre totes les entrevistes que hem fet, quines pors han aparegut i com es relacionen al gènere?

a. La burla i el *bullying*

La burla i el *bullying* són les pors que hem trobat més freqüentment entre les famílies entrevistades. Mentre que la por del *bullying* és forta per a totes les criatures, la por de les burles, en canvi, concerneix molt més els fills que les filles:

«Jo crec que si els donéssim a tots el mateix ventall de possibilitats, tant als nens com a les nenes, no tindrien motius de burla». (Daniela)

«De moment són petits, no els afecta, però quan siguin més grans, cap als 6 o 7 anys, si no saben jugar al futbol, què diran els altres nens? Se'n burlaran, i això em fa por. I el *bullying* pot ser per tot, per coses sexistes, o perquè tens una piga al nas, o perquè la teva mare s'ha separat i s'ha embolicat amb un pare de l'escola... El *bullying* és perquè ets diferent del que la gent considera que has de ser. I, sovint, el sexisme va acompanyat de *bullying*, crec». (Júlia)

«Un dels meus fills és molt tranquil, li agrada més jugar amb nenes. Els profes ens diuen que els altres nens se'n burlen [...] Li diuen: "Ets com una nena". Jo estava molt preocupada [...] És diferent dels altres nens. A mi em preocupa que els nens ja es comportin així, tan joves [...] Jo tenia por per ell, no per mi, però per la societat i els altres [...] Tens por, i penses

més del que hauries de pensar. I sempre pensem que els hem de protegir, de manera que actuem així». (Dèlia)

«El que és central en tota l'educació és la repressió. Quan diem a un nen “No ploris” o “Que no et vegin trist”, és una repressió també. Però si estàs segur de tu mateix, de l'educació que els dones, si tens confiança en la teva criatura, llavors no t'importa, els altres poden dir el que vulguin. Si dono al meu fill eines per defensar-se, per sentir-se segur de si mateix, pot anar a l'escola com vulgui, i encara que els altres se'n burlin, tindrà eines per defensar-se. Però si no li dono eines, i a més tinc por i li transmeto el missatge de “Tu no pots, tu no podràs”, doncs és clar que no podrà. Si veu la por en mi, no podrà. Quines eines li he de donar? Acompanyar-lo, parlar-ne, preguntar-li “I què passa si els altres es burlen de tu?”. Però, sobretot, ha de saber que els que ell s'estima estan amb ell. Així podrà veure que, de fet, són els altres els que tenen por, no ell, no els seus pares. [...] Que no es deixi contaminar per la por de l'altre. La gent té por de la llibertat dels altres». (Antònia)

«Tinc uns amics que tenen un fill de tres anys que volia anar de princesa per Carnaval a l'escola. Els pares no sabien què fer, no sabien si deixar-l'hi fer o no, en vam parlar molt, i ens dèiem: “Contra què lluitem?”. A vegades en posem en evidència d'una manera... Perquè té només tres anys, pot rebre burles i comentaris, i no el pots preparar, no en pots parlar amb ell, realment. Finalment els meus amics van decidir prohibir-li anar disfressat de princesa, per protegir-lo. I aquí jo vaig pensar: “Merda!”». (Carlota)

A vegades, tenim tanta por de la burla que impedim als nostres infants que elegeixin, i reforcem així les normes de gènere. De fet, la burla i el rebuig són uns mecanismes extremament eficaços de coacció. Quan tenim por de la burla, ajudem a perpetuar l'ordre de la societat, encara que el trobem injust o caducat. A més, aquesta por pot augmentar la vulnerabilitat de les nostres criatures davant d'aquestes burles. El que necessiten els nostres infants és escolta, acompanyament, que tinguem en consideració el que ens expliquen i les emocions que això els provoca. No necessiten la nostra por:

«Jo crec que un dels problemes d'avui dia és que els pares protegeixen massa, es preocupen massa pels fills. Volen que sobretot no pateixin, que no tinguin cap problema, que els altres sobretot no se'n burlin. I de tant voler protegir-los, al final no els ajuden. Perquè la realitat de la vida és així. Si comences a ballar, els altres diuen: “Què fa aquest ballant?”. Sempre troben raons per burlar-se'n. I els pares que els volen protegir... no ajuden [...]. El problema és si et preocupes massa, si tens por, perquè llavors inconscientment li traspases la teva por. Amb uns petits comentaris, sobre ells o sobre els altres... els nens aprenen això. Ens hem de preocupar menys de les burles. Tampoc no els hem de negligir, però no voler-los evitar les burles constantment...». (Andreu)

«La por que el teu fill no sigui acceptat... i per això acceptes moltes més normes de les que hauries d'acceptar. La meua filla va patir sexisme durant tres anys, fins que vaig amenaçar l'escola. Li van pegar, van escriure a les parets que era una puta, i coses d'aquestes. Ella plorava, tenia molt mal de panxa. Jo li deia de canviar d'escola, però no volia. Finalment la profe va fer una teràpia de grup i tot va anar millor. Però la meua filla és forta, a dins seu és forta, va poder resistir. Però si li hagués passat a una altra filla, no tan forta, l'hauria enfonsat. Ella sabia el que volia, té un caràcter fort, és tossuda. Va créixer amb molt d'amor, po-

der de decisió, seguretat en ella mateixa, llibertat, autosuficiència... Però justament tot això, la seva força i els seus coneixements, perquè ha viatjat molt, doncs tot això la feia diferent de les altres, i per això la molestaven. I això pot trencar les persones. [...] Jo plorava. És el que fa més mal als pares, que facin *bullying* al seu nen. És un equilibri que has de trobar, perquè no vols aquest *bullying*, però al mateix temps vols que el teu fill segueixi sent ell mateix». (Cristina)

b. L'homosexualitat

Una segona por que ha aparegut és la de l'homosexualitat. Aquesta por, a vegades, està reconeguda sense embuts, i altres vegades l'entorn i el context sociocultural no deixen que es reconegui obertament, perquè no és políticament correcte, si bé això no impedeix que la por es mantingui en el rerefons, i que determini moltes de les decisions i reaccions de les famílies. És bo, doncs, poder-ne parlar francament i identificar les raons d'aquesta por per poder desfer-nos-en i avançar. Vegem aquí uns quants testimonis:

«Llavors dins meu alguna cosa es va moure, vaig pensar: “Hòstia, què vol dir això? La meua filla estima una noia? Estic preparada?”, i em vaig preocupar... I em vaig dir a mi mateixa: “Ei, tia, et pensaves que no tenies cap problema amb això, eh?”. Perquè de fet pensem que sí, que ho acceptem, que hem superat aquestes idees, però després ens adonem que hem integrat uns patrons, uns pensaments automàtics... Per exemple jo automàticament vaig pensar en si podria ser àvia, en si ella podria tenir descendència. Això és en el nostre inconscient col·lectiu... Després vaig pensar que no passa res, que no passa res si pot tenir fills o no, que el que importa és que ella sigui feliç... O també si té experiències amb noies i amb nois... Però és veritat que a vegades tens una imatge de tu mateixa de molt lliure i *progre*, i després en la situació concreta et descobreixes una reacció conservadora». (Verònica)

«A la classe del meu fill hi ha un nen que juga amb nines. I li agraden les samarretes roses, de Barbie. I jo li explico al meu fill: “Bé, li agraden les coses de noia”, però no m'atreveixo a dir-li que de fet és homosexual, perquè no sé com explicar-li [entrevistadora: però potser no ho és] Home, normalment als nens no els agrada jugar amb nines... I ell les col·lecciona!». (Concepció)

Veiem en aquest segon fragment d'entrevista com, en el pensament col·lectiu, operen dues associacions d'idees. D'un costat s'associen alguns elements (nina, color rosa) a les noies, i de l'altre costat els atributs femenins a l'homosexualitat masculina. En aquesta associació d'idees les famílies temen que, si deixen els nens jugar a nines, es feminitzaran i es confondran, i que això els farà homosexuals:

«Els nens no han de jugar a nines. És així. Perquè si no... es poden confondre, i llavors es tornen homosexuals. I les noies... bé, si la meua filla un dia vol jugar amb un cotxe, d'acord, però si comença a dir-me que no vol jugar a nines, que no vol jugar a la cuineta, això no!». (Dolores)

«Doncs jo pensava així, i no deixava que el meu fill jugués a nines; per a mi els nois no hi juguen. Però els assistents socials em van dir que és bo que tots els nens juguin a nines, que se'n cuidin, que els donin menjar, que les posin a dormir... Així aprenen a cuidar-se dels

altres, i això és bo, i no té res a veure amb el fet de ser homosexual... De manera que li vaig regalar una nina». (Adiouma)

Què s'amaga darrere la por de l'homosexualitat? Per què una cosa tan íntima i personal ens ha de preocupar? És un tema profund, i seria bo parlar-ne amb amics i amigues, per intentar esbrinar què ens remou aquesta visió. Com diu aquesta mare:

«A mi m'és igual si un dels meus fills és gai. El meu marit diu que a ell també li és igual, però que té por que el seu fill pateixi, i llavors, davant del possible patiment del seu fill, prefereix que no ho sigui. Però jo crec que justament és amb una mentalitat com la meua que podran viure sense patir! Si justament deixem de pensar que patiran, canviarem les coses, i podran justament viure sense patir! I si un dels meus fills és gai, o trans, jo el que vull és donar-li eines perquè ho pugui assumir i no patir [...]. Tinc amics gais que estan molt bé, perquè la família és oberta, ho van poder dir sense problema. En canvi, en coneixíem un altre noi que patia perquè no se l'acceptava en el seu entorn i al final es va suïcidar. I no és un problema només de l'homosexualitat, és en tot...! Però si volem que els nostres fills siguin normals, que no se surtin de la normalitat perquè no pateixin, llavors no avançarem mai!». (Camila)

c. La transsexualitat i la confusió de gènere

La transsexualitat ha aparegut com una de les pors subjacents en diverses entrevistes. Aquesta por es divideix en dos vessants, d'un costat, trobem famílies que no temen pel benestar del seu fill, sinó pel seu propi rebuig, pel de la comunitat i per la deshonra; de l'altre, hi ha famílies que expliquen que estan preocupades per la felicitat de la criatura, i es justifiquen amb arguments com la dificultat de trobar la seva identitat, d'integrar-se socialment, de trobar parella, les burles. Per aquests motius, eduquen d'una manera que separa fortament els atributs dels nois i de les noies:

«No puc. Quan sigui més gran podrà ajudar a casa, perquè... diguem que ja no hi haurà riscos que es confongui. Però ara és petit, encara, llavors no pot... No l'hem de deixar...». (Rocío)

«Que pateixin el mínim possible. Que no se surtin de la normalitat. El 8 de març, amb tot aquell moviment, a la ràdio parlaven del gènere. Bé, com que jo no en sé res, vaig demanar als meus alumnes que fessin una recerca sobre aquest tema, amb les definicions. I quan em vaig as-sabentar de tot això vaig dir: "Déu meu, que no se surtin de la normalitat. Que no siguin anormals". El fet de sentir-te noia si tens un cos de noi, i totes aquestes coses. Jo no vull això. Perquè no vull que pateixin. Perquè, és clar, aquesta gent deu patir molt, no? Malauradament. Perquè això no està acceptat. Així que, sobretot, no vull que siguin així». (Elena)

En canvi, una altra mare ens explica com una conferència sobre aquest tema li va fer canviar completament el punt de vista i va alliberar-la d'aquesta por:

«Vaig anar a una conferència de gènere. Hi havia una persona trans que parlava. I a la sala hi havia uns pares, molt clàssics, que tenien una nena que volia ser nen. I estaven molt preocupats, perquè tenien por del patiment de la nena. Li van demanar a la persona trans, davant de tothom, què havien de fer, i el noi trans els va explicar que ell, quan era petit, també veia que els seus pares estaven molt preocupats, que tenien por que patís, i li van

ensenyar que havia de fer molts esforços per ser acceptat. De manera que el seu consell va ser que hem de canviar la nostra mirada, canviar la nostra mirada sobre la criatura, i dir-nos que té les mateixes oportunitats de desenvolupar-se en la vida, ja sigui nen o nena, ja sigui trans o no. No hem de veure el canvi com una tragèdia, sinó com una oportunitat». (Antònia)

d. La violència sexual

Per a les famílies que tenen filles, la violència sexual que poden patir és una de les pors més importants. És una realitat que no podem obviar, que efectivament les violències sexuals contra les dones, dins i fora de la parella, amb desconeguts o amb coneguts, avui dia passen amb una freqüència espantosa. És una realitat a la qual ens hem d'enfrontar, conjuntament, i deixar de considerar que són casos aïllats o que nosaltres no podem fer-hi res. Ara bé, aquesta por pot generar en nosaltres reaccions o missatges que poden esdevenir limitacions per a elles, en el descobriment del seu cos, de la seva sexualitat, la vestimenta, la llibertat a l'hora de sortir, l'exploració de l'entorn i del món. Per poder-ho gestionar, i oferir a les nostres criatures, del sexe que sigui, eines en comptes de limitacions, hem de reflexionar, n'hem de parlar amb altres famílies i hem de fer un mínim d'introspecció. Recordem també que és un tema que s'ha de treballar preventivament, tant amb nens com amb nenes, i no només perquè la violència sexual és un problema d'educació i de respecte dels límits del cos de l'altre, sinó perquè els abusos sexuals afecten també els nois.⁴⁷

Vegem-ne uns quants exemples, entre molts que ens han explicat:

«El tema dels abusos em fa molta por... N'hem de parlar més. És el tema que em fa més por». (Tomàs)

«Si el meu fill fos una noia, tindria més por [...] Per exemple, en el món laboral hem de lluitar més, i també perquè a una dona se la pot violar i a un home no [...] Sempre he pensat que és un avantatge molt gran per a ell, això de tenir un penis». (Emília)

«Em fa por que visquin la violència a la parella, física o verbal. També tinc por per... Si de grans comencen a sortir amb minifaldilla... Hi ha molta violència, el rol de la dona avui dia és molt sensible, encara hi ha molt de perill». (Mabel)

«A vegades em pregunto si... realment es vesteixen així perquè els agrada? O per agradar als altres? Per agradar als nois? Perquè, si és realment per ella, cap problema. Si li agrada el seu cos, i li agrada ensenyar-lo, posar-lo en valor perquè estima el seu cos, aleshores d'acord. Però si ho fa perquè creu que ho ha de fer, per agradar... I també tindria por que els altres es pensessin que se'n poden aprofitar perquè va vestida així. Són dues pors de fet: d'un costat que es transformi en objecte sexual per als altres i de l'altre que els altres se n'aprofitin. Suposo que primer ella ha d'aprendre a respectar-se. No sé com ho gestionaré quan sigui adolescent». (Rosa)

«Em preocupen les relacions que pugui tenir amb els nois. Parlo molt amb ella, li dic que ella és igual que els homes, que ningú no ha de dirigir la relació, que hem de poder parlar

⁴⁷ Podeu consultar la Fundació Vicky Bernadet, especialista en l'abús sexual infantil, per trobar-ne més informació, recursos i tallers: www.fbernadet.org

de tot, que ens hem de posar d'acord. Perquè en la societat en què vivim les noies assumim un rol inferior només per agradar. És un tema que em preocupa. Ho treballo amb ella, parlant, i amb documentals, perquè hi ha documentals per treballar-ho. I a més ella és guapa, i és molt afalagador agradar. Per als nois també és molt agradable agradar, però les noies... quin rol adoptem per agradar? [...] El rol sexual, i això em preocupa... Els jocs de seducció, i com els nois els utilitzen [...] I n'hem parlat moltes vegades, li dic que ho ha de decidir ella, que ha de ser una decisió de tots dos, que no s'ha de sotmetre. La meva gran por és que les meves filles siguin sotmeses sexualment, i el que això implica en la parella. I el que jo veig, és que no se'n parla prou, en l'educació». (Miranda)

e. La imatge del cos i els trastorns alimentaris

Una altra por, molt més estesa per a les filles que per als fills, és la pressió que reben per correspondre a un model hegemònic de bellesa, i el que això implica en la relació amb el seu propi cos, l'autoestima, la confiança en si mateixa i el conformisme, a més dels riscos per a la salut.

«Espero que les meves filles no caiguin en aquest tipus de relacions a l'adolescència... Els problemes d'imatge del cos, d'alimentació [...] És veritat que estic més preocupada per les meves filles que pel meu fill en aquest tema, però per què? Tinc la sensació que hi ha més risc per a elles, perquè hi ha més pressió de la societat». (Camila)

«Ara que hi penso, el tema del cos, de la bellesa, de ser prima, tot això em fa por. Que la meva filla pugui ser víctima de la pressió per la bellesa i per estar prima. Jo veig que amb deu anys les nenes ja s'hi miren, en això, comparen els culs, diuen que aquesta o aquella està gorda». (Arantxa)

f. La depressió, el patiment emocional i les drogues

Curiosament, la por pel patiment emocional i per la depressió s'han expressat de manera molt més forta respecte dels fills que de les filles. D'on ens ve aquesta por? I on ens porta? Quines reaccions provoca en nosaltres? Com interfereix en la nostra educació a l'hora de posar límits o de concedir-los desitjos? Pot esdevenir una limitació per a ells? S'atreviran a expressar la tristesa si noten que ens angoixa? Els empenyem, inconscientment, a mostrar-se forts per no enfrontar-nos a les seves emocions?

«Em fa por el patiment emocional. Que no s'adaptin a la societat i això els faci patir. El meu fill és molt sensible, i amb els anys haurà d'aprendre a viure amb això...». (Amàlia)

«Em fa molta por que el meu fill estigui molt trist, que es deprimeixi... Em fa por que tingui tanta tristesa i que acabi drogant-se a l'adolescència». (Tatiana)

g. El conformisme i la influència del grup

Finalment, el conformisme és el que temen més unes quantes famílies entrevistades. Aquest element no és un fre per a una educació no sexista, sinó ben al contrari. Però cal mencionar-lo també, ja que d'alguna manera influeix nombroses de les nostres eleccions:

«El que em fa por és que la meva filla no arribi a acceptar viure en una societat tan tancada... Perquè és el que li tocarà viure; vivim en una societat tancada i és així [...]. Tinc por que es freni, que no sigui capaç de suportar les crítiques. Si vol viure la seva sexualitat obertament, que ho pugui fer, i si no vol, doncs que no ho faci. Però tinc por que no pugui suportar la crítica. Perquè sempre es trobarà amb algú que la criticarà... El que em fa por és no aconseguir transmetre-li això, transmetre-li que li importi un rave si la critiquen, perquè facis el que facis, sempre hi ha algú que et criticarà...». (Claudia)

«La meva filla és molt forta de caràcter. En el dia a dia a casa m'atabala, em complica la vida. Però en el fons estic molt contenta que sigui així, perquè no vull que sigui conformista, que es deixi fer, que obeeixi malgrat una injustícia, que no sàpiga el que vol. Però veig que la societat és una força terrible, i tinc por que acabi conformant-se». (Sofia)

«Tinc por que es deixi influenciar pels altres. Crec que hem d'escoltar els altres, i compartir. Però tinc por que es deixi endur. Tinc por també que no tingui ganes de lluitar en la seva vida. Jo vull que sigui una persona autònoma, que decideixi tot sol, que sàpiga escollir tot sol el que vol». (Manuel)

«No me l'havia plantejat, el tema de les pors... Però ara que en parles, doncs... Tinc por que sigui molt conformista. Que sigui una persona que es conforma amb el que hi ha. Crec que com a persona has de descobrir, explorar, fer el que et doni la gana... No has de seguir el camí marcat per la societat. Tinc por que esdevingui una persona que no sigui lliure de decidir, que cregui que ha de fer el que els altres diuen». (Luz)

Finalment, què ens mostra això? Que, d'una banda, ens fa por que es deixin influir massa pels altres, i que per culpa d'això adquireixin comportaments nocius, com ara trastorns alimentaris o una obsessió per la imatge corporal, però de l'altra, els ensenyaem des de ben petits a seguir les normes socials (les normes del pati, de vestir, dels colors o dels pentinats, etc.) justament perquè, entre altres raons, tenim por que siguin víctimes de burles, que siguin diferents, etc. Hi ha una contradicció! Els empenyem a respectar les normes avui, encara que no tinguin sentit, però esperem que no siguin les normes del grup demà, quan arribin a l'adolescència i a l'edat adulta! Quin equilibri més difícil de trobar...

3.2. Límits externs

Quan volem avançar cap a la igualtat, topem amb limitacions no només dins nostre, sinó també a fora, limitacions imposades per la societat. I és que no som les úniques persones que eduquem les nostres criatures, també les eduquen la resta de la família, l'escola –els professors i els altres infants–, les activitats extraescolars, els materials culturals, com ara llibres i pel·lícules, les joguines o les noves tecnologies. Són tot d'aspectes que en diferents graus influeixen les criatures, i que els transmeten a vegades valors diferents dels nostres, cosa que no ens facilita la tasca.

«Nosaltres els eduquem d'una manera, i després ve algú i diu al teu fill: “Què fas, tu, amb aquesta nina?”, i tot el que hem fet queda destrossat, perquè això marca el nen. I després les publicitats, els dibuixos animats, i tot... Fem una feina amb els nens i després tot acaba per terra». (Amàlia)

«Jo crec que la societat és una força terrible. I crec que els pares també. Són dues forces extremament potents, i hauríem de pensar quina relació hi ha entre aquestes forces. Evidentment no ho vull dirigir tot, en la vida dels meus fills, i sé que no soc l'única que els educa. [...] Però la societat és molt forta, perquè és molt subtil, no la veiem. És una mica com l'aire, no la veiem. Pensem que és només un conjunt d'individus, però de fet és molt més que això... Influeix molt, marca molt els nens i els adults, i això sense que ens n'adonem... Per això penso que hem de reflexionar sobre el nostre paper com a pares. Què vol dir ser pare o mare? Jo em veig a mi mateixa com un filtre, que ajuda els nens a interpretar, analitzar, entendre, perquè així tinguin eines per poder-ho fer tot sols. Si no explico res als meus fills sobre el sexisme, el racisme, la injustícia al món i en la nostra societat, s'hauran d'espavilar sols... Amb el risc que els afecti, que es tanquin, que deixin que uns agredeixin els altres, o bé s'adaptaran massa bé i seran ells els que agrediran els altres... Ara mateix són massa petits, no tenen eines, ni per defensar-se ells mateixos ni per defensar algú altre. Deixar-los espavilar-se sols és deixar-los al mig de la jungla. D'agressions verbals i emocionals, en reben i en veuen cada dia, encara que nosaltres no ho veiem, o ja no ho veiem de tan acostumats com hi estem. Al pati de l'escola, els nens diuen que les nenes no poden jugar a futbol, i a més rebutgen de manera terrible els nens que no juguen bé... Les nenes diuen que els nois són ximpls, els insults són encara nenassa i marieta... I després diuen que és per riure... Reben aquesta violència, i la veuen tot el dia, a tot arreu. I nosaltres els hauríem de deixar fer sense parlar-ne? O els donem eines, els ajudem a desxifrar-ho». (Sofia)

És bo identificar aquests límits externs per poder pensar-hi junts, en parella, amb amics o a l'escola; distingir-los dels nostres propis límits interns, i veure com podem actuar davant d'aquesta situació: a vegades hem d'intervenir, posar límits, negociar o tenir paciència, però en tots els casos podem col·locar les coses al seu lloc i saber què en volem fer. No estem obligats a acceptar tots els inputs externs que arriben de manera massiva a les nostres criatures.

«És difícil viure totalment fora de la societat. Hem de viure amb un peu a la societat i un peu a fora. El peu que és a dins ha d'aprendre a conformar-se, acceptar, jugar a les regles del joc. Però hem d'aprendre també a saber el que ens agrada i el que no. Aquí entra en joc la família, la casa. El nen ha de saber clarament, de la família, que si li agrada la samarreta rosa, doncs se la pot posar i que no ha d'escoltar els altres. Però si per a ell és més important formar part del grup i ser acceptat, doncs que no se la posi, i aleshores hem de saber que és decisió seva, que ell ha decidit que prefereix donar preeminència al grup que als seus gustos. En tot cas hem de deixar que decideixi ell, i que sàpiga clarament que és decisió seva. Ho dic perquè la meva filla anava a contracorrent, i això fa mal. S'ha de ser prou fort per dir: "Ara flueixo amb tots, ara no... Això és tan important per a mi que aquí dic prou, aquí soc jo, aquestes són les meves necessitats". Pensar només en les teves necessitats i anar a contracorrent fa mal... però, d'altra banda, només deixar-te portar pel corrent i fer com els altres és massa fàcil, no et qüestionen res. Jo intento ensenyar als meus fills que per a tot el que és important han de decidir ells, i que per a la resta s'han d'adaptar». (Cristina).

Quins són, doncs, aquests frens per a les famílies que hem entrevistat?

a. La família

La família propera, sobretot els avis i les àvies, constitueix, per a la majoria de les persones que vam entrevistar, un dels frens més importants per a una educació en igualtat. Les seves actituds amb les nostres criatures topen a vegades amb la nostra manera de fer, però no sempre tenim l'energia de discutir-hi. Sobretot perquè sovint ens remou la nostra pròpia infància. Això ens obliga, sovint, a replantejar-nos el nostre rol com a adults, com a mares i pares; a reflexionar sobre la nostra manera de posicionar-nos davant dels nostres pares i mares; a aprendre a afirmar-nos.

Un dels aspectes que es consideren més problemàtics són els comentaris que fa la família, bé directament a les criatures, bé parlant d'elles a tercers. Els comentaris positius, és a dir afalagadors, són els que acaben sent més perjudicials a llarg termini. Per a les nenes, es tracta dels comentaris que les valoren pel seu físic, i per als nens són els comentaris que els defineixen per la força física i la valentia.

«Sobretot la família, em preocupa. Els avis li diuen tot el dia: “Que guapa”. I com li podem dir, a l'àvia, que no pot dir-li que és guapa? Sembla innocent, sembla amable de dir “guapa”, però les marca!». (Joan)

«La família no li diu: “No facis això perquè ets una nena”, però en canvi li diuen: “Sembles un nen”, sense mala intenció... però rep igualment aquest missatge sexista... O, per exemple, una vegada la meva filla es tirava per un tobogan, i hi havia un nen que no s'atrevia a fer-ho, i després l'avi explicava, molt orgullós, que “el nen no s'atrevia, i ella sí, tot i que és una nena!”. Això és molt fort. Ell ho deia com una cosa positiva, però de fet no ho és! Amb aquest tipus de discurs, quin missatge li transmet?». (Clàudia)

L'altre aspecte que s'ha revelat conflictiu, en el marc de la família propera, són els regals:

«El que passa és que és implícit. A les botigues de joguines està tot molt dirigit. Bé, ara els jocs de química són bastant neutres, però la resta està molt diferenciada, a les botigues... I el que passa és que l'àvia, quan va a buscar un regal, només pensa en el plaer del nen. No pensa si és masculista [...]. Ningú no regala una nau espacial Lego Star Wars a una nena, i ningú no regala maquillatge a un nen. I en canvi la meva filla ja ha rebut maquillatge, i no de pallaso, sinó de dona, amb el pintallavis i totes les coses dels ulls i tot. O sigui, no per disfressar-se, sinó per maquillar-se. I això, l'àvia no ho veu, no ho entén, no hi pensa». (Adrià)

«Els regals són diferents, sistemàticament. El meu fill rep jocs de construcció, d'exploració, de química. La meva filla rep coses de princeses, les sabates de taló, les corones, les disfresses... És un peix que es mossega la cua... Perquè quan ella rep una corona de princesa, o maquillatge, tothom li diu: “Ooooooh que guapa!”, i ella està contenta, llavors em diuen: “Veus com li agrada? Per què no l'hi havia de regalar?”. De manera que aprèn a ser valorada pel seu físic. Jo no prohibeixo aquests regals, però ho intento compensar. Si sé que els avis sempre li regalen coses de princeses, així que jo vigilo i li regalo coses d'explorador, o un joc de química... Amb els comentaris també intento compensar-ho, i si tothom li diu: “Que guapa”, doncs jo ho enfoco a altres aspectes i li dic que és forta, que és intel·ligent, divertida... [...] El que jo vull és que tant nen com nena tinguin les mateixes possibilitats, i que siguin com més àmplies millor». (Sofia)

«És difícil, perquè malgrat que hem dit clarament i unes quantes vegades a la família que no regalin pistoles, sempre n'hi ha que no ho respecten. Van regalar-li una espasa, dient que no era una pistola i que era per jugar a cavallers, o sigui que no era una arma, i tal i qual. Després van començar a regalar-li altres armes medievals, com ara una ballesta... Llavors va arribar la pistola de fusta, i després la pistola d'aigua... No li regalen la pistola de plàstic perquè els sembla vulgar, lleig. Però li regalen regularment una arma de fusta. I al meu fill només, no a la meva filla. Ella rep només corones de princesa i coses d'aquest tipus. És difícil, perquè no m'hi vull barallar, i a més els nens estan contents de rebre tot això. I quan faig algun petit comentari, rebufen, i diuen que soc radical, i sobretot que “de totes maneres si soc jo la que regalo, doncs soc jo la que escullo, i no em pots dir el que he de regalar”. I és delicat perquè, en aquest tipus de situació, vols defensar els teus valors, els teus ideals, una educació no sexista, però aquests comentaris et remouen, remou la relació que tens amb els teus pares, la mania que tenen de criticar-te sempre, i no tens ganes de barallar-te mai més amb ells... De manera que sovint ho deixes passar. Perquè si has d'escollir, prefereixes tenir una bona relació amb els pares més que barallar-te pel detall d'un regal que acaben de fer als teus fills, encara que trobis que és molt criticable. Tinc el mateix problema amb altres criteris, com ara les joguines de plàstic comprades al supermercat, les joguines que només serveixen per a un dia... Amb la meva sogra, ho tenim més fàcil. Perquè només regalava coses horribles, de plàstic, i llavors li vam proposar aconsellar-la, i ho accepta, i això facilita la tasca. En canvi amb els meus pares... i això que en aparença tenen els mateixos valors que jo...». (Lia)

b. L'escola

Moltes escoles estan fent un gran canvi, impulsant la coeducació i animant les famílies a avançar en aquest sentit. Malgrat això, hi ha famílies que consideren que el conjunt de l'escola (estructura, personal docent, altres famílies, etc.) de vegades dificulta la posada en marxa d'una educació no sexista.

Efectivament, les observacions etnogràfiques fetes en diversos països europeus mostren que no n'hi ha prou que l'escola sigui mixta per assegurar la igualtat si no s'impulsa també la coeducació. L'escola és un marc en el qual les criatures aprenen també la diferenciació i la jerarquització dels sexes, per diverses vies.⁴⁸ Els continguts ensenyats estan encara força marcats pel gènere, i sembla difícil desfer-se d'una tradició acadèmica androcèntrica. A més, les criatures hi passen moltes hores, a l'escola, i se socialitzen entre elles. Així, les facetes a través de les quals poden integrar el sexisme són nombroses: el currículum, l'ús de l'espai del pati, l'intercanvi d'inputs culturals entre criatures (dibuixos animats i pel·lícules, videojocs, joguines, roba, etc.), la influència de les famílies, les interaccions verbals amb els professors, les expectatives inconscients dels adults (personal docent, personal educatiu, pares i mares) sobre cada criatura, la formació de grups... Tot això passa sovint sense que ens n'adonem, i sense que ho vulguem. Per tant, no es tracta aquí d'acusar l'escola ni el professorat, sinó d'identificar els múltiples elements que componen aquesta socialització de gènere. A partir d'aquí podem, juntament amb el personal de l'escola, reflexionar sobre el que podem posar en marxa progressivament per avançar.

⁴⁸ Subirats i Tomé 2007. Vegeu també Duru-Bellat 2004 [1990]; Zaidman 1996; Mosconi 1998; Petrovic 2004, a Bereni *et al.* 2012.

La mare d'una nena trans⁴⁹ subratlla com l'escola participa activament en el fet que els nens aprenguin el gènere, és a dir, que aprenguin a diferenciar i classificar els nens i les nenes. Un aprenentatge que passa generalment desapercebut, però que queda clarament il·lustrat quan una criatura es nega a encasellar-se en aquest sistema de gènere:

«Hem aconseguit canviar una mica les escoles, el protocol [per a nens i nenes trans]. És fàcil, per exemple, que puguin anar al lavabo segons el gènere sentit, que els cridin amb el nou nom, i els papers també, que estiguin al nou nom. I quan hi ha activitats de grup, intentar no dividir segons nens i nenes, sinó intentar dividir el grup d'una altra manera, i que no hi hagi activitats discriminatòries. Això és el protocol. Però queden encara moltes coses per fer. [...] Se'ls posa l'etiqueta de nen o nena, i això ho hauríem de canviar, hauria de formar part del currículum dels professors. Quan vam anar a parlar amb els responsables d'Ensenyament aquí a Catalunya per demanar de canviar tot això, ens van contestar que no hi poden fer res, que havíem d'anar a parlar directament a Madrid, però sabem que no és així, i que podrien fer-hi alguna cosa. Entre tots hem de veure com canviem el currículum, i fer que s'accepti aquesta diversitat. Perquè, si els professors no coneixen aquesta diversitat, aquesta realitat, això crea problemes, incita els nens a ser incrèduls, perquè sovint és un problema d'ignorància, no de malícia. Perquè els infants no tenen problemes amb això, perquè quan els ho expliquem, ho accepten i segueixen jugant com sempre. Són els adults els que tenen el problema d'acceptació. Sobretot ho haurien de saber els professors, que haurien de tenir una formació sobre la diversitat en general». (Alba)

Els aprenentatges, els coneixements, no s'escapen del biaix sexista. La història que s'ensenya oblida nombroses dones, i passa el mateix en les assignatures com la ciència, les matemàtiques, la política o la pintura.

«No podem passar la frontera de les famílies. És difícil intervenir des de l'escola, fer accions per la igualtat a l'escola perquè hi ha la idea que la família és una cosa privada [...] I si mires bé, el que s'ensenya a l'escola és sexista. Com s'ensenya la història, per exemple? Com s'expliquen els descobriments? Quins noms tenen els teoremes? [...] De manera que dir als nens: "Els nens i les nenes són iguals", bufff... Crec que cal que sigui transversal. La història, les matemàtiques, la llengua també...». (Lucía)

Efectivament, un aspecte de l'escola en què s'està treballant, però en què caldria seguir treballant molt més, és el currículum ocult, és a dir, aquestes coses que s'aprenen a l'escola, els sabers, competències, representacions, rols i valors, però que mai no apareixen de manera explícita en els programes oficials, i que ningú no vol ensenyar directament. Quan transmetem els continguts escolars, indirectament transmetem també concepcions sobre les posicions socials dels homes i de les dones, quins sabers i quins personatges són dignes de ser explicats o no.⁵⁰ A més d'oblidar moltes dones importants en la història, molt sovint ens oblidem d'explicar per què les dones han estat menys nombroses en diversos camps. Així, es transmet de manera molt discreta, però profunda, la idea que les dones no han contribuït mai de manera important a la ciència, les arts o la política, i en conseqüència, la creença que els homes són més intel·ligents que les dones. Aquesta creença, totalment falsa, evidentment, és perjudicial

⁴⁹ Nena trans: nena transsexual, és a dir, una persona amb genitals masculins, però que se sent nena.

⁵⁰ Mosconi 2012: 24-25.

tant per a les nenes com per als nens. Per a les nenes és un problema perquè els minva la confiança en si mateixes (vegeu l'experiment amb el test de geometria/dibuix, més avall), els delimita la projecció de futur, els impedeix, en certa manera, somiar totes les possibilitats, els dificulta expressar i defensar les seves idees en públic, etc. Però és perjudicial per als nens també perquè la convicció íntima que són superiors, més intel·ligents, situa els que no tenen bons resultats escolars en una gran contradicció, ja que la seva suposada superioritat intel·lectual no es tradueix en fets quan veuen que hi ha nenes aproven amb més bones notes, i la seva manera de defensar-se d'això és menysprear l'escola i els aprenentatges. Alguns troben un refugi en l'esport, però altres el troben en la indisciplina, la rebel·lió i la petita delinqüència.⁵¹

És també al pati de l'escola on les criatures aprenen a integrar el sexisme, per l'ús de l'espai, els jocs, les interaccions verbals, les relacions de grup, les jerarquies que es formen, els criteris de rebuig... Ara bé, el pati de l'escola es considera un espai de no intervenció, un espai on les criatures poden gaudir de llibertat, i fer-hi els seus jocs com els sembli sense que els adults hi intervinguin.⁵²

«Sí, sobretot al pati de l'escola, han de ser forts i aquestes coses. Però nosaltres els pares no hi podem accedir. És el seu món. I els professors tampoc hi intervenen. Volen fer la seva pausa al migdia, i ho entenc... però, en tot cas, sempre que hi ha problemes, és al pati. El meu fill se sent rebutjat perquè no sap jugar com els altres, no té tantes habilitats com els altres i se sent humiliat. Perquè prefereix fabricar collarets que jugar a futbol». (Amàlia)

«A la classe del meu fill hi ha tants nens com nenes, i juguen tots junts, no fan jocs de nenes i jocs de nens. En canvi, a la classe de la meua filla, hi ha menys nenes que nens, de manera que les nenes s'ajunten i juguen als seus jocs en lloc de barrejar-se amb els nens, i això reforça la idea de jocs de nens i jocs de nenes». (David)

Per a diverses persones interrogades, el problema ve més de les altres famílies que de l'escola en si:

«El problema són els altres pares. Són molt tancats. No veuen com a opció que els nens puguin jugar amb una nina. Perquè han estat educats així, i no volen anar més enllà d'això». (David)

«La societat, les altres famílies, els adults, i els nens a les escoles... Ara, a la nova escola dels meus fills, almenys en podem parlar amb els adults i amb els nens, però [a la seva antiga escola] no hi havia manera de parlar-ne, de discutir-ne, de preguntar per què a un nen no li pot agradar el rosa». (Valeria)

«L'escola no tant. O en tot cas l'escola intenta fer el màxim que pot. El sexisme ve sobretot de les altres famílies, que no deixen als seus fills fer certes coses perquè consideren que són de nenes, sobretot les joguines. Està molt definit el que és de nen i el que és de nena, el rosa i el blau... A l'escola intenten lluitar contra això». (Amàlia)

«A nosaltres, el que ens preocupa molt és que, al pati de l'escola, els nens identifiquen que són les mares les que ho fan tot. I això ho veuen en tot. Per exemple, l'altre dia la professora ens explicava que els havia preguntat, en una excursió, "qui us ha preparat l'esmorzar?", i

⁵¹ Mosconi 2009.

⁵² Delalande 2001; Subirats y Tomé 2007.

només tres havien contestat: “El papa” [...] A tots els altres, eren les mares les que els havien preparat l'esmorzar. I tens la impressió que no hi pots fer res, que hi ha camps on no pots fer res [...] El que ens va sorprendre més és que, quan arribes en una escola, veus que hi han pensat molt, que tot això ho tenen en compte, que intenten treballar-hi, i de cop i volta, amb què et trobes? Amb les famílies. Famílies meravelloses, progressistes, dones que treballen, amb bones professions... i quan vas a deixar el teu fill al matí a l'escola, veus alguns papes només. Però quan vas a buscar-lo quan s'acaba l'escola, no veus ni un pare. I quan preguntes, t'adones que les que han fet l'esforç de reduir el temps de feina, o de demanar un horari flexible, o de renunciar-hi... només són les dones. Ja seria hora que trobéssim pares que reduïssin el temps de feina perquè guanyen menys... I a vegades són dones que guanyaven més que el seu marit, o dones amb un potencial professional més gran que el seu home... I, malgrat tot, no hi ha la percepció, entre les dones, d'un sentiment d'injustícia. Acaben per dir coses com ara que “no és necessari que ho fem els dos”, o “m'és més fàcil muntar-m'ho”, però bé, li és més fàcil muntar-s'ho perquè s'ho ha *currat*, no? [...] Per tornant a l'escola, i és una cosa que ens preocupa, però contra què no tenim energia per lluitar... fa dos o tres anys que demanem, que diem que hem de fer alguna cosa amb el tema de la igualtat. La delegada d'això a l'escola ens diu: “Hem buscat coses, però no hem trobat res; busquem tallers, no en trobem. Crec que hem de fer primer una auditoria a l'escola per saber com ho estem fent”. Ha buscat algú que faci una auditoria, i no l'ha trobat. Però jo no sé si fer una auditoria és la solució, perquè crec que les famílies... Crec que és com el tema del maltractament. Hi ha aquesta idea que la família és la família i no es pot tocar. De manera que tot el que passa a la família acaba entrant a l'escola. Bé, ara hi ha una nova junta de l'AFA, han enviat una enquesta, i deien que volien crear una comissió de gènere. No des de l'escola, sinó des de les famílies. Però, bé, he parlat amb la noia que ho porta, i m'ha dit que no tenen ni idea de com ho han de fer...». (Victòria)

Per a algunes persones, el problema no ve només de les altres famílies o del sistema escolar en general (estructura del personal, continguts del currículum, manuals escolars, etc.), sinó també de l'actitud del professorat, que no s'escapa de la transmissió del sexisme, encara que sigui de manera involuntària i inconscient:

«Penso que no fem realment coeducació. Està de moda, en parlem molt, però no la fem realment. En la perspectiva de gènere en general tampoc no ens hi posem. Hi ha un estudi fet en què van observar com els adults s'ocupaven dels nens a l'escola bressol de Sabadell, per mirar si parlaven de manera diferent als nens i a les nenes, si els càstigs eren diferents... És per aquí que hem de començar. L'escola perpetua estereotips molt més que qualsevol altra institució. No veig en què ha avançat l'escola respecte d'això». (Martina)

Efectivament, les observacions minucioses dins les aules mostren que el professorat no es comporta de la mateixa manera amb els nens que amb les nenes. Sense tenir-ne consciència, interactuen molt més amb els nens que amb les nenes. Valoren els nens per la seva *performance* i originalitat, mentre que lloen les nenes per la seva conformitat i pulcritud. Quan una nena demana ajuda per resoldre un problema matemàtic, per exemple, el professorat té tendència a donar-li la resposta, mentre que si ho fa un nen, l'anima a reflexionar tot sol.⁵³

⁵³ Sadker i Sadker 1994, a Cohen 2013, p. 196.

Amb això, tant els nens com les nenes en surten perjudicats, les nenes en el desenvolupament de les seves plenes capacitats i els nens en el vincle i el contacte humà. Segons Cohen, una solució seria contestar, tant a nens com a nenes: «Resolguem aquest problema junts», cosa que permetria estimular les capacitats intel·lectuals, tot creant un vincle de proximitat entre alumnes i professorat.⁵⁴ Quan els nens aproven, el professorat tendeix a atribuir-ne els resultats a les seves capacitats intel·lectuals, mentre que en les nenes ho fan als seus esforços. De fet, quan un nen suspèn, es considera sovint que ho hauria pogut fer millor i que és capaç de molt més; mentre que quan una nena suspèn, es consideren que ha fet tot el que ha pogut. Això significa que, inconscientment, les persones adultes continuen considerant que si els nois suspenen és només perquè no s'han esforçat a estudiar, però que «naturalment» tenen prou intel·ligència per aprovar, una consideració que no tenen amb les nenes. A més d'això, hi ha expectatives molt diferents que es tenen segons el sexe de l'alumnat, ja que esperen que les nenes siguin més tranquil·les i s'asseguin al davant, a la classe, i que els nens s'asseguin al fons i siguin distrets i indisiplinats. Aquestes expectatives marquen les reaccions que tenen, els límits que imposen, les actituds que toleren. Quan una noia s'asseu al fons de la classe i és indisiplinada, se la renya més, perquè se la considera provocadora; mentre que la mateixa actitud és més acceptada per a un noi, ja que per a ell es considera normal i natural. Totes aquestes dinàmiques tenen repercussions en els comportaments de l'alumnat, perquè generen un reforçament mutu, de les expectatives del professorat i de l'actitud de l'alumnat, que reproduïxen globalment els estereotips, fet que confirma les idees del professorat i en reforça les expectatives.⁵⁵ És un peix que es mossega la cua.

c. Estructures municipals

Les activitats extraescolars poden generar també situacions que posen en joc el gènere i que transmeten sexisme. Si observem les classes de dansa i de futbol, per agafar els dos exemples més estereotipats, què podem observar? On es fan aquestes activitats? Nens i nenes hi participen? Hi ha grups mixtos en l'esport infantil? En quins horaris es fan?

«El meu fill volia fer gimnàstica rítmica, li encantava. I no volia fer futbol, ho tenia clar. Doncs el primer dia que vam anar per apuntar-lo, vam veure que es feia a la sala gran del poliesportiu. En un costat es feia gimnàstica rítmica, i a l'altre es feia futbol. I, és clar, en un costat només hi havia nenes i a l'altre només nens. El meu fill va veure això, i va fer una cara, pobre. I em va dir que es volia apuntar a futbol. Perquè... és que era tan clar... Quina pena. Per què ho fan en el mateix horari i a la mateixa sala? Si haguessin pensat una mica en això, els de l'Ajuntament, haurien vist que no es poden organitzar les coses així...». (Mònica)

Davant d'una situació com aquesta, seria molt fàcil dir que els nens són lliures de fer dansa, que ningú els ho prohibeix, i que per tant no hi ha sexisme. Però, realment ens ho creiem?

«L'Ajuntament no preveu aquestes coses, no hi pensa. Tu com a pare pots parar atenció en aquestes coses, però ells ni hi pensen. Primer de tot, no pensen que un nen pugui voler fer les dues activitats, que pugui voler fer dansa i futbol. I, després, et diuen que si un nen vol

⁵⁴ Cohen 2013, p. 197.

⁵⁵ Mosconi 1998; Duru-Bellat 2004 [1990]; Chaponnière 2006.

fer dansa, doncs que en faci, i ja està. No pensen en els factors que poden impedir a un nen fer dansa, com aquest tipus d'organització...». (Andreu)

«El meu fill no vol fer dansa, tot i que li agrada, però no és perquè només hi hagi nenes. És perquè té por del que diran els altres nens. Sembla el mateix, però és diferent». (Manuel)

d. La força de les imatges: televisió, pel·lícules, dibuixos animats i publicitat

La majoria dels pares i mares entrevistats considera que els suports visuals –pel·lícules, dibuixos animats i publicitat– són sexistes. El primer que apunten té a veure amb els estereotips i els rols que s'assignen a les dones:

«Uff, jo no sé si el *reggaeton* és pitjor que Disney... Perquè Disney és encara més subtil, de manera que els entra encara més». (Marc)

Com diu Lundy Bancroft, especialista en violència de gènere: «En *La Bella y la Bestia*, por ejemplo, la bestia es cruel con la mujer y la aísla del mundo, pero ella lo ama de todos modos y su amor acaba convirtiéndole en un buen hombre (el mito que mantiene a algunas mujeres atrapadas en sus relaciones abusivas). En *La Sirenita*, Ariel decide renunciar a su voz (literalmente) para vivir en tierra firme y poder casarse con el hombre que ama. Una mujer sin voz es el sueño de muchos hombres abusivos. Incluso las películas infantiles y juveniles incluyen habitualmente mensajes que perdonan el abuso contra las mujeres. En un film de Jim Carrey, por ejemplo, un hombre se sienta en un parque junto a una desconocida que está amamantando a su bebé; de repente, él retira al bebé del pecho y empieza a mamar. Un ataque sexual que se presenta como una situación graciosa».⁵⁶ Molts adults consideren que alguns dibuixos animats d'ara han fet molts progressos respecte dels anteriors, i que transmeten menys sexisme, perquè presenten protagonistes femenines apoderades.

L'apoderament, *empowerment* en anglès, és el procés que condueix els grups de persones, les dones en particular, ja sigui individualment o col·lectivament, a prendre consciència de l'existència en la seva vida de les relacions de poder i a desenvolupar la capacitat pròpia per afrontar-les, així com la confiança en si mateixes.⁵⁷

Ara bé, altres adverteixen que, si bé les formes han canviat, el sexisme segueix ben present, per bé que de manera més subtil. Perquè el problema no ve només dels estereotips i clixés sobre les dones, sinó també del vincle entre certs valors, encara que siguin positius, la masculinitat hegemònica i la feminitat hegemònica, i la pressió que això pot provocar en les criatures en la construcció de la seva persona.

«Els dibuixos animats són molt sexistes. Tots. Fins i tot els més nous. La Vaiana és una noia molt guapa, exòtica... Intenten fer passar el missatge que, encara que sigui una noia, és molt

⁵⁶ Bancroft 2017, p.377.

⁵⁷ Virginia Ferreira 2002, a Södeberg 2010.

forta i tal... però segueix sent una noia guapíssima! Intenten colar-nos que això té valors, qualitats, però els estereotips es queden!». (Manuel)

«És sempre el *tio* fort i valent, en els contes, però encara més en els dibuixos animats i les pel·lícules. He vist alguns contes amb altres models de masculinitat, pocs; n'hi ha amb nois sensibles, per exemple. En canvi, en els dibuixos animats i les pel·lícules no n'hi ha. I, és clar, com que avui dia els nens miren més la tele que no pas llegeixen, doncs...». (Sofia)

«Perquè, diguem que ara hi ha moltes pel·lícules que donen una altra visió, però caiem ràpidament en la idea que la dona que ha de ser una *superwoman*, i crec que no és necessari. Perquè ara veig molt el paper de la supermare, la que sap fer de tot, que acumula, que treballa i a més s'ocupa dels *nanos* i de tot. I això no deixa de ser patriarcat. Són els valors del patriarcat que continuen, però presentats a través de les dones». (Luz)

Els estudis recents mostren com està augmentant l'adopció de comportaments considerats masculins –culturalment i històricament, s'entén– per part de les noies, com ara formes agressives en les relacions, iniciativa sexual, lluita pel protagonisme, demostracions d'insubmissió i falta de respecte a la família i a l'escola, per exemple. Aquest fet representa una imitació de les conductes del grup dominant, i altre cop, doncs, ens trobem davant d'una altra conseqüència d'una societat que dona suport als valors de la masculinitat tradicional i empeny els individus a comportar-se amb competitivitat, dominació i agressivitat.⁵⁸

Finalment, el sexisme d'aquests suports audiovisuals neix també en la manca de diversitat en les configuracions familiars i les orientacions sexuals. El model més representat en els dibuixos animats continua sent el de la família tradicional, sense recomposicions i heterosexual:

«Amb la meva filla mirem la tele, mirem moltes sèries per a adolescents, sobretot *The next step* i *Yo soy Luna*. I veig moltes coses, moltes històries de parelles, però són només parelles heterosexuales, no hi ha cap parella lesbiana o gai; tots i totes són molt guapos, totes les famílies són clàssiques, no n'hi ha cap de monoparental. I em sobta molt això. Trobo que falta que aquests temes apareguin a les sèries, perquè trobo que no representen prou la diversitat [...]. Crec que estem avançant, perquè els pares en som cada vegada més conscients, i així anirem. Però el que trobo a faltar és material per a les criatures, sèries i pel·lícules amb altres models». (Arantxa)

A més, les criatures estan exposades des de ben petites a aquests materials audiovisuals que pertanyen clarament al món dels adults i dels adolescents. En nombroses cases, el televisor està encès moltes hores, i els adults no sempre controlen el que miren els infants. Fins i tot a les famílies on no hi ha televisió, sovint per decisió pedagògica, les criatures poden veure-la a casa d'avis i àvies, d'amistats, al restaurant, al metro... Sobre l'ordinador, la tauleta o el mòbil, com diu Bancroft, «los vídeos musicales y los videojuegos se han convertido en las fuentes dominantes de formación cultural para niños y adolescentes». [En los videoclips] muchos de los mensajes sobre los roles de género son peores que nunca; los hombres son agresivos y tienen el control, y el valor de las mujeres se limita a su atractivo sexual. Como se expuso en un documental emitido en la MTV, con frecuencia se contrata

⁵⁸ Subirats i Tomé 2007, p. 61.

a pornògrafs per realitzar els vídeos musicals, lo que lleva a que se retrate a las mujeres como si solo existieran para uso de los hombres. Algunos vídeos musicales muestran abusos de manera explícita. En uno, por ejemplo, un hombre acosa a una mujer durante toda la canción mientras ella trata de escapar; hay una parte en la que ella se mete en un coche para huir y él entra tras ella por la otra puerta. Al final del vídeo, ella se rinde y se enamora de él. El mensaje es que el acoso demuestra lo mucho que él la quiere, pero también que el acosador estaba haciendo lo que era mejor para ella. En los vídeos musicales, las mujeres nunca quieren decir «no» cuando lo dicen, y cuando huyen en realidad desean ser perseguidas y atrapadas. ¿Qué podría captar mejor la mentalidad abusiva?⁵⁹

Si observem la publicitat –a la televisió, però també tots els anuncis al carrer, a la parada d'autobús, etc.– veiem que els estereotips han evolucionat molt poc en les últimes dècades. Les diverses representacions juguen encara amb un principi d'inferioritat de la dona, encara que es transmeti de manera molt simbòlica. Per exemple, les dones es representen sovint de genolls o estirades, mentre que els homes apareixen drets o asseguts, però gairebé mai estirats, i si es mostra una parella, l'home és gairebé sempre més alt i més gran que la dona. La relació amb la bellesa, i les exigències que se'n deriven, és molt diferent, ja que els homes poden ser molt més reals i dur els cabells blancs o grisos i tenir arrugues, per exemple, però les dones han de presentar una perfecció i una joventut eterna. Quant als rols, els homes apareixen rarament amb un rol tradicionalment atribuït al món femení,⁶⁰ i si ho fan és d'una manera caricaturitzada, exagerada i còmica, la qual cosa que té l'efecte de disminuir-ne la credibilitat (homes que no saben com funciona una rentadora, patriarques italians que freqüen els plats, oficials de la marina que es preocupen de manera maniàtica perquè la roba quedi blanca, etc.) i accentuar-ne la burla.⁶¹

e. Noves tecnologies i xarxes socials

Gairebé un quart de les famílies entrevistades, sobretot les que tenen preadolescents i adolescents, considera que les noves tecnologies i les xarxes socials permeten una progressió ràpida del sexisme. Diversos factors han aparegut com a determinants:

- la quantitat massiva d'informació,
- la immediatesa,
- la facilitat de control sobre les activitats dels altres (controlar si la parella està en línia al mòbil, etc.),
- la pèrdua de control sobre les dades pròpies (fotos sobretot), i
- la sensació d'impunitat que dona la pantalla.

«l el tema de les noves tecnologies i de la tele és important! I això es creua molt amb el sexisme. Perquè amb Whatsapp i Facebook tens molt de control sobre l'altre, i la violència de gènere s'expressa molt a través d'això!». (Miranda)

⁵⁹ Bancroft 2017, p. 377.

⁶⁰ Una excepció a aquesta afirmació fa referència la paternitat: en els últims anys s'han multiplicat les publicitats que mostren homes amb el nadó a braços sense fer-ne ironia.

⁶¹ Goffman 1977; Perret 2003, a Bereni *et al.* 2012, p. 142-144.

«Les noves tecnologies fan que el sexisme sigui menys visible, perquè els nois intimiden les dones, però no a la cara. Les intimiden darrere d'una pantalla, i això és com si no fos greu. Però en el fons és el mateix!». (Assumpta)

«A la feina, veiem *bullying* i altres coses greus. Les xarxes socials han fet molt de mal. Amb els nens s'ha d'anar amb compte perquè les xarxes socials els fan mal, perquè qualsevol pot dir-hi el que vulgui». (Andreu)

«Crec que, a la generació del meu fill, són les xarxes socials les que més els influeixen. Estan plenes de missatges sexistes, i també de culte a la individualitat i la imatge, tant per a les noies com per als nois. Els *selfies* amb *postureig* total. Ara es preocupen massa per l'aspecte físic». (Araceli)

Les noves tecnologies són també una font de preocupació per a moltes famílies perquè ofereixen molt d'hora, de manera massiva i amb facilitat, l'accés a la pornografia:

«L'adolescència és complicada. És un període que em fa por, perquè són molt sensibles, molt influenciables; reben molta informació que no saben filtrar, amb les noves tecnologies. Reben molta més informació que abans, i més d'hora. I reben molta informació sexual massa d'hora, per exemple, però informació sexual hipersexista». (Manuel)

«En el porno els patrons són hipermasclistes, i fan molt de mal. I això no està treballat, fan el que volen en el porno. I això fa mal als adolescents en la seva visió del sexe, de l'amor, de la relació entre homes i dones». (Marcel)

«Tinc la sensació que és pitjor que en la nostra època. Hi ha un model molt, molt masculí... I en les noies també... I en la sexualitat, la cosa empitjora també, sobretot els adolescents, i crec que és culpa del porno». (Mabel)

Efectivament, «cuando un chaval llega a la adolescencia, es probable que descubra otro poderoso formador de su perspectiva sobre las mujeres y cómo tratarlas: la pornografía. La mayoría de las películas, revistas y páginas web de pornografía pueden funcionar como manuales de formación para abusadores, de manera intencionada o no. Enseñan que las mujeres no son dignas de respeto y solo sirven como objetos sexuales para los hombres. Internet ha facilitado enormemente el acceso a la pornografía (y gratis) para los adolescentes. Un estudio reciente concluyó, por ejemplo, que uno de cada cuatro adolescentes se ha visto expuesto a material sexual no deseado, sobre todo a través de internet. Una gran parte de material pornográfico "convencional" (no solo el llamado *hardcore*) contiene historias e imágenes que muestran el abuso de mujeres y niñas como algo sexi, en ocasiones con violaciones planteadas como algo erótico. El daño que sufren los adolescentes por ver pornografía tiene poco que ver con lo explícita que sea y todo que ver con las actitudes que enseña hacia las mujeres, las relaciones, los ataques sexuales y el abuso».⁶²

f. Les lletres de les cançons

«Després hi ha les cançons... L'altre dia posàvem música a casa, i ballàvem fent l'idiota, però després escoltàvem les lletres i bufff... Com es tracta les dones, les emocions... "Yo sin tí

⁶² Bancroft 2017, p. 378.

no soy nadie”, “Qué voy a hacer sin tí”; és sempre la necessitat de l'altre. Això és malaltís. Ara encara no ho entén, la meua filla, però no sé com ho gestionarem més endavant, quan ho comenci a entendre. Tot això és molt perillós: les lletres de les cançons, els comentaris, els dibuixos animats; tot el que creiem que és inofensiu. Crec que el que és realment perillós és tot el que diem que no ho és. Sentim les cançons, però no fem cas de les lletres... Però, realment, si les mateixes paraules és un home que te les diu a l'orella, fa por! Com la cançó de Sting, que diu: “Every move you make i'll be watching you”, aquestes paraules, quan les veus escrites, et dius que a la vida real és per demanar una ordre d'allunyament! Però quan hi posem una mica de música, ho trobem romàntic. Però si és malaltís! I crec que el problema real és que no ens n'adonem! Trobem romàntica una cosa que és malaltissa! Però, bé, no sé el que hem de fer amb això... Fins a quin punt et diverteixes i et relaxes, i fins a quin punt dius: “A veure, analitzem aquesta cançó” [...] Les cançons de *reggaeton* tenen un punt sexy. L'altre dia ballàvem i ens ho passàvem bé, però si hi pares atenció, veus que és molt sexual i masclista... Nosaltres ens respectem molt l'un a l'altre, i sé que el meu company em respecta i puc ballar així i no per això em veurà com una... Però els adolescents, no ho sé...». (Rosa)

«I els missatges del tipus “No puc viure sense tu”... És com les cançons, nosaltres a casa parlem molt de les lletres de les cançons. El *reggaeton* és la bomba [...] A mi m'encanta el ritme, però no en puc escoltar les lletres! I a les noies, els agrada! Jo els pregunto com els pot agradar això, i em diuen que és només música, però jo crec que les lletres, encara que no les escoltin conscientment, els entren en el subconscient, tot això els entra al cervell i després ho troben normal... Crec que anem molt malament! Culturalment, és molt potent això!». (Araceli)

g. La falta d'informació i la manca de models

Un altre element que ha aparegut com un problema a l'hora d'intentar educar els infants sense sexisme és la falta d'informació. Moltes famílies reconeixen que no saben com avançar, es queixen de no rebre prou informació clara, amb un suport científic i de fàcil accés. A més, es queixen de la falta de nous models, de referents més igualitaris per donar a les criatures. Així, si bé demanen que es respectin les diverses opcions educatives, i insisteixen a no voler sentir-se jutjats en el seu paper parental, al mateix temps reclamen rebre més informació, clara i precisa.

«No rebem prou informació. Ens donen informacions biològiques, coses de salut. No gaire d'educació. Quan els fills van a l'escola, llavors sí que t'aconsellen una mica més sobre educació. Però la meua filla és petita encara, no va a l'escola, i no rebem consells. Els rebem dels avis, de les tietes... Després, quan els nens van a l'escola, treballen el tema de la psicomotricitat, les emocions i tot això, però sovint és massa tard. Els tres primers anys són molt importants, i en canvi ningú no ens aconsella, és com si suposessin que els pares ja som experts!». (Joan)

«Sí, però en canvi quan tens fills tothom et diu com ho has de fer, reps consells tot el dia. És complicat. En els nens no t'hi impliquen només tu, sinó també molta altra gent del seu voltant, de manera que hem de posar límits als altres». (David)

«Crec que hi ha com una crisi... Els homes tenen una crisi de valors, perquè el patriarcat com a sistema es desmunta. I ells no troben el seu lloc. Les dones estem trobant el nostre, reivindicuem els nostres drets, a la feina per exemple, però a ells els costa trobar el seu. Estan acostumats al patriarcat, hi estan educats, de manera que ara estan perduts davant d'una dona que agafa el seu lloc, que reivindica, que ja no vol el patriarcat. Necessitem nous referents masculins per a això... I no n'hi ha, o gairebé no n'hi ha. Necessiten tenir referents d'homes feministes, que reivindicuin i lluitin per la igualtat entre homes i dones. Però encara no tenim prou models d'aquests». (Luz)

h. El futbol

Això potser molestarà moltes persones aficionades a aquest esport, però diversos pares i mares han esmentat que el futbol provoca moltes situacions que transmeten sexisme.⁶³ No l'esport en si, perquè xutar una pilota no ho és, evidentment. Sinó el context, els valors que s'hi aprenen, l'espai que ocupa, la importància social que s'hi dona... Segons aquestes famílies, el futbol legitima de manera contundent i amb impunitat la discriminació i el rebuig. Aquests fets estan íntimament relacionats amb el sexisme, ja que els infants rebutjats són principalment les nenes, així com els nens que no corresponen al model de masculinitat tradicional, els nens que no són agressius ni competitius, per exemple. Si volem avançar cap a una societat no sexista, és important treballar aquest aspecte, i no cal prohibir el futbol, evidentment. Però podem reflexionar sobre els valors que hi circulen, el context d'agressivitat que s'hi produeix sovint, podem vigilar de no deixar que aquest esport envaeixi tot l'espai del pati, podem trobar alternatives, reservar dies sense pilota a l'escola, redissenyar el pati per promoure altres tipus de jocs (cabanya, arbres, estructures de fusta, hort, etc.), i altres propostes de reequilibri perquè el futbol deixi de ser un dels factors de transmissió del sexisme.

«Per exemple, el context del futbol, és terrible. És molt, molt, molt masclista. Molt. A mi m'espanta. Crec que hem avançat una mica en certs temes, com el tema de gais i lesbianes, però en canvi altres temes continuen igual, coses tradicionals...». (Marcel, els fills del qual juguen a futbol en uns clubs locals.)

«El pati de les escoles... encara està molt dividit en jocs de nens i jocs de nenes. Tot i que jo jugava amb els nens a futbol. Però trobo que fem encara molt aquesta diferència. Sembla que les nenes fan nosa quan s'hi fiquen. A la meva filla gran no li agrada el futbol. Però la segona és molt forta en futbol, i a l'escola no hi juga. Diu: "Primer observo, i així aprenc, i després ja jugaré". Però no sé si és realment això, o és que els nens li fan sentir que no volen que jugui amb ells. És un tema que hauríem de treballar amb l'escola». (Carlota)

«Els altres nois rebutgen ràpidament, sobretot en el futbol. Per exemple, a un nen que no sap jugar gaire bé al futbol, se'l rebutja directament. I a més els altres se'n burlen. A l'esco-

⁶³ «El futbol mereix una atenció especial, ja que s'ha convertit en el paradigma dels esports competitius per la seva projecció social. És un espai idoni per a l'exhibició de la masculinitat hegemònica [...]. El poder del futbol és tan influent en els nens que el consideren el joc habitual al pati fins i tot encara que no hi juguin diàriament. [...] La influència del futbol genera una preferència mental cap a aquest joc, encara que després no es vegi reflectida en una preferència comportamental. Hi ha una organització patriarcal dels esports, en concret del futbol, que governa i domina la naturalesa del joc directament o indirectament. Els nens defineixen la seva masculinitat a través del futbol, cosa que fa que s'observi una correlació entre hegemonia heterosexual, masculinitat i esport». Solsona Pairó 2016, p. 59-60.

la dels meus fills no deixen jugar a pilota al pati cada dia, hi ha dies sense pilota, perquè si no, hi juguen cada dia, i sempre els mateixos. I els altres nens se senten molt rebutjats». (David)

«Al principi el meu fill havia començat a jugar a futbol, com a extraescolar. Però l'en vaig esborrar, perquè era violent, entre els nens, però també entre els pares. Vaig dir prou. L'ho-quei, en canvi, és un dels esports en què els pares criden menys. No hi ha tota la moguda que hi ha al voltant del futbol o el bàsquet, per exemple». (Eduard)

i. El capitalisme i el neoliberalisme

El capitalisme és un altre element que diversos pares i mares associen al masclisme. Per augmentar els seus beneficis, les empreses divideixen sovint els productes en categories. De fet, el nen podria recuperar la bicicleta de la seva germana gran... però com que és rosa... de manera comprem una altra bicicleta. Comercialment, dividir els productes per sexes és molt rendible, com ens explica aquesta mare:

«Jo treballo amb moltes empreses americanes, i aquí a Espanya comprem molts llibres americans i anglesos. Recordo que fa 10 o 15 anys una editorial americana va publicar llibres diferenciats, blau i rosa. Això era pioner als Estats Units, no existia. Aquí al principi no va funcionar, però després vaig veure com, d'una manera exagerada, el mercat es va començar a dividir en dos. Les joguines també, els llibres també... Això ja està caducat en altres països, però aquí funciona encara, perquè això fa vendre molt. Comercialment, ven molt. A Anglaterra ja no es fa, i espero que un dia aquí també arribarà el dia que no es farà [...] Però les editorials volen guanyar diners, volen vendre. El problema és la societat capitalista, perquè els llibres més especials, els llibres diferents, es venen poc. Si a la societat li agrada encara diferenciar nen i nena, doncs això serà el que farà vendre més.» (Alba)

«Aquests programes de televisió són plens de sexisme, i la gent ho troba normal, i s'hi acostumen... [...] Si això dona diners, no els importa la resta; no importa si no és ètic, mentre faci guanyar pasta». (Assumpció)

«Moltes coses tenen a veure amb els diners; les Barbies per exemple donen molts diners. Que les noies siguin tan presumides i que vulguin comprar-se roba, això dona molts diners. Jo vaig treballar en una empresa de roba, i realment l'objectiu era guanyar el màxim de diners possible, i realment s'ho pensen molt això, a les empreses, de com fer-ho perquè la gent compri més. Per això sovint el problema són els diners [...] En alguns aspectes som conscients del problema, però hi ha tants interessos econòmics que és impossible canviar. És un veritable negoci. Les pel·lis Disney venen molt bé perquè sempre tornen als estereotips. I, per una raó estranya, a la gent li agrada tornar als estereotips. Els diners estables, segurs, funcionen gràcies als estereotips. Amb els estereotips les empreses poden estar segures de fer molts diners. I la gent que fabrica joguines, segurament estaria encantada que tothom jugués amb les seves joguines, i potser ells en el fons no són sexistes. Però com que l'objectiu de l'empresa és fer el màxim de diners, doncs ho divideixen tot en nen i nena, juguen amb els estereotips; insisteixen moltíssim en això, les publicitats... Tothom hauria de ser conscient d'això, que hi ha uns interessos econòmics enormes». (Manuel)

j. La falta de solidaritat entre dones

«Les dones, estem acostumades que ens matxuquin. I ens critiquem molt entre nosaltres [...] Som les primeres a criticar-nos!». (Dèlia)

«I crec que no hi ha prou solidaritat entre dones. Perquè ens critiquem constantment entre nosaltres. De manera que hi ha moltes dones que no s'identifiquen amb les altres dones. Però no vol dir que passin completament de la dicotomia home-dona, o que no considerin que només som persones, no és que desmuntin el gènere, no. Accepten el gènere, divideixen el món entre homes i dones, estan d'acord amb molts estereotips. Però no s'identifiquen amb les altres dones; es consideren, a elles mateixes, unes excepcions. Diuen: "Les dones són així, fan això... però jo no, eh, jo no soc així". Diuen que s'entenen millor amb els homes, perquè les dones són superficials o retorçades. I elles sempre són excepcions, és clar. Això és un problema, perquè fa que el sistema pugui mantenir-se. Perquè quan pensen així, impedeixen que hi hagi una presa de consciència col·lectiva de certes situacions en comú entre moltes dones, impedeixen que puguem reflexionar juntes i afrontar juntes el que ens toca per haver nascut dones. I, a més, transmeten molts estereotips sobre les dones, i parlen molt malament de les altres dones davant dels seus fills». (Maite)

k. Frustració, individualisme i immediatesa

Finalment, un altre element que ha sorgit té a veure amb algunes actituds que poden amplificar el sexisme, com la poca tolerància a la frustració, el desig d'immediatesa i la superficialitat en la reflexió, entre d'altres.

«Avui dia hi ha molta intolerància a la frustració. A més del sexisme en si, hi ha aquest factor. No s'accepta que l'altre digui "no". Volem que l'altre faci el que nosaltres diguem. Acceptar que l'altre pensi diferentment ens costa més que abans, trobo. Perquè abans la gent estava acostumada a tenir el que volia. Però ara és "Ho veig i ho vull". I això, amb tot. Veiem una cosa a la televisió, i la volem. Ja no acceptem la frustració. I això barrejat amb el sexisme... uff! És que el multiplica! [...] Per això dic que hi ha sexisme, però a més hi ha intolerància a la frustració. I el conjunt fa que tot sigui pitjor. Perquè el fi justifica els mitjans. Com el pare que mata els seus dos nens per putejar la seva dona. Com que no pot tolerar la frustració, doncs la frustra a ella també. Estem perduts. Psicològicament estem perduts!». (Assumpció)

«La mirada crítica, hem de desenvolupar la mirada crítica. Perquè ara valorem molt més les coses superficials. Valorem saber utilitzar la tecnologia, encara que no sapiguem analitzar un text en profunditat. No valorem la reflexió profunda, i això és un problema. Hem de prendre'ns temps per analitzar». (Marcos)

4. Tercera etapa: actuar

«El que és fonamental és ensenyar-los des que són petits que, tant els nens com les nenes, tenen el dret de descobrir, d'escollir, de ser lliures, sempre que això respecti els altres. O sigui que han de poder ser lliures de jugar al que vulguin i de descobrir el que vulguin, explorar què se sent portant faldilles o els cabells llargs, o el que sigui». (Martina)

Bé, un cop ja hem pres consciència del sexisme en el nostre entorn, a casa nostra, en els nostres ulls i les nostres tripes, què podem fer? A partir d'aquí, com hem d'actuar? Exposarem aquí les desenes d'idees que hem recollit de les persones entrevistades. No és una llista exhaustiva, ja que hi ha milers d'altres maneres d'avançar. L'objectiu no és donar-vos receptes màgiques, sinó animar-vos a reflexionar i a trobar les vostres pròpies solucions. I si en trobeu, sobretot compartiu-les!

Hauríem pogut presentar-vos aquestes idees de moltes maneres, per exemple per àmbits (família, escola) o per edats (0-2 anys, 3-5 anys, etc.). Però hem preferit classificar-les en cinc blocs: les bases en família, el cos, el discurs, la imaginació i l'espai.

4.1. Reforçar les bases

a. El model familiar

La família és el primer model per a les criatures, i segueix sent un dels més importants. És necessari, doncs, observar-nos a nosaltres mateixos. A casa, què els ensenym sobre nosaltres mateixos, sobre la relació de parella, sobre els rols, la repartició de les tasques domèstiques, la manera de tractar el nostre cos, els nostres sentiments, les emocions, i quins models de feminitat i de masculinitat els transmetem?

«O sigui que, d'un costat, crec que hi ha tots aquests valors de Disney i de la societat... i això és aquí... Però d'un altre hi ha tot el que veuen a casa, la relació de parella, i crec que això és el que els influencia més [...] Podem canviar els discursos, però si no canviem la nostra actitud no canvia res». (Martina)

«Crec que hem avançat en certs temes, com el tema dels gais i lesbianes, però en canvi d'altres continuen igual, coses tradicionals... Que la dones és qui ha de cuinar, l'home ha de portar el sou a casa, l'home no plega la roba... Quants homes netegen la casa? I quants homes cuinen? I no només el diumenge, eh, sinó cada dia? Perquè fer la paella el diumenge no té cap mèrit!». (Marcel)

«Jo sempre dic que més que el que diem que s'ha de fer, és el que veuen fer. El que veuen és més important que el que diem. Jo puc demanar al meu fill de fer una tasca, però si veu

que el seu pare mai no la fa, li costarà. El que passa és que els joves d'avui dia ja no tenen temps de veure els pares. Tothom està ocupat, els joves tenen sempre coses a fer, encara més avui dia amb la tecnologia. Hauríem de tornar a fer més vida en família, tornar a una vida lenta». (Assumpció)

«L'escola és una força terrible, de manera que si la família no fa una força contrària, doncs... Nosaltres ho veiem en els nostres alumnes. L'escola té una influència bestial, molt més que la família. Si la família no hi posa el contrapunt, el nen adopta el que marca el grup de l'escola». (Eduard)

S'ha de vigilar també el que demanem a les criatures a casa, és a dir, les peticions explícites, com ara col·laborar a casa, i les implícites, les expectatives que tenim per a ells i elles, el rol que els donem a casa:

«Jo crec que l'única cosa que pot canviar això, a part de conscienciar-se, és la necessitat. El meu fill no té cap interès en la cuina. Però ho ha de fer igualment. Perquè no té elecció. Perquè jo treballo. Li deixo els ingredients, i ell ha de cuinar [...] El meu exmarit va haver d'aprendre a fer moltes coses quan ens vam separar, perquè no tenia altra elecció. Perquè teòricament érem iguals a casa, és el que crèiem en tot cas, però en realitat no era veritat. De manera que després no ha tingut cap altra solució que aprendre'n. Jo és el que crec, que la necessitat ens fa créixer. És el que faig amb el meu fill». (Araceli)

«Amb l'educació dels nostres nanos hem de vigilar. Sembla una bestiesa, però hem de vigilar de no dir: "Tu para la taula, i tu ves a buscar llenya per al foc". Quan ho dic ara, sembla molt caducat. Però si t'hi fixes bé, ho seguim fent, inconscientment, perquè els nostres pares ho van fer... Està molt ancorat en nosaltres». (Gabriela)

Dins de la família, hem de vigilar també els aspectes emocionals, els valors que transmetem, les emocions que acceptem o que reprimim, l'expressió dels sentiments:

«No es tracta només del que els deixem expressar o no, sinó que és el que veuen també, si veuen que el pare s'enfada i la mare plora, per exemple. Els nens ho veuen i això els ensenya molt. O veuen també que la mare, tot i estar enfadada, s'aguanta. Perquè hi ha molta gent que diu: "Ah no, jo deixo el meu fill expressar-se, el deixo fer", d'acord, però quin model tenen a casa? Si jo em mossego la llengua, després puc dir a la meva filla que protesti, però es mossegarà la llengua també. [...] Hem de mostrar altres opcions, també dins la família, mostrar que no hem de fer obligatòriament una determinada cosa per agradar als altres». (Antònia)

«Hi ha massa nens cohibits en el que experimenten. Obeeixen al que se sent a casa, no al que diuen els pares, sinó a les sensacions que detecten a casa». (Irene)

«Penso que podem avançar. Encara que hi hagi èpoques en què això sigui pitjor, com a l'adolescència, per exemple. A l'adolescència tot això es reforça: les noies volen ser molt atractives per als nois, i ells volen ser molt atractius per a elles... Però, després d'aquest període una mica estúpid, tornen als valors que els has inculcats quan eren petits». (Manuel)

«Hem decidit ajudar el nostre fill a expressar la seva tristesa, perquè m'he adonat que s'aguantava les llàgrimes, que no s'atrevia a plorar. N'hem parlat molt en parella, i hem de-

cidit fer-li costat i animar-lo a plorar. Si veiem que està trist, no intentem consolar-lo o fer-li passar la tristesa; no li diem: “Va vinga, ja et passarà, no et preocupis, que d’amics en tindràs d’altres”, sinó al contrari, li fem una abraçada i li diem: “Estàs trist?” i esperem que plori, i el deixem plorar tot el que necessiti plorar, als nostres braços. Fins i tot quan ja fa un moviment per parar, nosaltres l’animem una mica més a buidar l’emoció, no el deixem anar sinó que l’abracem una mica més i li tornem a dir: “Realment estaves molt trist” i sovint torna a plorar un segon cop. Després d’això està molt millor. Per a nosaltres ha sigut un aprenentatge, no ha sigut fàcil aconseguir acceptar les seves llàgrimes, la seva tristesa, però fent-ho ens hem adonat que li va molt bé, que després té molta pau i molta alegria». (Sofia)

En família podem buscar també la manera de proporcionar altres referents als nostres infants, models diferents, que els ampliïn les perspectives, que els animin a qüestionar-se les normes de gènere. I, com més reals i propers siguin, millor:

«Les meves filles van passar per aquesta fase de princesa i maquillatge... I la meva filla gran, que és preadolescent, és molt femenina i presumida. Però crec que podem viure això tranquil·lament, a partir del moment en què tenen un referent proper que trenca una mica aquest motlle que dicta que les dones són inferiors, superficials, etcètera. Si tenen un model real i proper de dona que no correspon a tot això, tranquil·lament podem deixar-les explorar aquesta faceta». (Miranda)

«Nosaltres som molt amics d’una parella de mares, unes noies de l’escola que venen sovint a classe. De manera que per a tots aquests nens això és normal, forma part de la seva vida. Quan això passa en el teu entorn, és millor, perquè llavors no cal explicar res. És millor que la teoria. L’experiència, la realitat viscuda, és sempre millor que les explicacions teòriques [...] Tenim sort, nosaltres, perquè els nostres fills estan envoltats de persones gais i de persones trans. Com que ho veuen, ho viuen». (Alba)

b. Construir la confiança en un mateix

Per poder fer front a les burles, per poder mantenir les seves eleccions enfront de les normes de gènere, per rebutjar els rols, per afrontar i gestionar les seves emocions, per atrevir-se a defensar les seves idees o els seus gustos, les criatures necessiten, entre d’altres, molta confiança en si mateixes. Així ens ho han expressat diverses famílies, per a les quals la lluita contra el sexisme comença en l’acompanyament conscient, curós i amorós de la construcció de la persona:

«Jo penso que, amb 10 anys, poden anar a comprar sols el pa, no? [...] Perquè crec que deixar-los-hi anar és una manera de tenir confiança en si mateixos. I això és important per a tota la resta. Primer de tot, han de confiar en si mateixos». (Andreu)

«Els nostres fills van sols a dinar a casa dels avis des que tenien vuit anys. I les altres mares al·lucinaven, deien: “Com els podeu fer això, pobrets”. Em feien sentir mala mare! I mira que no és lluny, coneixen bé el camí i hi saben anar sols! [...] És molt important que confiïn en si mateixos. Perquè si no, depens massa dels altres, del que els altres diuen o fan. A partir d’aquí, pots dir al teu fill que no ha d’escoltar-se els altres, li pots dir: “Vols aprendre a fer mitja? Doncs fes-ho, i no escoltis les burles dels altres”, i t’escolta. Però per arribar aquí,

primer cal que la criatura confiï en ella. I per això, entre altres coses, hem de deixar que s'espavilin una mica». (Dèlia)

«I si estan inhibits, si no tenen confiança en si mateixos, si no se senten estimats, si no han tingut accés a molts coneixements i experiències vitals, aleshores no tenen capacitat d'escollir, els falta llibertat. Com més capacitat cerebral generem, més lliures esdevenim. I quan dic capacitat cerebral, no parlo d'intel·ligència sinó d'experiència, de flux d'informació [...] Perquè hem de saber ser diferents, i al mateix temps continuar avançant amb els altres. Llavors, en lloc de dir al nen: "Va, posa't la samarreta rosa, és igual", és millor ajudar-lo a confiar en ell, que se senti estimat, donar-li molt d'amor. Que hi hagi regles de família, però dins d'aquestes regles que sigui lliure de fer i de desfer, que se senti totalment lliure de ser ell mateix dins d'aquest marc. I, sobretot, cal donar-li molt d'amor i posar-li uns límits clars. Si l'eduques així, potser passarà igualment per una etapa en què seguirà els altres perquè en aquell moment és important per a ell, però a dins seu evolucionarà d'una altra manera, i en algun moment sorgirà el que és, o el que vol ser. Si no té autoestima, si no confia en ell, si dubta d'ell, llavors no tindrà llibertat d'escollir, farà el que convingui perquè no passi res amb els altres. De l'altra manera, pot escollir el que vol fer i el que no. [...] Jo confio molt en els meus fills. Els observo, de lluny. Els deixo fer, però els observo, i ells saben que jo soc aquí, que si en algun moment em necessiten, jo soc aquí per ells, per respondre, per acompanyar-los. Jo no resoldré els seus problemes, però hi seré. Jo els deixo fer, els deixo experimentar. Les altres mares no els deixen caminar sols, no els deixen sols a casa, els fan l'esmorzar, els lliguen les sabates, els renten els cabells, quan el fill ja té 10 anys! Això els converteix en bebès. Tant als nens com a les nenes! S'asseuen amb ells per fer els deures! Es miren l'agenda escolar cada dia! Jo no ho faig, això, jo no faig els deures amb ells, no en verifico les fitxes! Això ho han de fer tot sols. Si jo ho fes, s'hi acostumarrien, demanarien que jo els resolgués els problemes. A vegades els dic: "Recorda que tens deures", però mai els dic: "Fes els deures". És diferent. Perquè considero que és la seva feina. El que necessiten és rebre amor, amor de veritat. No que els ajudem a fer els deures! Si no, no els deixem créixer com a persones. Quan són petits, corren, cauen, però cauen des de la seva alçada i la seva velocitat. No cauen des de més amunt! Jo m'enfado molt quan sento gent que diu: "No corris". Ostres, és que els hem de deixar córrer! Si no els castrem! Aquí a Espanya hi ha molt la mentalitat de resoldre els problemes dels nens, de fer-los l'entrepà, donar el iogurt amb la cullera al nen que ja té sis o vuit anys, i el nen obra la boca per ser amable amb la iaia... Són sobretot les mares i les àvies, les que fan això. Els pares es preocupen, també, però en altres camps [...] Els pares i les mares d'avui dia es preocupen per tot, van al metge només per un constipat! Perquè tenen massa inseguretats. Perquè han estat educats amb poca llibertat i poca confiança. Per exemple, avui dia veig molts pares que diuen "sisplau" per a tot. "Sisplau, posa't les sabates, ja t'ho he dit deu vegades". Això, jo trobo que no... Jo dic: "Marxem, cal que et posis les sabates" i punt. I marxem, amb les sabates posades o a la mà. A més, els pares i les mares donen mil explicacions per a tot, per posar qualsevol límit o expressar qualsevol decisió, i això dona molta inseguretat als nens, perquè no saben si estàn realment convençuts de la seva decisió. Si has de donar tantes explicacions és que no ho tens clar... I a més, ara cada vegada més hi ha famílies que es disculpen quan posen límits! Diuen: "No, cariño mio, esto no, ¿vale, mi sol? Es que te quiero mucho pero no te quiero llevar en brazos". Tu dius això a un nen de dos anys, que no entén res, i en fas un

futur adolescent gens segur de si mateix. O també sento, a vegades: “Por favor, no me grites tanto que me duele la cabeza, ¿vale, mi amor? Te lo pido por favor, ¿vale, mi sol?”. No! Això no ho podem fer! Només cal dir: “Tinc mal de cap, no cridis”, punt. Jo crec que hem de treballar la confiança, l’amor i els límits abans dels sis anys». (Cristina)

Així, veiem que el desenvolupament de la confiança en un mateix és un element important per a una educació lliure de sexisme. Però, a banda d’això, hi ha cap vincle entre gènere i confiança? Podem observar diferències entre sexes a aquest nivell? En part, sí:

«L’altre dia parlava amb una amiga que és subdirectora d’un diari. I quan demana per escriure articles d’opinió, doncs gairebé sempre són homes que els escriuen. Quan ella busca dones per escriure, fins i tot quan troba dones que coneixen molt bé el tema que volen tractar, tendeixen a contestar: “És que jo no el conec prou aquest tema... intenteu trobar una persona que en sàpiga més”. O sigui que les dones tenim complex d’inferioritat, com si mai en sabéssim prou; sempre pensem: “Aquest en sabrà més i la seva opinió tindrà més valor que la meua”... I jo m’adono que sovint som així. Quan saps que les altres són així també, quan saps que és una cosa general, t’ajuda molt, t’adones que és un problema de gènere. Perquè, si no, et penses que és un problema personal, que ets tu que ets així i ja està... Però després, si entens que és un problema de gènere, t’ajuda a sortir-ne». (Rosa)

«Un dia vaig llegir en un llibre que per culpa de l’educació les nenes aprenen a no tenir gaire confiança en si mateixes. Amb el model de perfecció, amb el fet d’animar-les a ser tan bones nenes i guapes, amb mil coses, en el fons aprenen que han de ser perfectes, i si no, no valen. Hi ha un estudi que mostra que quan surt una oferta de feina, les dones no s’atreveixen a enviar el currículum si no tenen com a mínim nou requisits de deu. I en canvi, els homes envien el currículum encara que tinguin només tres o quatre requisits de deu. Això és molt fort. No confiem en nosaltres mateixes, ens costa afirmar-nos, ens costa defensar-nos en una entrevista de feina, perquè ens han ensenyat que se’ns valorarà més si som bones nenes. Jo sempre havia pensat que era tímida, que no tenia prou confiança en mi mateixa, que no valia prou. Des que vaig llegir això, ho vaig entendre. Ara m’atreveixo molt més a tot, no em tallo, m’afirmo molt en les entrevistes de feina, i socialment també, em sento molt més segura de mi mateixa, perquè he entès que el problema no el tinc jo, sinó que es basa en creences falses i que ens putegen». (Sofia)

Les enquestes mostren que, a l’adolescència, i comparant alumnes del mateix rendiment escolar, les noies tenen menys confiança que els nois en les seves capacitats, menys autoestima i menys sentiment de competència. Aquest biaix sobre elles mateixes els ve de diversos camps: la pressió que reben de la cultura (pel·lícules, sèries, xarxes, etc.) per ser perfectes, i els missatges inconscients que envien la família i l’escola. Les investigadores parlen de l’efecte Pigmalión, és a dir, un efecte de les prediccions autorealitzadores, en què les concepcions diferents que les persones adultes tenen, sovint sense adonar-se’n, sobre els nois i noies acaben sent integrades per les criatures, i les noies acaben pensant que tenen menys capacitats, sobretot en alguns camps, com les matemàtiques, que són un clàssic, tot i que sembla que s’està restablint un cert equilibri gràcies a la feina de molts professors. A més, les diferències en les interaccions entre professorat i alumnat fomenten de manera diferenciada el desenvolupament de certes habilitats. Els professors i professores deixen que els nens els interrompin més que les nenes, els fan preguntes més comple-

xes, els animen més a reflexionar, els deixen més protagonisme a l'aula, etc. D'aquesta manera, els nois aprenen a afirmar-se més, a contestar més l'autoritat de les persones adultes, mentre que les noies aprenen a ser discretes, a ocupar menys espai físic i sonor, i així aprenen, subtilment, a ocupar llocs secundaris, a no expressar les seves idees en públic, a acceptar l'autoritat i la dominació dels adults i dels nois.⁶⁴ Per exemple, un estudi del 2005, amb alumnes d'entre 11 i 13 anys, va poder mostrar l'efecte de les creences que tenen sobre les seves pròpies habilitats, creences que venen dels discursos dels adults. Havien de fer una prova per mesurar les seves capacitats de representació espacial, i quan el professor els deia que farien un exercici de geometria, els nois aprovaven amb millors notes que les noies; però quan els deia que farien un exercici de dibuix, les noies superaven els nois! Aquesta experiència va poder mostrar com els nois i les noies interioritzen, de manera molt inconscient, les creences dels adults, perquè les noies havien integrat el prejudici segons el qual no són tan bones en matemàtiques i geometria.⁶⁵

c. Seguretat en un mateix: afirmar-se, defensar les idees i posar límits

Per fer front a les crítiques i a les normes, els infants necessiten també que els ensenyem a afirmar-se, a posar els seus propis límits, a sentir-se segurs per defensar el que creuen que és just:⁶⁶

«La meva filla de 12 anys juga a bàsquet, i l'altre dia ens van comentar que hi ha nois que hi van i graven els entrenaments. I això, no ho podem fer. Per què hi van a gravar? Per burlar-se'n o... per una altra raó? L'entrenador els ha de dir que no, que fora. I, si no nosaltres, els pares, haurem d'anar a explicar-los dues o tres coses a aquests nois. Però el millor que és siguin les noies les que activin això, que se'n queixin a l'entrenador, o millor encara si són elles les que es planten davant dels nois i els diuen que no. Això seria l'ideal. Les hem d'animar a plantar-se. I si no, ja hi intervindrem nosaltres». (Marcel)

«Per exemple, un dia la meva filla em va dir: "Mama, estic indignada perquè el professor d'esport ha dit als nois de jugar a futbol, i nosaltres a voleibol. I nosaltres les noies li hem dit que volíem jugar a futbol, també, i el profe ens ha dit que no, que nosaltres no sabem jugar a futbol. Però mama, com ho pot dir, això?". I jo li vaig contestar: "Busca un canal perquè aquesta queixa arribi a bon lloc". Llavors, en va parlar amb una amiga, i juntes van anar a denunciar-ho a la tutora. És veritat que quan la meva filla em va explicar això, molt indignada, jo vaig pensar: "Uau, que guai!". Però és clar, per arribar aquí la meva actitud ha sigut sempre gota a gota. No fer grans sermons de tant en tant, sinó ficar cullerada per aquí per allà, subratllant, fent observacions, indignant-me jo mateixa...». (Verònica)

«Cal que sentin una força dins seu per frenar la influència dels altres. La meva filla té una taca de vi, molt grossa, a la cama. Quan era un bebè, els metges l'hi volien treure amb làser. Jo m'hi vaig negar, perquè feia mal i no era necessari. I ara que la meva filla és més gran, doncs penso que està molt bé. Perquè amb això va aprendre a afirmar-se, d'alguna mane-

⁶⁴ Mosconi 2012.

⁶⁵ Vidal 2012, p. 47.

⁶⁶ Podeu consultar aquest document, de la Diputació de Barcelona: «Desenvolupar l'assertivitat i la confiança personal». http://www.diba.cat/c/document_library/get_file?uuid=1ace7d83-de39-4c1b-9f7c-a002df34ddf6&groupId=527890

ra li va donar una força. Perquè des de petita es confronta amb la mirada dels altres, i ha hagut d'aprendre a gestionar aquesta diferència, i això li ha donat força. Ara, quan va a la platja, les amigues li diuen: "Apa, tens una taca!" i ella tota tranquil·la contesta: "Doncs sí, però és només una taca, la pots tocar si vols". O sigui que tenir aquesta particularitat li ha donat certa força, i jo veig que això en certa manera l'ajuda». (Martina)

«A l'escola hi ha nois que van dir a les meves filles que són menys fortes perquè són noies, i fins i tot hi ha adults que els van dir això també, els van dir: "Porque eres niña". Jo els explico que a la seva edat no hi ha cap diferència de força. Més tard sí, quan es fan adolescents i adults el cos es desenvolupa de manera diferent, crec. Però durant la infància no. La força és la mateixa per a nens i per a nenes. Això, els ho vaig explicar molt bé, perquè mai acceptin que les tractin d'aquesta manera, considerant que són menys fortes. Ho van entendre molt bé i ara no es deixen fer!». (Martina)

[I més endavant:]

«Per fer esport, els obliguen a canviar-se per separat perquè els nois no vegin els pits de les noies, i això que tenen només vuit anys, o sigui que no té cap sentit. Ella es volia canviar a la classe mateix, tots junts, però li van dir que no i ella no ho entenia. Jo li vaig dir que si és la regla de l'escola, doncs que l'ha de seguir, però que el que sempre pot fer és parlar-ne, discutir, explicar als altres que això no té sentit. L'ànimo molt a dir-hi la seva. I ella és molt valenta perquè sovint ho fa. A vegades hi ha assemblees de classe, i ella s'hi expressa, diu que és estúpid separar-se entre nois i noies per jugar, que a ella si li ve de gust jugar amb nois, com que hi té dret, les altres noies no l'haurien de criticar. Però mira, un dia els adults de l'escola li van dir: "És molt maco tot el que dius i tens raó, però deixa-ho córrer, perquè no ho entendran"... És que si comencem així, ja...». (Martina)

d. Reforçar el vincle

Els humans són mamífers socials i necessiten sentir que pertanyen a un grup. Aquesta necessitat és molt forta, i és un dels elements clau en el nostre treball contra el sexisme: perquè segons la psicologia,⁶⁷ com més feble és el vincle familiar, més els infants i adolescents desitgen el vincle amb un altre grup (amics i amigues, club de futbol, etc.). I, per ser acceptades en el grup, les criatures poden arribar a acceptar qualsevol norma, reproduir comportaments o discursos discriminants (sexistes, homòfobs, racistes o qualsevol discriminació), adoptar aquestes idees sobre els altres i sobre si mateixes:

«Tinc la intuïció que molt sovint el meu fill té comportaments que no es corresponen amb el que sent [...] És una necessitat de sentir-se acceptat en el grup. Que es fa a través del sexisme, però podria ser també a través del racisme, de la crueltat o de qualsevol altra cosa [...] I quan dic això, no estic dient que no calgui fer més pel·lícules amb dones potents i tot això. El que vull dir és que és important també que sapiguem on posem la mirada. Jo crec que hem de posar la mirada primer sobre la necessitat de ser acceptats en el grup, més que sobre les formes del sexisme, perquè si no pots aconseguir eliminar el sexisme, però la necessitat de pertànyer al grup segueix, i prendrà altres formes». (Rita)

⁶⁷ Cohen 2013; Coca 2005.

Altres famílies han arribat a les mateixes conclusions, i consideren que la lluita contra el sexisme ha de passar per un reforçament del vincle familiar, per tal de minimitzar la influència del grup, l'escola o les amistats sobre les seves criatures.

«El vincle és important. Que sentin el vincle, que notin que tenim ganes de passar temps amb ells. Perquè és un problema avui dia, que no tenim temps! I el poc temps que tenim, preferim passar-lo fent altres coses que estant amb ells». (Andreu)

«Hem de passar temps amb ells, escoltar-los... Per exemple, nosaltres sopem junts, sense televisió, sense mòbils. Parlem, i això crea un vincle fort. I senten que ens poden explicar coses. I així si un dia ens volen parlar d'una cosa més profunda, o més greu, saben que els escoltarem». (Dèlia)

«No cal sempre dir alguna cosa. L'autoestima no és una cosa que es treballi amb comentaris puntuals, sinó que és una qüestió de cada dia, de passar temps amb ells. Perquè no serveix de res dir-li: "Que guapa que ets" o "que valenta" si després no passem temps amb ella». (Joan)

«Un dels problemes és que ja no passem temps en família, fem moltes coses cadascú per la seva banda, i això no ajuda a desenvolupar la mirada crítica. Nosaltres intentem passar temps junts, per exemple almenys fer un àpat al dia junts, per poder parlar, escoltar les opinions dels altres, i reflexionar junts en veu alta. És difícil a vegades, perquè els espais familiars s'han anat reduint avui dia». (Assumpció)

Teixim un vincle diferent amb cadascun dels nostres infants, segons si és el primer, el segon o l'últim, segons les seves particularitats, el moment de la nostra vida en què va néixer... però també en funció del sexe. Així, per exemple, unes enquestes fetes a França mostren que els nois són molt més lliures en el seu temps lliure que les noies, i que des del principi de l'adolescència fan menys sortides amb els pares que les noies; mostren també que les converses amb els fills són menys freqüents que amb les filles, sobretot en temes íntims com ara relacions amb amistats, amoroses o sexuals.⁶⁸

És important, doncs, vigilar aquests aspectes, i tenir cura de buscar com crear i mantenir un vincle fort amb ells, malgrat la falta de temps, l'estrès i les preocupacions. Hi ha diversos llibres que ajuden a reforçar el vincle amb les nostres criatures, a través del massatge, del riure, dels jocs, de la comprensió dels seus sentiments i emocions. Un és el llibre *Playful Parenting*, de Lawrence Cohen, que recomanem especialment.

«La meua terapeuta, per millorar la relació amb el meu fill, m'ha aconsellat anar amb ell al bosc a fabricar armes de fusta, arcs i coses d'aquestes que li agraden... Ens ha anat molt bé; ara la nostra relació va molt millor, i fins i tot accepta molt més les abraçades i els *mimos*. Bé, i a més penso que està bé perquè així em veu com una dona forta també, una dona guerrera. Però sobretot, quan hi penso, és que està bé tocar tots els camps, entrar en el seu món per diverses entrades. Perquè si no tenim tendència a compartimentar molt: els *mimos* amb la mama, els jocs de guerrer amb el papa. I com que al meu fill li agraden més els jocs de guerra, doncs després, és clar, li costa connectar amb mi amb només abraçades. En canvi, si entro en el seu món, construeixo armes amb ell perquè és el que li agrada, llavors connectem, i després li puc fer *mimos*, i en demana». (Paula)

⁶⁸ Octubre 2010, a Bereni et al. 2012, p.130.

e. Que no se separin: protegir les amistats per socialitzar-se sense diferenciació de sexe

Sovint, observem que les criatures se separen progressivament, en els seus jocs, al pati de l'escola. Moltes persones adultes afirmen que és normal i natural. Però, ho és realment? O es comporten així en resposta a la seva socialització de gènere? I és positiva, aquesta separació? Per a ells com a persones? I per a la societat? I és inevitable?

«Crec que en els primers anys no hi ha tanta identificació de l'altre com a diferent, però després hi ha com una necessitat d'identificació, d'autoidentificar-se, i llavors de cop l'altre gènere esdevé el punt oposat, i l'altre és la noia, per reforçar la identitat de noi, i comencen a dir que les noies són així o aixà, comencen a no voler jugar amb elles...». (Irene)

Altres famílies consideren que aquesta separació és a causa, segurament, dels inputs que les criatures reben. I consideren que és un problema, perquè les criatures aprenen a socialitzar-se separatament, per grup de sexe, i desenvolupen actituds, i fan comentaris, que potser no existirien si continuessin a socialitzant-se junts:

«Perquè, si la meva filla és amiga d'un noi, per què de cop i volta ja no podria ser-ne amiga? Hem de buscar maneres perquè puguin continuar jugant junts. Perquè ells se separen progressivament, les noies amb les noies, i els nois van a jugar a casa dels nois... I després, més tard, s'ajunten de nou, a l'adolescència, però d'una altra manera... I durant aquest temps en què estan separats agafen visions una mica esbiaixades de l'altre grup... Si continuessin jugant junts no tindrien aquests estereotips al cap... Hem de trobar la manera fer-ho». (Gabriela)

«Quan només juguen entre nois, tenen una visió totalment esbiaixada del que és una noia. Perquè si comencen a no jugar junts... Bé, és veritat que a l'escola passen moltes hores junts, i això és bàsic, però és important que sobretot continuïn jugant junts, que es vegin a fora de l'escola, també. Si no es retroalimenta. Un dia portava el meu fill i amics seus al cotxe, i feien molts comentaris sobre les noies. Però si hi hagués hagut una noia amb ells, no els haurien fet. I a més tenen només nou anys! És potser la influència dels germans grans...? I també, quan hi ha noies, hem observat que el nostre fill es comporta d'una altra manera, juga d'una altra manera, està més tranquil, actua d'una altra manera, amb facetes positives per a ell, que només apareixen quan juga amb noies. Però si no jugués mai amb noies, no podria descobrir aquestes facetes de la seva persona, no podria conèixer aquests aspectes d'ell que són tan bons». (Lucía)

«Per exemple el meu fill gran, que comença l'adolescència, fa bàsquet en un equip mixt, i sovint li dic que ho trobo molt maco que puguin compartir això, que és molt més ric. Tots els pares de l'equip troben que és realment molt maco. En altres categories no ho permeten, els separen per sexes...». (Olivia)

«Portem el nostre fill a un equip de futbol mixt. És meravellós. I els pares, hi ha tants pares com mares que hi van. I el porter de l'equip és una noia. [...] L'altre dia ens parlava dels gols de l'un i l'altre, i ens parla de les noies, de les seves col·legues, les valora moltíssim». (Victòria)

Hi ha diverses maneres de mantenir la socialització conjunta perquè no adoptin els estereotips amb una dinàmica de retroalimentació, però també perquè la necessitat de pertànyer al grup sigui a un grup mixt,⁶⁹ i no un grup compost únicament de persones del mateix sexe.

«Per exemple veig que tenen tendència a prioritzar el mateix sexe, fins i tot quan s'entenen bé amb qualsevol. El meu fill, per exemple, sé que s'entén molt bé amb unes quantes noies de la seva classe, però quan convida algú, és sempre un noi. Llavors, a vegades li dic: “I si convidem la Maria demà?” o “La Júlia mai no ha vingut a casa, tinc ganes de convidar-la a jugar aquest dissabte”. Sempre em diu que sí, i juguen molt bé junts. Després, sempre em diu que s'ho ha passat tan bé, que era realment bona idea convidar-la. I sé que això té un impacte després a l'escola, perquè juga amb aquestes amigues al pati. I també s'implica més si els seus amics diuen: “No, les noies no poden jugar” i ell contesta: “I per què no? Són les meves amigues, vull que juguin també”. Veig que funciona. I tot això ho faig sense ni prohibir ni obligar. No l'obligo a ser amic seu només per defensar les meves idees, no es tracta d'això. Només proposo, o aprofito que s'entén bé amb una noia, per reforçar una mica aquesta amistat, perquè crec que és bo per a tothom, i és bo per a ell». (Sofia)

«Pel seu aniversari sempre fem una festa. Li posem el límit de 10 nanos [...] Doncs sense dir-li radicalment, sempre hem intentat que convidi cinc nois i cinc noies. I funciona, ho fa. I això que té el seu nucli futbolier total, però sap que quan arriba a cinc nois ja li toca convidar els que no siguin d'aquest nucli. I convida noies [...] Sempre hem mirat que tingui amigues noies. Amigues seves, que ha escollit ell, no les hi hem imposat. Però sempre hem potenciat això; si detectem que s'entén bé amb una nena, animem l'amistat, la convidem a casa, i tot això. Bé, en el seu aniversari hi ha moments en què els nens juguen d'un costat i les nenes de l'altre. Però és un grup amb molt de caràcter, hi ha molt vincle, compten els uns amb els altres. [...] Per a mi és important que es barregin, perquè l'opinió d'un influeix l'altre i a l'inrevés. I és important que hi hagi respecte. Perquè si els deixes començar a separar-se, bufff [...] Alguns diran que l'amistat és particular, que no ens hi hem de ficar, però...» (Victòria)

Com diu el psicòleg Laurence Cohen: «En la meua opinió, són els pares que han de decidir les persones convidades a una festa d'aniversari [...], no les criatures, que es poden mostrar cruels sense voler, quan exclouen públicament alguns dels seus companys o companyes, sense preocupar-se de les conseqüències emocionals i de les ferides profundes que això pot provocar. La llista dels convidats a una festa d'aniversari no ha de ser una ocasió per donar el poder a la criatura: és el moment de guiar l'infant, sobretot quan hi ha en qüestió l'exclusió d'una criatura d'un altre origen ètnic, d'una altra classe social, el cap de turc o la intocable».⁷⁰ I hi afegirem... l'exclusió de les nenes.

Finalment, si volem afavorir la socialització sense distinció de sexes, hem de vigilar també el nostre llenguatge, la manera com parlem dels uns i de les altres:

⁶⁹ Utilitzem aquí la paraula *mixt* per facilitar la comprensió, però hem de criticar-la immediatament, perquè *mixt* implica una barreja, és a dir, ajuntar dos grups que serien originalment diferents. Per tant, quan parlem de grups mixtos reforçem implícitament la diferenciació de gènere! En lloc de *mixt* hauríem de parlar de grups sense distinció de gènere, o de grups sense discriminació, per exemple.

⁷⁰ Cohen 2013, p. 262.

«Si cada vegada que un nen té una amiga noia, tothom li diu: “És la teva novia?”, i tothom riu, doncs aprendrà que s’ha de sentir incòmode per això, i al final aprendrà que no pot tenir amigues noies. Aquesta mania que té la gent d’automàticament dir: “És la teva nòvia?” en el fons serveix per separar els sexes; els ensenya que el que sentim per l’altre sexe només pot ser amor o desig, no amistat. I llavors, a partir de certa edat, juguen separatament. Després la gent diu que és natural, que no juguen junts perquè els jocs són diferents i tot això, però jo no hi crec. Jo estic convençuda que és per culpa de l’actitud dels adults». (Sofia)

4.2. El cos

En la relació amb el cos, les famílies no tracten de la mateixa manera els nens i les nenes. Els estudis mostren una estimulació diferent des que són nadons. En els nois es valoren més el dinamisme, la independència i una certa forma d’agressivitat. Amb les noies, es potencien menys aquests aspectes, i s’encoratgen més les expressions sonores, i l’habilitat verbal, que s’associa a la sociabilitat.⁷¹ Com? De múltiples maneres, tan discretes que ni ens n’adonem... La manera d’agafar el nadó en braços, de jugar amb ell o ella. Per exemple, molts pares juguen amb el fill de pocs mesos agafant-li els petits punys entre les mans i imitant els moviments de la boxa. Els fem pessigolles, que els imposen, encara que ens supliquin parar. Hi ha també els ànims que els transmetem verbalment o amb els ulls, els límits que els posem, la manera de preocupar-nos per un o per l’altre («Ai que cauràs!»), el que trobem normal o no («És normal, els nens són més moguts, ja ho veuràs»), el que esperem de les criatures («És un nen molt tranquil, em preocupa bastant», o «Va vinga, *tio*, salta, no siguis caguetes»), les activitats corporals a què els animem, els riures de burla davant de certs gestos (alguns passos de dansa, considerats femenins, provoquen immediatament el riure dels adults si és un nen el que els fa, però no si és una nena), i una llarga llista d’elements invisibles que, a la llarga, provoquen un desenvolupament i una estimulació corporal diferents segons el sexe.

«Em vaig adonar que el meu company tractava diferentment el nostre fill, de bebè. El tractava d’una manera menys afectuosa que quan les nostres filles eren nadons. L’hi vaig dir, i al principi no s’ho volia veure, però després se’n va adonar també, i em va dir que era perquè no sabia com relacionar-s’hi. Llavors va canviar una mica la seva manera de fer. És aquest tipus de coses que hem de vigilar, perquè des que neixen ens n’ocupem d’una manera diferent sense saber-ho». (Martina)

a. Elements simbòlics diferenciadors: la roba i altres signes distintius

La roba i els accessoris són elements que serveixen sovint de símbols, encara que no els utilitzem sempre amb aquest objectiu conscient. Vestir-se d’una determinada manera, portar un pentinat o un altre, el tipus de joies que podem dur, tots aquests elements serveixen per comunicar certes coses al nostre entorn: classe social, idees polítiques, estil de vida, etc. I serveix primer de tot per comunicar el sexe. La roba de les criatures serveix per diferenciar nens i nenes, encara que no l’escollim amb aquest objectiu explícit. Moltes persones adultes encara se senten incòmodes davant de la idea de vestir la seva filla amb roba con-

⁷¹ Mosconi 2004; Solsona i Pairó 2016, p. 35.

siderada masculina, i encara més de vestir el fill amb roba que consideren femenina. No es tracta aquí de criticar els diferents estils de vestir, perquè cadascú té els seus gustos, ni de recomanar roba neutra per a tothom (com més diversitat millor!), sinó de reflexionar sobre la roba amb què vestim les nostres criatures, el que acceptem i el que evitem, i buscar-hi el perquè. Això no implica que haguem de canviar tot l'armari d'un dia per l'altre, ni prohibir el color rosa a les nenes, ni obligar els nens a portar faldilles, sinó posar una mirada conscient sobre els nostres propis actes i eleccions.

«El que em posa nerviosa són les botigues de roba, tot dividit en dos, nen i nena. I que les coses de nena siguin totes rosa... I que per als nens siguin de colors més apagats, o més agressius. Si a la vida hi ha molts més colors!». (Rosa)

«La roba també, vam insistir molt amb la família, dient-los que hi ha més colors que el rosa. Però igualment només li regalen coses roses... I a mi m'agrada el rosa, és un color que m'agrada, però... vestir les nenes de rosa, tot rosa, perquè són nenes... Per això l'hem intentat evitar al màxim, fins que ella ens el va començar a demanar. Per exemple, jo tenia una camisa rosa, feia temps que ja no me la posava, doncs ara la porto més sovint, perquè la vegi, perquè si no em deia que el rosa és només per a les nenes». (Tomàs)

«I les samarretes per a nens sovint tenen missatges agressius, en castellà o en anglès, i jo això no els ho poso, encara que me les passin o me les regalin». (Júlia)

«Per al meu fill, intento trobar roba dolça, amb animals, per exemple. I és difícil, perquè sempre és roba agressiva, o amb colors foscos, o amb mostres, cotxes, dinosaures, fins i tot calaveres... I amb frases agressives... Això ho analitzo molt amb les meves dues filles... Però és difícil comprar roba de nen que no sigui agressiva». (Martina)

«Fins ara compràvem coses de tots els colors, colors neutres, una mica de rosa, molt de lila... I llavors, quan va néixer el nen, després de les dues nenes, doncs automàticament vam dir: "S'ha acabat comprar rosa i lila, hem de comprar per a les nenes colors neutres, per després poder aprofitar-la per al nen". Veus? Això sembla un detall però... Després me'n vaig adonar, i ara no hi caic, en això, i per exemple ell es posa les botes lila que eren de les seves germanes, i li agraden. Però, mira, sense adonar-nos-en, havíem caigut en el "res de rosa", només perquè el germà petit havia de poder recuperar la roba de les seves germanes grans...». (Camila)

«La roba és el que més he treballat a casa, o diguem que n'he estat més conscient. Perquè les altres coses se m'han escapat, eren coses més subtils, en canvi amb la roba és molt evident. El meu fill ha heretat de la roba de la seva germana, i hi havia vegades que pensava: "Ostres... aquesta roba...", però després em deia: "Bé, no passa res, no n'és conscient", llavors l'hi posava igualment perquè era un bebè, fins als dos anys. Després, quan era més gran, hi havia roba que ell no es volia posar. I jo ho respectava. Però intentava no posar l'accent sobre l'aspecte de nena, per exemple li deia: "Això és massa petit, això no t'agrada, això està trencat", però no deia mai: "Això és de nena". I en tot cas el deixava decidir, no l'obligava a portar aquesta roba, però tampoc l'hi impedia. Però és veritat que hi havia roba que... era massa, llavors això directament ho treia de la bossa. Com les samarretes Hello Kitty. Això no l'hi posava. Però en canvi li posava roba amb flors. La meua filla va rebre roba de nen, i l'hi posava igualment. És amb els nois que això causa un problema, més que amb

les nenes. És un problema de colors, però sobretot de motius, de dibuixos. Això va ser el primer punt en què vaig prendre consciència de tot això del sexisme, amb la roba per a la meva filla. Abans ja m'hi mirava una mica, perquè a l'escola ho veia, veia les meves alumnes molt feminitzades des de molt petites, per exemple nenes de 10 anys que ja volien portar tanga, o portaven samarretes amb frases molt sexuals». (Verònica)

«Ens centrem en el rosa i les purpurines. No m'agrada el rosa, perquè l'associo amb el tema de nen i nena. No és que no m'agradi el rosa en si, és perquè el rosa sovint és molt exagerat, molt finolis, estrident, amb mil cors... L'intento evitar. Compro roba de colors neutres. Molta roba de nenes és plena de brillants, cors i estrelles, princeses Disney... bufff... Si era un nen tampoc li posaria això, eh. No m'agraden els extrems. Visualment és desagradable, em fa mal a la vista quan hi ha tants colors estridents i purpurina i cors... Després, hi ha el tema dels missatges a les samarretes. No m'agrada. [...] Les samarretes de nenes són amb missatges ridículs com "luuuu", i en canvi les samarretes per a nens de l'estil "Muévete por tus sueños", "Tú puedes con todo"». (Rosa)

Però la roba no és només portadora de símbols, colors, missatges agressius o cursis. També té conseqüències en l'ús del cos, perquè algunes peces de roba prioritzen l'estètica al moviment, i per tant incideixen en l'exploració de les capacitats corporals. No totes les peces de roba permeten córrer, ballar, enfilarse als arbres, fer la vertical, saltar... No totes les peces de roba permeten la mateixa autonomia a l'hora de vestir-se sol, anar sola al lavabo o cordar-se les sabates. La roba actua sovint com un vector que posa límits. Siguin quins siguin els nostres gustos i els de les nostres criatures, podem reflexionar sobre el tipus de roba que els posem i la que no, els moviments que permet i els que no permet. No significa que els haguem de posar només xandalls de color gris, perquè sigui confortable i neutra. Simplement, hem de ser conscients dels nostres actes i del que impliquen.

«Les faldilles en forma de tub, que no deixen fer moviments, no les poso a les meves filles». (Carlota)

«Quan era petita, els meus pares em posaven sempre faldilles amb mitges. No em podia embrutar la faldilla, i no em podia fer forats a les mitges; si no, s'enfadaven. Llavors què passava? Que mai m'enfilava als arbres, mai jugava perquè sempre em preocupava per si m'embrutava o no. Ara veig el meu fill i la meva filla com s'enfilen als arbres, veig l'alegria que senten, veig tot el que poden inventar allà dalt, la sensació de plaer i de poder i de confiança que tenen en si mateixos... i penso que realment és una pena que mai hagi tingut l'ocasió de fer això... Potser ara tindria més confiança en mi, més confiança en el meu cos [...] Bé, ara la meva filla de sis anys vol portar faldilles i mitges, vol fer com les seves amigues. Jo la deixo fer, no l'hi impedeixo, però a vegades li pregunto si se sent còmoda amb això, si pot jugar a tot, si pot córrer i escalar. I ella em diu que sí. I, també, la diferència és que jo no li demano de no embrutar-se; si s'embruta la faldilla o fa forats a les mitges, m'és igual». (Sofia)

«El que intento, amb la meva filla, és filtrar la roba. Vull que sigui roba normal, còmoda. No roba incòmoda, amb purpurina, que els ensenya a brillar. La roba és molt diferent entre nens i nenes. Quan només tenia els meus dos nens, no me n'havia adonat. Però ara que tinc una filla, ho veig. I ara veiem texans molt cenyits per a bebès, per exemple. Tot ja està tallat per donar certa forma al cos». (Olivia)

«Al meu fill, de petit, li encantava portar faldilles. Girava i girava, li encantava. A tots els nens els agrada això, i com més gran és la faldilla millor». (Araceli)

«Li poso roba amb la qual pot fer bé els moviments. I també roba que es pugui treure i posar sola, perquè sigui autònoma. [...] Les sabates les vigilo també, vull sabates amb les quals pugui córrer. [...] Si després vol ser molt femenina, que ho sigui. Espero que mai hagi de sentir que ha de portar pantalons a la feina perquè la tinguin en consideració. Si vol anar amb un vestit *super flu-flu*, o un tutú, que hi vagi. El que és sexista és de no deixar un nen anar amb tutú o una nena no anar amb pantalons». (Clàudia)

«A la meva filla li agrada més la roba que al seu germà. Però, és clar, quan era petita la tractava com una nina, la vestia i la desvestia unes quantes vegades, o sigui que crec que hi ha hagut un aprenentatge en això. Al meu fill no li agrada, i amb ell mai he jugat com si fos una nina. O sigui que segurament és culpa meva, és la influència. No els és propi, això. I això, per exemple, va començar amb el fet que li vaig posar arracades a la meva filla. No ho hauríem de fer, hauria hagut de ser una elecció seva, quan fos més gran. Però, en el fons, a la gent li agrada tot això de masculí i femení». (Tomàs)

Alguns accessoris tenen la funció explícita de marcar el gènere, de distingir els nens i les nenes. Un dels exemples més significatius són les arracades de les nenes. Una vegada més, no es tracta aquí de criticar aquesta pràctica, perquè cadascú tria en funció dels seus gustos, de les seves idees, però també de la seva història i de la seva cultura, i jutjar els altres pares i mares no ens fa avançar cap a la igualtat. Ara bé, és interessant reflexionar-hi: per què foradem les orelles de les nenes? Què significa, per a mi? Què significa, per a la meva família extensa? I per a la societat? Quines emocions intervenen en la meva tria? Com reacciona l'entorn quan neix una nena i li foradem les orelles o no les hi foradem? Darrere del fet de foradar les orelles, sovint s'hi barregen elements culturals, o tradicionals, amb la por que la resta de la societat pugui confondre el sexe de la criatura, prendre la nena per un nen. Què hi ha, doncs, darrere d'aquesta necessitat de distingir tan clarament els sexes?

«Per exemple, nosaltres no hem fet forats a la nena, i això va ser tot un tema! S'enfadaven! Perquè llavors no les poden identificar, i sembla que necessiten saber si és un nen o una nena. I jo penso que això és igual, és una persona i ja està!». (Rosa)

«A mi aquest tema m'enfadava, perquè la gent s'enfadava que no féssim forats a la nostra filla. S'enfadaven molt, ens deien que li estàvem fent malbé la vida! Ens deien: "Com voleu que sapiguem que és una nena?". Nosaltres, en canvi, no ho volíem, perquè és un marcatge, com les vaques. I mira que jo no tinc res en contra de les arracades, perquè jo mateix en duc! Però el fet de posar-li d'entrada, des que neix, per marcar-la, perquè tothom sàpiga que és una nena, perquè sobretot no pot ser que la puguin confondre amb un nen... No, això no. És que de fet ni ho entenc [...] Per què? Quina necessitat hi ha? I la gent ens intentava coartar, ens regalaven arracades per pressionar-nos...». (Tomàs)

b. «Cauràs! Vigila! No corris!».

El desenvolupament corporal, l'exploració del món a través d'aquesta eina tan potent que és el cos, està evidentment influït pels límits que els posem, per les coses que els deixem

provar i les que no, per exemple. Aquí observem molta diferència entre les diverses famílies: algunes deixen les seves criatures explorar l'entorn amb molta llibertat, altres en mantenen un control estricte, tot això depenent de les pors de cadascú, de la seva història, de l'entorn de vida o de les concepcions pedagògiques que es tenen. Però algunes famílies han observat, amb molta perspicàcia, que aquests límits són diferents en els nens i en les nenes, i per aquesta raó intenten vigilar aquest biaix amb els seus infants:

«Jo veig que sovint els adults desanimen les nenes amb tot el que és físic. Per exemple, diuen: “Pesa massa, no podràs portar aquesta galleda, et faràs mal”. Llavors jo intento fer el contrari, la deixo fer i li dic: “Uaaahhh, que forta! Has aconseguit portar aquesta galleda, i mira que pesa! Ets molt forta!”». (Rosa)

«El que mai he fet ha sigut de dir coses com “Baixa, que cauràs”. No ho he fet mai amb els meus fills, ni amb la meua filla. Si volen pujar, que pugin. Però crec que la cosa és que... jo em sento forta, i els sento forts, i capaços». (Olivia)

«Hi ha un altre tema, que és dir les petites frases de l'estil “Ai que cauràs, ai que et faràs mal!”. Crec que això ho hem de vigilar. Són petites frases, petits missatges que semblen anodins però no ho són, perquè no els animen a atrevir-s'hi». (Martina)

«Quan vol fer una cosa, per exemple ara vol intentar enfilar-se als arbres, doncs jo simplement no li dic res. No li dic: “Ai que cauràs”, però tampoc li dic: “Vinga va, tu sí que pots!”; perquè he notat que això la frena també. En canvi, dono valor al que fa, i li dic: “Mira, això fa uns dies no ho sabies fer, i ara sí”». (Melissa)

c. La relació amb el propi cos: força i tendresa

Sentir la força del cos

En el conjunt de les entrevistes hem observat que, globalment i amb algunes excepcions, moltes famílies apunten la filla a un esport si és ella que ho demana, o si consideren que té massa energia per canalitzar. En canvi, si la filla és tranquil·la i no demana cap esport, les famílies ho consideren normal i no l'empenyen a la pràctica esportiva.⁷² En canvi, davant d'un nen tranquil i que no demana cap activitat esportiva, els pares intenten igualment animar-lo a fer esport perquè és bo per a ell. Per tant, si ho observem amb perspectiva, veiem que animem els nens tranquils a ser més dinàmics i animem les nenes enèrgiques a tranquil·litzar-se.

«Tradicionalment el paper de les dones és de ser ben educades, sotmeses, amables, i si ensenyes una mica massa el teu caràcter la reacció és: “Ui, amaga això!”. En aquest punt, jo tinc molta feina amb mi mateixa. Amb la ràbia per exemple. Em costa digerir i gestionar la ràbia, perquè mai m'han permès expressar-la, ni sentir-la! Els nens, jo veig que poden expressar la ràbia, experimentar-la, perquè els deixen enfadar-se, els porten a xutar una pilota... I no ho dic com una cosa negativa, al contrari! Però hauríem d'empènyer també les nenes a fer més activitat física». (Rosa)

⁷² Altres investigacions confirmen aquest fet: s'anima menys les nenes a practicar un esport que els nens, i quan les famílies les animen, és generalment cap a la dansa, la gimnàstica rítmica, la natació o l'equitació. Cromer 2005, a Bereni *et al.* 2012, p.129.

«Perquè sovint ens fa mandra aventurar-nos en una cosa nova, o estem acostumatats a un determinat rol, a certes eleccions nostres. Però llavors tenim una visió esbiaixada, molt estreta, de nosaltres mateixos, i això és molt limitador. Per exemple, jo sempre havia cregut que era una merda amb tot l'esport. I llavors, és clar, no m'hi volia posar, em feia mandra. Per exemple, a l'estiu preferia quedar-me a la platja, llegint, que intentar moure'm més. Per a mi era més confortable. Però un dia el meu home em va insistir una mica perquè provés el *windsurf*. Vaig fer un esforç per vèncer la mandra. Si el meu home no hi hagués insistit, si m'hagués respectat la mandra, no m'hauria ajudat a obrir-me, a descobrir-me, a ampliar el meu camp de possibilitats. M'hauria deixat tancar-me en la meva creença limitadora. Perquè aquell dia vaig provar el *windsurf*, i em vaig descobrir d'una altra manera. Vaig descobrir que m'encantava aquella sensació corporal; era brutal, i tot i que no me'n sortia, vaig intuir alguna cosa en el meu cos. Els dies següents vaig tornar a fer-ne, i em vaig alliberar d'aquesta creença limitadora! Em vaig adonar de la visió negativa que tenia sobre el meu propi cos, i me'n vaig desfer. Això em va empènyer a descobrir una altra faceta meva, i aquesta visió em va donar molta més llibertat! Per això crec que a vegades, amb les criatures, ens hem de plantejar què vol dir el respecte. Deixar-los fer el que volen, només? Què vol dir la llibertat? És una cosa a curt o a llarg termini? I no estic dient d'obligar un nen a fer una cosa que no li agrada, eh, evidentment que no, això em sembla horrorós. Però sí que podem oferir, animar, no deixar-los creure que no en són capaços». (Sofia)

Històricament l'esport era una formació militar; es tractava d'enfortir i endurir els homes, ensenyar-los la força, la valentia, la combativitat. Les dones, en canvi, havien de produir una bona descendència, i per això havien de practicar exercicis lleugers, i amb moltes prohibicions.⁷³ Hi havia, doncs, objectius diferents segons el sexe. Avui dia, a la nostra societat ja no es veuen les coses d'aquesta manera; quan pensem en l'esport, pensem més aviat en la salut, a mantenir la forma, cuidar-se, divertir-se, crear vincles amb amics i amigues. Però el pes de la història no és fàcil d'esborrar, i sense saber-ho l'arrosseguem, encara, per exemple, en les expectatives diferents que tenim per als fills i les filles, i és per això que ens preocupem més per un nen que no fa cap activitat física que per una nena. El tipus d'esport que els animem a practicar també està marcat per la història i els objectius clarament diferenciats, perquè les condicions tècniques, espacials, reglamentàries i corporals són diferents en cada esport. Per exemple, el vòlei no té la mateixa lògica interna que el rugbi, el vòlei es juga en un terreny petit, sovint interior, i sense interpenetració dels camps; no s'envaeix el camp adversari; mentre que el rugbi es juga a l'exterior, en un terreny molt gran, amb interpenetració dels camps, un contacte físic intens entre jugadors, ferides més freqüents, un desenvolupament muscular diferent del vòlei, etc. Cada esport posa en joc, doncs, tècniques corporals molt diferents i una relació amb l'espai diferent. I això es vincula al que esperem dels nostres fills i filles, a les nostres idees del que és bo per a un home i el que és bo per a una dona. Els esports de combat, els esports col·lectius, els esports motoritzats o de plena natura estan encara fortament associats al món masculí.⁷⁴ A les nenes, les animem més a gimnàstica, equitació, vòlei, bàsquet, i sobretot dansa, una activitat que serveix, encara que no ho concebem així conscientment, per incorporar una certa feminitat, i gràcies a la qual la noia aprèn la gràcia al mateix temps que el control i

⁷³ Louveau 2006 i 2012.

⁷⁴ Louveau 2006.

l'autodisciplina.⁷⁵ Animem els nois a practicar esports que associem encara a la masculinitat tradicional, però aquesta concepció de masculinitat varia segons els barris, les classes socials i les cultures. Així, per exemple, en les classes socials que anomenem *populars*, el concepte de *masculinitat* i *virilitat* empeny els nois cap a la combativitat i l'agressivitat (esports de lluita, terrenys grans, interpenetració de camps), mentre que en les classes socials més burgeses el model de virilitat anima més a esports amb molt d'autocontrol i estratègia, un model de virilitat diferent, que serveix sobretot per distingir-se de les classes populars.⁷⁶ Malgrat les variacions en les definicions de virilitat segons les cultures i les classes socioeconòmiques, l'esport segueix sent igualment un lloc privilegiat de construcció de la masculinitat, no només per la modulació d'una certa musculatura i la corresponent associació a un cos masculí, sinó també per la socialització separada per sexes, en clubs masculins i femenins.⁷⁷

«Moltes nenes es pensen que, perquè són noies, són menys fortes que els nois. I és un problema perquè llavors, si d'entrada et creus que ets menys forta, no t'atreveixes a defensar-te, i desenvolupes altres estratègies, de negociació, de seducció... Jo me n'adono amb mi mateixa. Per mandra no faig esport, però llavors flipo quan he de tornar sola al vespre, o si estic sola en un pàrquing. I mira que tinc una bona imatge de mi, no em veig poruga, però si m'observo m'adono que hi ha coses que no m'atreveixo a fer, perquè no estic tan tranquil·la, o les faig però no estic còmoda, i noto que certs homes ho detecten ràpidament, això, noten quan una dona no està tranquil·la, i a vegades sento que estic amb postura de presa per a certs homes, sobretot els més *machotes*. I això, és tot inconscient i tot "muy a mi pesar". Intento no sentir-me així, però en noto la mirada. Si vaig amb minifaldilla, o si són les tres de la matinada i em creuo amb *tíos* que han begut... I llavors, sense voler, perquè la veritat és que em fa ràbia, però sense voler, veig que començo a controlar-me l'actitud, deixo de somriure, em lligo els cabells, penso ràpidament en la roba que porto, en si porto sostenidors o si se'm veuran els mugrons a través de la samarreta. Potser hi ha gent que pensa que això no és greu, que és una bestiesa, però crec que és molt fort, haver de pensar molt, molt ràpidament en com vaig vestida perquè tinc por de la mirada de mascle. Per sort no em passa amb tots els homes; n'hi ha molts davant de qui no em sento així, noto que em respecten molt, que puc ser natural i que no he de modificar l'actitud, i per a molts soc simplement una persona, no una femella. Però per a certs homes sí. I això no m'agrada gens. I noto que la concepció que tinc sobre la meva pròpia força física és un factor determinant en aquest procés. Perquè si jo fos més forta, i si em sentís més forta, no tindria por, no hauria de modificar la meua actitud, el meu somriure, la meua roba. O sigui que, per a mi, la força física és molt important, però sobretot el més important és tenir consciència d'aquesta força. Pots ser forta físicament i sentir-te fluixa... O sigui que, el que hem de fer és ser fortes i sentir-nos fortes... Em va agredir sexualment un home de la meua família, quan era adolescent, i no em vaig saber defensar, no m'atrevia a pegar-li perquè sabia que era més fort, i si li hagués pegat ell m'hauria fet mal i no me n'hauria pogut escapar. De manera que, mentre m'estava intentant violar, en lloc de pegar-li, vaig utilitzar l'única arma que em quedava, perquè a més sabia que no podia demanar ajuda:

⁷⁵ Mennesson 2010, a Bereni *et al.* 2012, p.130.

⁷⁶ Octubre 2010, a Bereni *et al.* 130; Eckert i Faure 2007, a Octubre 2010.

⁷⁷ Terret 2004; Octubre 2010.

vaig utilitzar la seducció, la negociació. És terrible, perquè per a mi era una situació de por, de molt de fàstic, totalment en contra de la meua voluntat, cosa que ell sabia molt bé, i al final em vaig veure negociant amb ell, fent-li petons per tranquil·litzar-lo, dient-li que: “D’acord, ja follarem, però un altre dia”. Imagina’t quin sentiment em deixa això. Un sentiment de culpa, de dubte... Després d’això, com pots acusar un home d’haver intentat violar-te, si no li has pegat, no has cridat, no has intentat defensar-te, i en canvi li has fet petons, somriures, i li has dit: “És clar que en tinc ganes, però ara mateix no...”. És terrible, perquè ets sents malament, i no en pots parlar amb ningú. I quan al final en vaig parlar una mica amb el meu entorn, doncs la gent m’acusava a mi, em deien que jo l’havia escalfat... Per això la força física és fonamental per a mi. Vull que la meua filla sigui forta físicament, que sàpiga defensar-se, que sigui conscient de la seva força. Li he proposat apuntar-se a un curs d’autodefensa. No l’hi obligaré si ella no vol, però almenys li proposo com una cosa *superxula*. Com que de moment li agraden els dibuixos animats *Kung Fu Panda*, ho aprofito una mica... I també l’animo a lluitar contra mi, per jugar, perquè se senti molt forta. No l’animo a la violència, perquè li prohibeixo pegar als altres nanos, li dic que primer hem de resoldre les coses amb la paraula si podem. No m’agrada la violència, odio els videojocs que la banalitzen, estic disgustada amb els dibuixos animats que normalitzen la violència, la guerra, els morts, soc molt radical amb això, i em sembla horrible deixar els nens mirar aquestes coses. O sigui que jo no l’animo a la violència, al contrari. Però vull que sàpiga defensar-se, que sàpiga que ella és forta. Jo sento pares que diuen que no cal, que no hi hem d’intervenir, que no hem de manipular les nostres criatures, que hem de respectar-los els gustos... A vegades em fa ràbia. De manera que hem de deixar les nostres nenes jugar només a maquillar-se, no les animem a fer esport, no les ajudem a desenvolupar la força? I més tard, si no es poden defensar quan les violen, a sobre deixarem que les acusin de ser, en part, responsables de la seva agressió? I evidentment penso que, si algú les viola, és enterament responsabilitat del cabró que les viola, no té res a veure amb si elles es defensen o no. Però, merda, no vull que li passi això igualment! [...] El respecte és donar-li eines, pensar en la seva persona de manera global, pensar en el seu futur, també, sense angoixar-me, sense anticipar-me gaire, però tenint una consciència aguda del món on l’envio. Així que vull ajudar-la a desenvolupar diverses forces. La força emocional, la força de caràcter, la força de voluntat, la força de ser diferent dels altres, de conservar les seves idees, la força i valentia de defensar aquestes idees, la força física, tot. Això ho treballem de diverses maneres, fent esport, per exemple. Però no vol dir que l’obligui a ser sempre forta, no vull aquests valors en què hem de ser sempre forts i valents. També tenim dret de ser dèbils, fluixos, tristos, sensibles, emotius... El que és important per a mi és desenvolupar totes les facetes, moltes facetes. Si només en cultivem unes quantes, ens trobem ràpidament tancats en un rol, unes actituds, una falsa idea sobre nosaltres mateixos. En canvi, si ampliem el camp de les coses possibles, sabrem que tenim centenars de facetes, i podrem escollir la més adequada a les nostres necessitats, segons el moment. En alguns moments puc ser més delicada, o més fràgil, puc expressar les meves emocions, plorar perquè sé que estic amb algú de confiança. O puc jugar a la dona fràgil o seductora perquè confio totalment en el meu company i sé que no se n’aprofitarà, i jo justament tinc ganes d’explorar durant tres hores aquesta faceta, per tenir certes sensacions... Però no estic limitada a això; si cal, em torno molt tossuda, o agressiva, o quadrada. Per a mi és això el respecte a la criatura, és acompanyar-la perquè descobreixi totes les riqueses que porta

a dins, que conegui les seves pròpies forces, que sàpiga que té totes aquestes eines a dins». (Tatiana)

No només l'esport pot ajudar a desenvolupar i sentir la seva força: les obres a casa, portar coses pesades, pujar dalt d'un arbre, per posar exemples, són moltes ocasions que es presenten en el nostre entorn quotidià per ajudar els nostres infants –amb una especial atenció a les noies, en aquest cas– a sentir la força que tenen, a desenvolupar la confiança en el seu cos. Hi ha un joc molt divertit que ajuda les criatures a sentir-se fortes, però a controlar aquesta força; els ajuda a descarregar tensions i al mateix temps reforça el vincle. És el joc de la lluita lliure, entre l'adult i la seva criatura, i amb regles precises.

«Jo vaig jugar al joc de lluita, molt. Tant amb la meva filla com amb el meu fill. Quan hi havia un moment de tensió, li dèiem la “lluita de sumo” [...] Has d'aconseguir mantenir l'altre panxa avall i comptar fins a cinc. Ens posàvem sobre el llit i dèiem que érem panteres, fèiem mirada de pantera... A vegades el joc venia sol, espontàniament, i a vegades el proposava jo, perquè hi havia massa tensions. Perquè llavors tota la ràbia sortia, però d'una manera més lúdica, i es descarregava, i jo també... Va ser una estratègia que vaig fer a casa, amb tots dos». (Verònica)

Cohen, un psicòleg especialista del joc, en parla molt en el seu llibre, i explica que, ben emmarcat amb una persona adulta, el joc va bé als nois, a les noies, a les criatures tranquil·les, a les agressives, a les tímides. Ajuda les criatures més actives a controlar els impulsos i la ràbia, amb una persona adulta plenament a la seva disposició en aquell moment. L'adult ha de tenir molta cura de no insultar la criatura, de no burlar-se'n si plora o si abandona, de manera que la criatura podrà canalitzar la ràbia i també expressar emocions que segurament no pot expressar davant dels seus companys i companyes d'escola. D'un altre costat, aquest joc ajuda les criatures més passives o tímides a desenvolupar la seva força física, la seguretat, l'assertivitat, i a ser atrevides. La lluita entre un adult i una criatura no pot ser agressió, sinó al contrari, un mecanisme d'apropament, de vincle, que afavoreixi el contacte humà i no l'aïllament, un joc capaç de donar-li seguretat i de guarir-lo de les ferides emocionals, i que li permetrà reconnectar amb la seva veritable personalitat. Llitem només amb les mans, sense fer mal, sobre el llit o en una catifa a terra. Podem inventar un repte, com ser el primer que manté l'adversari tombat, el primer que fa caure l'altre del llit, o arribar fins al sofà mentre l'altre ho intenta impedir, etc.

Atenció!

Els objectius són:

- El benestar de la criatura.
- La confiança en les seves capacitats.
- L'establiment d'un contacte, físic i amb la mirada, que afavoreixi el vincle.

Hi som per ajudar-lo i per riure. No per competir!

Les regles han de ser clares, i s'han de recordar abans de cada partida:

1. Vetllar per la seguretat de tothom (posar regles clares: no peguem, no mosseguem, etc.).
2. Aprofitar qualsevol ocasió per connectar (fer pauses per abraçar, mirar als ulls, etc.).
3. Aprofitar qualsevol ocasió per augmentar la confiança de la criatura en les seves capacitats.
4. Aprofitar qualsevol ocasió per deixar-li treballar ferides antigues (deixar-li alliberar les emocions, no impedir-li plorar, no recriminar-li que es queixi d'esbrincades anteriors).
5. Resistir-se a la criatura en la mesura exacta que necessita, ni més, ni menys: l'objectiu és la confiança en el seu cos, i no la podem aixafar amb humiliació ni tampoc la podem guanyar massa fàcilment.
6. Estar molt atent a la criatura: si riu, si plora, si necessita establir contacte visual una altra vegada, etc.
7. Deixar guanyar la criatura, i fer molt de teatre, crits i súpliques que la faran riure!
8. Parar-ho tot a la mínima que un dels dos es faci mal, o si un dels dos ho demana, o si ho creiem convenient (molts nois ja han après a aguantar els cops sense queixar-se'n; si notem que s'ha fet mal o que no es troba bé, parem el joc un moment encara que no ho demani).
9. No fer pessigolles (vegeu més avall per què).
10. No deixar que les nostres pròpies emocions s'interposin (és possible que la nostra història sorgeixi, que les nostres emocions intentin envair-nos, que tinguem unes ganes irreprimibles de guanyar, d'humiliar o, al contrari, de fugir d'aquell moment de contacte: són aspectes que hem d'observar dins nostre, els hem d'escoltar, però no podem deixar que s'interposin en el joc).

Sentir la tendresa amb el seu cos

Aquest apartat sobre la força física no ens ha de fer oblidar els altres tipus de contacte que són indispensables, com els contactes dolços, tendres, els que provoquen altres emocions, els que creen un altre tipus de vincle amb els altres, però també amb el cos propi, els contactes sense competitivitat ni posada en escena. Són les moixaines, els massatges, les abraçades o la dansa lliure. Cohen insisteix en la necessitat d'aquests contactes tendres, la necessitat de proximitat: «Els homes guanyarien molt abraçant, consolant o disfressant-se. Per què tirar-se una pilota continua sent el típic joc entre el pare i el fill? Per a mi, és perquè és una manera de mantenir un vincle tot mantenint certa distància. Aquesta distància que pateixen tant els nens petits com els homes adults».⁷⁸

Per exemple, podríem animar més els nois a ballar amb nosaltres. Quins moviments del cos els permetria això? Quines emocions podrien expressar amb la dansa?

⁷⁸ Cohen 2013, p. 57-58.

«Jo recordo que, quan era adolescent, a l'escola el cant era obligatori, i la dansa i el teatre també. Treballàvem molt aquests camps. Tothom ballava. Tothom, nois i noies. Molts tipus de dansa, danses tradicionals i tot això. Ara ja no es fa. I mira que la dansa és important, el moviment del cos que permet és molt important». (Carlota)

«A casa, sovint posem música i ballem. I insisteixo perquè tothom balli. A vegades fem discoteca, amb música pop. A vegades poso música àrab, i fem moviments més sensuals, moviments del maluc i de les espatlles. Jo ho trobo important, vull que el meu fill continuï fent aquests moviments, no vull que es torni rígid amb els anys. Veig molts homes al meu voltant que diuen: “No, jo no ballo, no m'agrada ballar”. És una pena, es perden molta cosa, perquè ballar permet expressar moltes emocions, i és una manera de cuidar el cos amb molt d'amor. I, a més, connectes molt amb les altres persones amb qui balles! I és un vincle amb el teu propi cos que és molt potent. Veig que, a mesura que es fa gran, el meu fill balla cada vegada menys, s'aparta una mica, ens mira... Llavors jo l'agafo de la mà, el faig ballar, ballo amb ell... i llavors s'obre una mica, es deixa anar, es posa a ballar, i veig que li va molt bé, després està més content i relaxat. A vegades li poso un fulard que tinc, un fulard de dansa oriental, amb moltes monedetes que fan soroll quan bellugues els malucs, això li encanta, llavors balla més encara». (Sofia)

També podríem inventar jocs que els donessin l'oportunitat de cuidar, de deixar-se cuidar, de ser tendre amb els altres. Com aquesta mestra, que explica:

«L'any passat vam muntar un petit hospital aquí, a la classe, i això va donar molt de joc, vaig poder observar moltes coses de gènere. Els vaig animar a tocar-se molt més, a tocar els nens i les nenes amb més delicadesa. Els va ajudar també a canviar els rols, ser el metge i després el pacient, o a l'inrevés. Al principi els nois només volien ser metges. Però com que vaig allargar prou estona el joc, es van deixar anar, i van poder provar altres rols. Si hagués fet el joc només durant una setmana, només les noies haurien fet de recepcionistes, i els nois haurien estat només metges. És així... Però com que vaig fer durar el joc unes quantes setmanes, van voler provar altres rols, ser els pacients, els infermers... Però bé, nois que fossin els recepcionistes, molt pocs, només un o dos. Sobretot les noies van canviar molt de rols, van provar totes les feines. Els nois van fer de metges o de pacients... Però van poder deixar-se curar, que els toquessin amb delicadesa. Això és molt positiu». (Verònica)

d. La relació amb el cos de l'altre: ensenyar els límits. Els petons i les pessigolles

Treballar els límits, entre altres els límits corporals, és una feina imprescindible que hem de fer, perquè les criatures han d'aprendre a respectar els límits de les altres persones, i aprendre a posar els seus límits amb fermesa.

«No parlem prou d'això amb els nois. Amb les noies se'n parla més, però perquè hi ha una por al darrere. Perquè veiem la dona com el sexe dèbil dins la relació, i hem de fer un esforç perquè no se senti així, perquè les noies s'apoderin, que sàpiguen que tenen un poder de decisió. Però els pares i les mares dels nois han de fer aquesta feina també. Així seria més fàcil. Però es fa molt poc. Perquè la gent considera que el noi no té cap problema, que no hi ha cap problema amb ells en el sexe». (Miranda)

«El respecte, el treballem molt a casa. El respecte al cos, els límits. Els límits de l'altre, els límits propis. Que quan una persona diu: “Para”, doncs s'ha de parar. Respectar els altres i respectar-se. Per a mi, és la base. I que siguin més conscients del que volen [...] Últimament, amb els contes, per exemple, els parlo molt del dret que té qualsevol a rebutjar els petons, o les abraçades, o les carícies. Els dic que l'amor no té res a veure amb això. Però no hi ha prou contes sobre aquest tema, i me n'invento molts». (Valèria)

Aprendre els límits no passa només pel discurs, sinó també, i sobretot, pel cos, perquè és un aprenentatge que es fa amb la pràctica, i en el dia a dia. No serveix de res explicar a les nostres criatures la importància de protegir el seu cos, la prevenció d'abusos per exemple, si no respectem els seus propis límits, o si deixem que altres (avis, ties, etc.) no els respectin. Sovint és perquè no coneixem les conseqüències de certs gestos que ens semblen anodins, o perquè aquests gestos es confonen tant amb la tendresa que la línia divisòria és difícil de percebre. Si bé les criatures necessiten afecte, tendresa, moixaines, petons, jocs físics, també necessiten sentir-se respectades en les seves sensacions (pensem en el típic «No t'has fet mal, això no fa mal»), respectats quan diuen «No», i han d'aprendre a refiar-se de la intuïció.

«En la sexualitat femenina, hem de reforçar aquest “no”. Hem de fer una feina amb la família i la societat, que no és no. I és una feina que no fem. [...] I això s'ha de treballar en tots els altres camps, i des que són petits». (Melissa)

«Això no es treballa només en la sexualitat. Aprendre a respectar el no d'una nena petita, s'ha de fer en qualsevol context, i no es fa! Bé, d'acord, en certs moments li hem de dir que, malgrat que ella diu que no, nosaltres els pares decidim igualment que és que sí, per exemple si fa molts dies que no s'ha dutxat; sí, hi ha un moment en què l'obliguem. Però, a banda de coses així, realment hi ha tota una feina que hem de fer per respectar el no de les criatures. [...] Com respectar quan no vol fer petons. Si no vol, doncs no vol. La meua mare s'enfadava molt amb això, deia que li havia de fer un petó sí o sí. Doncs no! Si vol, d'acord. Si no vol, no. Perquè la nena ha de sentir clarament que és un gest que pot fer si vol, i que si no vol, no l'ha de fer». (Tomàs)

«La meua mare sempre vol que la meua filla faci petons a tothom. I si fos un nen, no crec que hi insistís tant. Nosaltres trobem que els petons els ha de fer només si li ve de gust. No se l'hi ha d'obligar. Però la meua mare sempre vol que faci petons, tota l'estona, i a tothom!». (Rosa)

Les pessigolles toquen també, i molt, el tema del respecte al «no». És freqüent veure com adults continuen fent pessigolles a una criatura malgrat que els ha suplicat que parin. És veritat que el seu riure ens pot confondre, demana parar però sembla que s'ho estigui passant bé! A més, sovint si parem, la criatura en demana més! Però que s'ho passi bé i que en torni a demanar no implica que puguem ignorar el límit que ens posa; la criatura ha de sentir clarament, dins seu, que els límits del seu cos els posa ella i no un altre. Podem parar les pessigolles, i continuar quan ens ho demani. I si hem d'aturar i reprendre-ho 20 vegades, doncs fem-ho, perquè es tracta de l'aprenentatge dels límits corporals de la criatura, un tema molt més important que el plaer immediat que ens procura sentir el seu riure.

Diverses persones especialistes insisteixen que és fonamental ensenyar a les criatures que el seu cos els pertany. No les hem de forçar a fer petons o abraçades⁷⁹ si veiem que no en

⁷⁹ Vegeu, per exemple, Cohen 2013; Olofsson 2007, a Södeberg 2010.

tenen ganes, i hem de respectar immediatament el seu rebuig (sense xantatges, que veiem malauradament freqüentment, del tipus «si em fas un petó et donaré una piruleta», o «t'he portat un regal, però només te'l donaré si em fas un petonet», o «si no em fas un petó vol dir que no m'estimes»). Insisteixen també en la importància de respectar el «no» d'una criatura. Si mares i pares respecten aquest poder, dins d'uns límits posats amb fermesa i amor, la criatura creixerà amb la llibertat d'afirmar-se sense perjudicar ningú, ni perjudicar-se a si mateixa. Creixerà amb la confiança que necessita per defensar-se. Això no obstant, hi ha situacions en què és difícil d'aplicar aquest precepte, com quan realment necessitem tallar-li les ungles, rentar-li el cap, vestir-la, etc. Cohen proposa un joc per resoldre el dilema entre aquesta necessitat, higiènica per exemple, i la necessitat de la criatura de sentir-se respectada en la seva afirmació del «no», és el joc de l'estop. Anunciem que hem de fer una determinada acció, però que la criatura podrà dir «estop» o «d'acord», i ho haurem de respectar. Per tallar-li les ungles, per exemple, ens apropem amb les tisores a la mà. Quan la criatura diu «estop», parem en sec, com una estàtua. Quan digui «d'acord», comencem a tallar-li les ungles, però cada vegada que diu «estop», parem, i segurament, haurem de parar 20 vegades. El joc és molt més divertit si fem una cara divertida quan parem. Al final, aconseguim tallar-li les ungles, i respectar la seva afirmació del «no» (o «estop»). A més de riure i passar un bon moment, estem reforçant el vincle.⁸⁰

4.3. Llenguatge i discurs

a. Coherència o contradicció?

A les entrevistes, moltes persones adultes consideraven negativament la contradicció entre discurs i actes. Segons ells i elles, no serveix absolutament de res treballar el discurs, o vigilar els dibuixos animats per exemple, si no hi ha primer de tot una igualtat real a casa, una repartició totalment igualitària en la parella:

«I els rols que veuen a casa, si és sempre la mare que cuina per exemple... Això els marca molt més que la resta. No serveix de res dir-los que és igual ser nen o nena si després el que veuen no és que no és igual, i que hi ha rols». (Alba)

Si bé això constitueix una contradicció evident, i si bé el model marca molt més que el discurs, no significa, en canvi, que aquesta contradicció sigui contraproductiva. Les històries de vida que vam recollir amb les persones adultes entrevistades mostren que la contradicció és justament positiva, i que els va servir, en molts casos, per prendre consciència del sexisme, perquè la contradicció obre una escletxa que permet la reflexió, les preguntes, els dubtes. Així doncs, no necessitem una situació perfecta a casa per poder treballar segons quins aspectes. Les contradiccions entre mares i pares, entre el discurs i els rols, o entre la família i l'entorn, no són elements negatius, ben al contrari! Us animem, doncs, a treballar tots els aspectes del discurs i del llenguatge, encara que no correspongui sempre a la vostra realitat.

«Recordo quan era jove i deia que volia ser metgessa, que una parenta va preguntar a la meua mare: “Com és que la teua filla vol estudiar medicina i el teu fill ni estudia?”, i la meua

⁸⁰ Cohen 2013, p. 101.

mare li va contestar que cadascú estudia el que vol, independentment del sexe, que el sexe no té res a veure amb els estudis. Sempre em va dir que estudiés i que no m'escoltés els altres [...]. El seu discurs m'ha influït, que em digués que podia fer el que volgués. Però, en canvi, jo havia de netejar la casa, i el meu germà no, perquè no quedava bé un noi amb una escombra. O sigui que, veus?, hi havia una contradicció entre el que pensava sobre els estudis i el que ens exigia a nosaltres a casa. N'he rebut un missatge positiu, i al mateix temps veia coses que no em semblaven bé». (Assumpció)

«A casa dels meus sogres el masclisme és flagrant. Però ho trobo bé que ho vegin, i que puguin comparar. Ara encara no en parlem, però més endavant sí que ho farem». (Valèria)

Així doncs, és el contrast entre els discursos, o el contrast entre discurs i actes, el que permet una presa de consciència sobre determinades situacions, com si la contradicció il·luminés certs aspectes per millorar-los. A més, l'educació es fa en els dos sentits, dels adults als infants, però a la inversa també. Per aquesta raó, quan notin una contradicció nostra, ens permetran avançar encara més. Perquè ens veiem reflectits en ells, ens fan de mirall ensenyant-nos els aspectes que tenim pendants de treballar; però també perquè tenen un lloc actiu en aquesta dinàmica de doble sentit, i ens fan preguntes, comentaris; ens subratllen les contradiccions, els nostres punts febles, i això ens empeny a avançar encara més:

«Moltes vegades el meu fill em diu: “Mama, ets sexista, el que acabes de dir és sexista!”. O també em diu: “Ah mira, tu sempre em dius tal cosa però després no ho fas!”». (Sofia)

«La meua mare sempre ha treballat. S'ocupava menys de nosaltres que el meu pare. El seu discurs era molt ambivalent, molt estrany. A vegades semblava molt feminista i a vegades molt masclista. Jo veia aquestes contradiccions, i la criticava molt; trobava que era hipòcrita, que el seu discurs era estúpid, sense coherència. Però ara veig que això em va fer pensar molt». (Tatiana)

b. Explicar exemples familiars

«La meua àvia em va marcar molt; sentir la seva història de com amb vuit anys va perdre els seus pares, va haver d'ocupar-se dels seus germans petits, va haver de marxar a Barcelona per treballar, abandonar la seva infància. És molt dur [...] Això és el que em va marcar més». (Júlia)

«Les meves àvies són les dones més fortes que he conegut mai, eren de suportar-ho tot, resistir, treballar, la família, no dormir, ser el pal de paller. Una força increïble! I la meua mare també, que treballava molt!». (Camila)

«Vaig créixer amb la meua mare i la meua germana. El meu pare va morir quan era petita. Crec que tot això va marcar molt la meua mirada, perquè sempre hem sigut dones a casa. No és que la meua mare fos especialment reivindicativa, el que passa és que sempre he vist que sabia fer de tot, i això em va marcar». (Luz)

«Dins de la història familiar també. Parlar-los de la seva àvia, de la seva besàvia, que van fer això i allò... Reforçar, trobar uns models dins de la família perquè s'hi puguin identificar. I models masculins també, és important!». (Miranda)

Quan parlen de la seva història, de la seva manera de fer, d'atrevir-se a canviar les coses, molts adults es refereixen espontàniament a unes figures importants dins de la seva família. Gene-

ralment, es tracta d'una mare o una besàvia, però també trobem el pare, l'avi o el germà. Són persones que els han marcat fortament, i hi pensen sovint quan es veuen confrontats a alguns moments delicats de la vida, quan han de fer eleccions difícils, per exemple. Aquestes persones els han marcat no només a través de la relació directa, sinó també, o sobretot, pels comentaris que suscitaven en la família. Així, parlar a les nostres criatures de la valentia d'una àvia durant la guerra, de la visió igualitària d'un avi nostre o d'un oncle atípic que no es conformava amb les normes de gènere els influeix fortament. És oferir-los models concrets, reals, que els puguin inspirar; és transmetre'ls un missatge d'encoratjament perquè prenguin les seves pròpies decisions. Gairebé tothom té, a la seva història pròpia o familiar, algun personatge inspirador, però sovint no pensem a parlar-ne. En efecte, a les entrevistes moltes persones adultes reconeixien que no parlaven als infants d'aquells models que tant els havien marcat.

«Hi ha diverses dones a la meua família que són una mica uns referents per a mi en alguns aspectes. [...] A casa, quan sopàvem, els meus pares m'explicaven les aventures d'aquesta tieta, i reien explicant com això xocava a la resta de la família, i com això li encantava a ella. La manera com en parlaven, plens d'admiració, va ser determinant per a mi. Hi havia també una besàvia que era molt espavilada [...] i a vegades em feien petits comentaris, si em veien fer un bricolatge, i em deixen: "Em recordes la teua besàvia". Sé que aquestes dues figures van ser importants per a mi, i ho són encara. Quan prenc decisions una mica fora de les normes, quan prefereixo ser tossuda que conformista, quan prefereixo atrevir-me que seguir el que diuen els altres... Diguem que és com si hagués rebut certa aprovació de la família. Com que els meus pares me'n parlaven, i vaig sentir que admiraven aquestes dues dones, és com si indirectament em donessin el dret de decidir jo també sobre la meua vida, d'atrevir-me. El que és divertit és que a vegades prenc decisions que els meus pares desaproven totalment, però jo quan les prenc penso en aquestes dues figures que ells admiren». (Sofia)

Aquestes anècdotes inspiradores haurien de venir de la nostra pròpia història també, del que hem viscut. Podem explicar-los trossets de la nostra vida que els transmetin certa força, que els puguin inspirar, gràcies a les quals se sentin autoritzats a qüestionar les normes, a avançar, a sortir-se del camí marcat:

«Si saben que et vas anar a manifestar quan eres jove, si els expliques històries personals que mostrin que no ho vas acceptar tot, que vas intentar canviar les coses, llavors senten que també poden moure i canviar les coses, que no ho han d'acceptar tot». (Cristina)

c. Comentaris

«El problema és que sovint els pares són així; són les famílies que, a casa davant dels nens, diuen: "Ah mira, el *gordo* aquell". Aquí a casa, quan els nens diuen que els altres es burlen d'una nena grassoneta, doncs nosaltres en parlem, diem que no per això val menys, etcètera. En parlem per ensenyar-los el respecte. Però molts pares es burlen dels altres, i deixen que els seus fills se'n burlin». (Dèlia)

Fins i tot els comentaris positius poden ser perjudicials:

«A les nenes, la gent els fa comentaris sobre l'estètica, com "que mona, que bonica, quins ulls més macos, quins cabells més macos"; no fan comentaris sobre si són espavilades, no els

diuen: “Ets molt valenta”, o “Has aconseguit portar aquesta galleda”. Només es queden amb l'estètica, i això que no tenen cap mèrit amb l'estètica, perquè no són elles les que decideixen de tenir els ulls blaus o els cabells arrissats [...] I en canvi els podríem dir mil coses! Podríem dir-los que són fortes, valentes; que és molt simpàtica, divertida, que té un bon ritme quan toca música... I bé, amb els nens també restringim molt el camp dels comentaris, no els diem tot el que els podríem dir, ens quedem només amb “ets fort i valent”...». (Rosa)

«Els avis li diuen constantment: “Que guapa”. Llavors nosaltres ho hem de compensar amb comentaris positius sobre altres aspectes que no siguin físics [...] Per exemple li diem molt “Que valenta!” o altres comentaris positius però que no tinguin res a veure amb el físic ni l'estètica». (Amàlia)

«Ara vull fer una altra llista, que es tituli “Ara que us entenc”. Una llista amb moltes coses que la gent diu i que haurien de vigilar de dir, perquè si no li diuen tota l'estona que és guapa». (Joan)

Però les criatures aprenen també moltíssim amb els comentaris que senten al voltant, encara que no siguin sobre elles. De quina manera parlem de les actrius, de les cantants, de les veïnes, de les polítiques o de les amigues, per exemple?

«Les dones artistes, les coneixem menys per la seva obra que per la seva relació amb un home; [les presentem sempre com la] “dona de”, “filla de” o “amant de”. A Facebook proposaven fer un petit exercici: presentar els homes de la mateixa manera, presentar un artista com “el marit de...”. I és estrany, és com si no ho poguéssim acceptar! O per exemple aquest estiu hi havia un debat sobre una atleta negra que havia guanyat una medalla, i els diaris la comparaven amb una altra atleta només perquè les dues eren negres... I a més l'única cosa que deien era que si era guapa i tot això...». (Araceli)

Efectivament, és molt comú comentar el físic de les dones, encara que no tingui cap relació amb l'activitat que exerceixin. Si ens hi fixem bé, ens adonarem que sovint sentim, quan parlem d'una política, una atleta, una cantant o qualsevol altra dona: «I a més és guapa», o «De totes maneres és lletja». Aquest tipus de comentaris no són anodins, i ensenyen a les nenes que el físic és un element determinant en la seva acceptació social: han de ser guapes, independentment de la resta. Pensem una mica en la preocupació per l'estètica, i els problemes que en poden derivar, com ara anorèxia i bulímia, addicció a les noves tecnologies per buscar-hi consells de maquillatge, de dietes o de moda, burles i *bullying* que fan referència al físic, etc. Si volem evitar aquesta pressió a les nostres filles, és important que evitem aquest tipus de comentaris sobre la bellesa dels altres. Sembla senzill, però no ho és. Si intenteu fer-ne l'exercici, us adonareu de fins a quin punt estem acostumats a comentar constantment el físic de les dones.

I els comentaris que fem sobre nosaltres mateixos? Quantes vegades les criatures senten la mare dir: «He de fer règim», «Aquest estiu m'he engreixat», «No, això és massa calòric», «Ja no entro en aquest vestit», etc. Aquests minúsculs comentaris se'ns escapen, però és una visió negativa que tenim sobre el nostre propi cos, i que influencien les criatures, sobretot les noies.⁸¹ Com a pare o mare, la relació amb el nostre propi cos és important per

⁸¹ Vegeu per exemple Vázquez Arévalo, R. i Raich Escursell, R.M, 1997, «El papel de la familia en los trastornos alimentarios», *Psicología Conductual* vol. 5, núm. 3, p. 391-407. Disponible en línia: <http://funveca.org/revista/PDFespanol/1997/art05.3.05.pdf>

acompanyar la relació dels nostres infants amb el seu. I no sempre és fàcil trobar una visió positiva sobre nosaltres. Com explica aquesta professora de dansa oriental:

«A les meves classes, i encara més a les classes de dansa oriental, és un tema que surt molt, la feminitat. Jo intento transmetre la idea d'una feminitat forta, i a la vegada sensual. Potent. El fet de ser femenina, atractiva, presumida, no és un problema. És una cosa que ens pot fer gràcia, o no. I això no impedeix que puguis ser una dona forta, segura i potent, i fer el que vulguis. És un paper que intento transmetre. Però les dones de qualsevol edat, fins i tot les noies molt joves, diuen: “Tinc panxa”. Fins i tot si no en tenen! Tenen 16 anys, 25 anys, no tenen panxa, són divines! I les de 50 també són divines! Perquè tenen un cos de dona, un cos madur! Són magnífiques! Però totes es queixen del seu cos. Llavors els explico que no, que això és un problema cultural, que els han venut la moto que no poden tenir panxeta, que sempre són massa grasses o massa primes, massa altes o massa petites, amb massa pit o massa poc... I jo els dic que no, que això és un problema de la societat, que no és el seu problema. Tu ets magnífica. Necessites tenir bona salut i mantenir el teu cos en una bona postura. A partir d'aquí, ets maquiíssima i punt». (Araceli)

d. Vigilem certes paraules com ajudar

«Si per exemple el pare diu a la mare: “T'ajudo?”, doncs no! La casa és d'ell també, no? Això és micromasclisme. Aquesta noció d'ajudar és una putada, perquè a mi em surt sol això, i li dic: “Ajuda'm”, se m'escapa. Com si només fos la meva feina i els altres m'ajudessin. Però no, no! Vivim a la mateixa casa, som un col·lectiu, col·laborem tots! És una cosa que he de canviar de mi, la manera de formular i de veure les coses... Deixar de dir: “És que no m'ajudeu”». (Paula)

«La gent encara té problemes amb aquest concepte, diuen que l'home ajuda la dona [...] i no! L'home també s'ha de responsabilitzar, ha de deixar de dir: “Has vist? T'he ajudat, he netejat la casa”». (Tomàs)

«A mi em surt tot sol. Si no vigilo, dic: “Dic va, ajudeu-me”. I no, no! Som uns quants a casa, ens en cuidem entre tots, no? Però si no faig un esforç, em surt sol, perquè ho he sentit a casa tota la vida. I totes les dones que es queixen i diuen que el seu marit “no ajuda a casa”...!». (Melissa)

e. «Com es nota que és un nen /una nena»

«Com es nota que és un nen /una nena» és una frase trampa, però que sentim gairebé cada dia. De fet, la sentim tan sovint que ni ens n'adonem. Però si ens hi fixem, veurem que molts estereotips es transmeten amb aquesta frase:

- Un nen que s'enfila a un arbre, paret, roca, i de seguida sentim un adult dir: “Com es nota que és un nen”. En canvi, si és una nena que fa el mateix, ningú no diu: “Com es nota que és una nena”.
- Una nena que es mira al mirall i “com es nota que és una nena”.
- Un nen de dos anys que juga amb un cotxe i “com es nota que és un nen”.
- Etc.

D'aquesta manera, no només les criatures aprenen com s'han de comportar, sinó que a més els reforcem la nostra visió esbiaixada dels adults. Amb aquests petits comentaris aprenem a focalitzar de manera diferent els comportaments, segons si encaixen amb els estereotips o no. I gravem més ràpidament la informació quan darrere de la pilota hi ha un nen que corre que quan hi ha una nena.

«Perquè els estereotips són molt presents a tot arreu, perquè la societat està interessada a mantenir-los, hi ha interès a mantenir-los. De fet, lluitar és una mica anar contra l'estructura. Hi ha una part que és l'estructura, i que hem de desmuntar a poc a poc. A vegades estem tan encasellats que hem de lluitar contra això. Per exemple la gent que diu: “Ah, com es nota que és una nena, li agrada netejar”, i a més ho diuen davant de la nena! Jo intento intervenir i dic: “Simplement li agrada netejar, no té res a veure amb el fet que sigui una nena”». (Luz)

f. Contrarestar els estereotips i les normes

Per contrarestar les normes i els estereotips que les nostres criatures poden sentir o repetir, alguns adults opten per minimitzar-los o simplement negar-los:

«Jo hi trec importància. Dic al meu fill: “No passa res si és rosa o si hi ha una flor, si t'agrada aquesta samarreta, doncs t'agrada, i ja està”». (Júlia)

«Jo dic: “Els colors no tenen gènere, i punt”. Perquè si ho intentes explicar... Perquè a vegades les coses són més senzilles del que semblen. Els colors no tenen gènere, i punt». (Alba)

Altres pares i mares prefereixen no negar aquests estereotips, perquè consideren que són el reflex d'un ordre social que la criatura ha observat amb molta perspicàcia. En lloc de negar la norma («No és veritat que el rosa sigui per a les nenes» per exemple), troben més eficaç desconstruir-la, qüestionar-la per verificar-ne la validesa, per mostrar que està caducada, que no és universal, o que simplement és absurda. En teniu aquí uns quants exemples:

f.1. Qüestionar l'estereotip o la norma

«Els arriben molts missatges. Quan els arriben, jo sempre els qüestiono: “Tu creus que totes les noies són bledes? Què vol dir, bledes? Que tenen por? Totes les noies tenen por? Els nois no tenen por?”. Vaig fent preguntes, i ell veu que hi ha moltes noies i molts nois que no li quadren amb aquesta afirmació, i llavors la idea s'esquerda. El que hem de fer és provocar esquerdes, perquè la criatura reflexioni, i entengui que no és així. En lloc de dir: “No, no és veritat” o “No ho pots dir això”. Si les qüestionem, les coses s'esquerden, i cauen pel seu propi pes. Si la frase és plena de fissures, d'excepcions, l'obliga a adonar-se que no és veritat. Per exemple busco en el nostre entorn exemples concrets que trenquen la idea feta». (Rita)

«Aquestes coses continuaran existint. El que hem de fer és parlar-ne amb les criatures, que no les normalitzin, que tinguin un pensament crític. És cansat, però ho hem de fer. Perquè si ho deixem passar, els nanos normalitzen el que veuen. El que hem de fer és qüestionar. No fer un discurs moralitzador, sinó només fer preguntes, i que la criatura faci

l'exercici de pensar el que implica, quins missatges li han arribat, quina imatge dona això, davant d'una publicitat, o una pel·li o un conte [...] Aquí puc intervenir, puc mostrar altres possibilitats, altres opcions possibles. Intento posar sempre l'interrogant. Si no, caiem ràpidament en els dogmes. Poso l'interrogant perquè la persona s'ho qüestioni. Perquè si t'han educat així a casa, doncs... Podem simplement fer la pregunta: "Realment a totes les noies els agrada el rosa? Realment als nois no els agrada el rosa?". I després la persona decideix lliurement, però almenys cal que tingui la possibilitat de reflexionar». (Luz)

f.2. Recórrer a la història per mostrar que la norma o l'estereotip no té sentit

«Per exemple la meva sogra li diu molt: "No facis això, no està bé per a una nena", o [...] "No és maco per a una nena". Però jo li dic, a la meva filla, que la seva iaia li diu això perquè és gran i pensa com abans, que encara no s'ha donat que això són bestieses». (Martina)

«Les meves filles, quan eren més petites, em preguntaven: "Per què els nois no poden anar amb faldilles?", i jo deia: "Jo tampoc ho sé, no ho entenc, deu ser una regla antiga"». (Camila)

Efectivament, fins a principis del segle xx i en molts països d'Europa, molts nens petits portaven vestit i cabells llargs, i res no permetia distingir-los de les nenes. El rosa era considerat un color masculí, perquè és similar al vermell, un color sanguini, mentre que el blau era considerat un color femení, el color de la Mare de Deu.⁸² Són dades històriques que es poden donar fàcilment a les criatures.

Sabíeu que actualment som davant d'una paradoxa?

Com més avancem cap a la igualtat, més dividim l'entorn de les criatures segons els sexes. Fa només 100 anys, era molt comú vestir les criatures de la mateixa manera fins als sis o set anys, generalment amb vestits llargs de cotó blanc, perquè es posaven a bullir, i excepcionalment una mica de rosa per als nens o de blau per a les nenes. Però avui dia sembla indispensable per a moltes famílies marcar clarament el sexe de les criatures des del naixement, amb el color de la roba, de l'habitació, del cotxet, del xumet, dels biberons, de les arracades, i de les sabates i els mitjons... Com més avancem cap a la igualtat, més distingim de manera molt visible els nens de les nenes. Com s'explica això? Perquè en una societat en què els rols de gènere estan clarament marcats, en què cadascú té el seu lloc i la jerarquia no es qüestiona, no hi ha cap necessitat de distingir fortament els sexes de les criatures. Però en una societat en què els rols es qüestionen, en què la igualtat és, per fi, un objectiu legítim i no condemnat tan fortament, en què els models de feminitat i de masculinitat s'amplien i es diversifiquen, sembla que, per a molts adults, s'han de reafirmar encara més les normes perquè les criatures les incorporin al més aviat possible.⁸³

⁸² Bereni *et al.* 2012, p.127 i 135.

⁸³ Bereni *et al.* 2012, p.127.

f.3. Recórrer a la ciència per mostrar que la norma o l'estereotip és erroni

«[La meva filla] diu que les noies poden utilitzar colors de nens, i que els nens poden utilitzar colors de nenes. O sigui que reivindica el dret d'utilitzar una cosa que és “de l'altre sexe”, però associa igualment els colors a un sexe o l'altre. I nosaltres no li podem dir que no és veritat, perquè seria negar el que veu, el que observa [...] Quan diu “colors de nena”, té raó. Si jo dic “color de nena”, tothom, fins i tot tu i jo, pensem en el mateix color. O sigui que és una realitat, una realitat social, cultural, que és aquí i que no podem negar. No serveix de res de dir-li que no és veritat, ja que veu cada dia que sí que ho és. De manera que ho intentem d'una altra manera, per exemple li diem que els colors no poden tenir un vincle amb nen o nena, perquè és una qüestió de reflexió de la llum, i li diem que la gent diu això però que de fet és una mica absurd, i ho diuen perquè no hi entenen. Negar-l'hi, no serveix de res, perquè no és tonta. És com si diu que els conductors d'autobús només són homes. Doncs és veritat! La majoria són homes! No li podem dir simplement: “No, no és veritat, hi ha tants homes com dones”, perquè no és veritat! És una cosa que ha observat i té raó! En canvi, li podem dir que hi ha dones, però no gaires, i li podem explicar una mica per què, però no podem negar el que veu! És igual amb els colors: no ho podem negar, no podem dir: “No, no és veritat, el rosa no és per a les nenes, tots els colors són de tothom”, perquè ella cada dia observa el contrari, al carrer, a la tele... Ha entès l'ordre de la societat, i no li podem negar que ha entès aquest ordre. En canvi, podem mostrar-li que aquest ordre no és el millor, i que no estem obligats seguir-lo». (Clàudia)

f.4. Recórrer a les diverses cultures per mostrar que les normes i els estereotips no són universals

Si expliquem a les criatures que en altres cultures, en altres països, les normes i idees són diferents, aleshores poden entendre que no són regles universals, i que per tant no són coses naturals. Així, poden concloure que les normes sempre es poden modificar.

«Jo faig classes de dansa, i he fet classes a alguns nois. Entre altres el meu fill. I em vaig adonar del valor que tenen aquests nois, perquè els altres se'n burlen. I n'hem parlat molt a classe. Diuen: “Jo vull ballar, però no vull bellugar-me com una noia”. Hi ha moviments considerats de noia i de noi. Moviments que veiem femenins, però això és cultural. Vol dir que els hem definit, en la nostra cultura, com a femenins. Però en altres cultures aquests moviments no són femenins! Llavors, quin és el problema que belluguis els malucs o la pelvis? O la mà d'aquesta manera? És només una qüestió cultural! El que podem fer és donar la informació. I després la persona explora. Que pensi: “Però a mi m'agrada aquest moviment! M'és igual si aquí el consideren femení o masculí! A mi m'agrada!». (Araceli)

«Ens intenten dirigir, encasellar, controlar-nos. Jo a alguns els anomeno *els policies de gènere*, aquesta gent a qui no agrada que els nois es pintin les ungles o qualsevol altra cosa; aquesta gent que s'hi fica i diu el que es pot fer i el que no. El que podem fer és mostrar que no és així de veritat, sinó que simplement depèn de les cultures». (Alba)

«Quan un dels meus fills em diu: “Els de la meva classe diuen que el rosa és per a les nenes”, primer de tot jo li faig la pregunta, li dic: “I tu, què en penses?”. Crec que és realment molt

important implicar-los en la reflexió, desenvolupar la seva mirada crítica. No vull que apliquin les meves idees, vull que es facin les seves, però sempre reflexionant, analitzant. De manera que sempre els obligo a analitzar les situacions, els comentaris, i per a això cal fer preguntes. Amb respecte, mai burlant-me de les seves idees. Els escolto seriosament, considero la seva opinió tan vàlida com la meua, però continuo fent més preguntes. Després, quan el nen ja m'ha donat la seva opinió, li pregunto si vol saber la meua. Els meus fills mai m'han dit que no, mai. Sovint, poso exemples per mostrar que aquestes normes són culturals. Dic: “A l'Índia, el rosa és també per als homes, llavors què vol dir? Que els homes allà no són homes?”. I seguim parlant». (Sofia)

f.5. Contrastar la norma amb actes

Altres famílies prefereixen contrastar els discursos estereotipats i les normes amb actes molt visibles, i fins i tot provocatius, perquè les criatures se'ls qüestionin:

«Mai no has educat la teua filla així, i torna de l'escola amb idees diferents, i llavors entens que la societat la influeix molt. Per exemple [...] diu que el seu pare no es pot pintar les ungles perquè és un noi. Llavors el meu marit es pinta les ungles, per mostrar-li que no és veritat». (Clàudia)

«Nosaltres el que fem és que provoquem una mica els nostres fills, amb els estereotips. Bé, he de dir que hi estan acostumats, perquè parlem molt de sexisme a casa. Per exemple, el meu marit diu: “Condueixo jo, perquè soc l'home”. Generalment els nens diuen: “Eh papa. Ho dius per riure, no?”, i riem tots. A vegades ho faig per verificar si han entès una cosa de què hem parlat abans. I ho faig també perquè s'acostumin a intervenir, a argumentar, a plantar-se davant d'un discurs sexista. Veig que funciona, perquè sempre reaccionen, i no només amb nosaltres. Si els avis diuen: “Aquesta samarreta és de nena”, el meu fill i la meua filla els diuen “Bestieses, és sexista dir això!”». (Sofia)

f.6. Jugar a classificar d'altres maneres: qüestionar per l'absurd

Finalment, podem jugar, amb les criatures, a inventar altres categories i aplicar les mateixes normes. D'aquesta manera, s'adonen amb molta facilitat de la falta de sentit de les normes i els estereotips:

«El que a mi m'agrada és aplicar la mateixa norma, però d'altres coses, perquè vegin que és totalment absurda. Per exemple agafo les normes del sexisme, i canvio “nen/nena” a “cabells llisos/cabells arrissats”. Per exemple, si em diuen: “Fulanet diu que els nens són millors en matemàtiques que les nenes”, dic: “Ah sí? Si diguéssim que els cabells arrissats són millors en matemàtiques, què diries?”, i diu: “Que no hi té res a veure...” [...], o “si diguéssim que els ulls blaus no saben jugar a futbol?”. M'agrada mostrar-los que les categories són estúpides, però els imposo que mai no es burlin dels altres, encara que diguin bestieses. Els dic que, si la gent diu això, és perquè no en saben més, no han viatjat, o no han llegit prou, i que els hem d'ajudar a saber-ne més, però no burlar-nos-en». (Sofia)

Hi ha un petit truc molt senzill per als nostres infants, per quan no saben com argumentar davant d'una norma de gènere:

«Quan algú diu al meu fill o filla: “Els nens no poden portar faldilles, són per a les nenes” o aquestes coses, jo els dono el meu “truc secret”: preguntar-los “Ah no? I per què?”. Perquè llavors la persona no sap què contestar, i diu: “Perquè és així, no es fa, no està bé, etc.” I això, no són raons, no? I així veuen que no hi ha raons, simplement. Els empenyo a no acceptar les normes o els discursos que no tenen sentit, els empenyo a confrontar l'altre, però sempre de manera educada. La pregunta “i per què?” funciona molt bé». (Maite)

g. Insults i acudits

Què diem quan utilitzem, per insultar, certes paraules com *puta* o *fill de puta*, o *zorra*? Què pensem sobre aquestes activitats? Mostrem respecte per a la persona que la fa? Quan insultem dient *fill de puta*, insultem a través d'una dona, un altre cop... Intervenim quan les sentim? I les expressions? Podem realment, i amb tota innocència, decretar que «és només una manera de parlar»? I l'humor, és sempre inofensiu?

Lundy Bancroft, que dedica la vida a treballar amb homes maltractadors, insisteix en el pes de les bromes sexistes, que transmeten estereotips sobre les dones, els gais, les transsexuals, que denigren les dones, que rebaixen els homes que no corresponen al model de mascle, que escenifiquen la violència i la seva justificació. Aquest tipus de violència es legitima constantment amb la frase «Au vinga, només és humor». «Pero el humor es en realidad una de las maneras en que una cultura transmite sus valores [...]». No sigas el juego cuando te expliquen chistes que insultan o degradan a las mujeres. Si eres un hombre, tu rechazo de los chistes y los comentarios destructivos puede ser especialmente significativo. Cuando alguien te diga que «solo es un chiste», respóndele con estas palabras: «¿Cómo crees que reacciona un maltratador cuando oye este chiste? ¿Crees que le ayuda a darse cuenta del daño que está haciendo? ¿O crees que se siente más fuerte que antes para seguir justificándose?».⁸⁴

h. Masculí genèric

El llenguatge, pot marcar? O és superficial? Moltes persones adultes consideren que el llenguatge serveix únicament per comunicar-nos de manera pragmàtica i que no transmet res més:

«Seria difícil perquè ho hem integrat massa. I per a mi és superficial. Té un impacte realment mínim. Està de moda, fa *progre*, però és superficial. No arregla res. El que cal és una veritable feina en profunditat. Ara molta gent diferencia el col·lectiu masculí i femení, en lloc d'incloure el femení dins del masculí, però això és una bestiesa, és purament gramatical, superficial». (Assumpció)

«Jo no ho vigilo, això, no hi dono importància. Potser té importància, però jo no n'hi dono. Per exemple jo parlo tant en català com en castellà, i no sé ni quina llengua estic parlant, i m'és igual. Per a mi la llengua és només una manera de comunicar-se, i ja està. No dono cap valor al llenguatge, no en canvio les formes. Si escric una cosa com a professor, sí,

⁸⁴ Bancroft 2017, p. 374 i 441.

professorat, personal docent, alumnat. Perquè no m'agrada escriure desdoblant, com "professors i professores", és pesat. I si dic *metge*, ho dic en masculí, encara que hi inclogui les dones. [...] És complicat per a mi dir el masculí i el femení». (Eduard)

D'altres, al contrari, consideren que el llenguatge té molta importància, que marca la nostra manera de pensar, de veure el món:

«La llengua és un tema important. Nosaltres flipem de veure que la gent no té consciència d'aquest problema, fins i tot la gent més conscienciada, gent del nostre voltant. Fins i tot els profes més *progres*. Cada any tenim el mateix debat amb els mateixos amics. Sobre la importància de la llengua, que és com una pluja fina. Que marca. La gent es queixa, diuen: "Home... ara hem de dir nens i nenes?". Jo tinc una fillola, i la seva classe es deia "els escaladors". Quan la profe els cridava dient "escaladors, a classe", doncs al principi només els nens hi anaven. Què vol dir, això? Veus? Bé, després les noies hi anaven també, ho havien entès [...] Nosaltres intentem dir "els amics i les amigues". El problema és que sovint ens n'oblidem... Però crec que si hem de dir "nens i nenes", si hem de dir dues paraules en comptes d'una, no passa res, no tenim tanta pressa en la vida, no?». (Victòria)

«M'adono que la gent ho minimitza, no ho troba important. Fins i tot gent jove... Troben que és només una manera de parlar. Fins i tot les dones. I és clar, és veritat que ningú no es morirà si parlem en masculí, però igualment el llenguatge és important, és el reflex de tota la societat, el llenguatge transporta tota la manera de pensar de la societat. Si continuem parlant d'aquesta manera, doncs hi ha conseqüències. Hi ha tota una part que oblides, que no inclous. Abans no me n'adonava, estava acostumada a parlar així. Ara que vigilo més, que parlo incloent-hi tothom, m'adono cada vegada més que el masculí és excloent. Potser la gent no se sent exclosa, perquè està acostumada a incloure's en aquest llenguatge, a sentir-se al·ludida encara que es parli en masculí». (Rosa)

«Hi ha gent que diu que és només una manera de comunicar-nos, que no és important. No entenc que la gent pugui dir això, perquè és clar que en altres temes sí que veuen la importància del llenguatge! I diuen que hi estem massa acostumats, que no ho podem canviar... Però si és molt senzill, per exemple, només quan penses que fa poc la gent deia amb tota normalitat *marieta* en lloc de *gai* o *homosexual*. Bé, hi ha molta gent que parla així encara, però el que vull dir és que molts altres han entès que no podem parlar així i s'han acostumat a parlar d'una altra manera. O sigui que sí que veuen que afecta, i sí que el canvi és fàcil! Només cal voler-ho!». (Lia)

Quan parlem de masculí genèric o neutre, se suposa que hem d'entendre que inclou el femení. Però les criatures ho entenen així? Sembla que no. En les 56 entrevistes que vam fer, 12 adults ens van dir, espontàniament, que els seus infants no ho entenen d'aquesta manera, fins als 6 o 7 anys més o menys, i que els corregien automàticament:

«El meu fill de 4 anys em corregeix. Si dic: "Els nens...", sempre em diu: "I les nenes no?". (Júlia)

Això mostra que 1) la canalla no entén que sigui neutre, l'entén com a masculí; és un aprenentatge: aprenen que el masculí inclou les noies, encara que no se les mencioni. I les noies aprenen que, encara que no se les mencioni, s'han de sentir al·ludides... o no, segons el

context; 2) malgrat que les criatures mostren clarament que no l'entenen com a neutre, les persones adultes segueixen aferrades a la seva idea: les normes són més fortes que l'experiència viscuda; 3) les famílies es focalitzen en les representacions de les persones adultes⁸⁵ («tothom sap que és neutre») sense realment intentar entendre com pot afectar la construcció de la representació del món per a les criatures (encara que aquestes aprenguin la regla gramatical del masculí neutre, no significa que puguin corregir tota la visió androcentrista que s'han construït del món: entendre la regla no implica la modificació de les seves representacions, que continuaran sent majoritàriament masculines).

Certes persones desdoblen, i parlen de «tots i totes», o «els nens i les nenes». Altres no aprecien gaire aquesta fórmula, que en el fons reforça la idea d'una diferència fonamental.

«Penso que hauríem de trobar altres formes. No dir “els nens i les nenes”, sinó trobar una cosa més neutra, com “les criatures” o “la canalla”». (Júlia)

«És important dir-los “humans” en comptes d’“homes”. Si no, la història és sempre la història dels rics, dels homes, dels blancs... D'això en podríem reflexionar amb els nens». (Valèria)

«I si ens limitem al lèxic? TOTS els éssers humans, o TOTES les persones... A vegades ens hem de forçar una mica, perquè no hi estem acostumats, se'ns fa estrany. Si dic “totes” referint-me a “totes les persones”, i hi ha un sol home en el grup, no anirà bé, em costarà, no estic hi acostumada i sobretot... tinc por que s'ofengui. Però, per què? Per què s'hauria de sentir menyspreat? Nosaltres les dones no ens sentim menyspreades quan parlen de “tots”... De manera que perquè funcioni, per avançar cap a la igualtat, perquè la igualtat sigui una cosa normal, cal que passem per una etapa rara, en què ens sentim rars. És així. Perquè ho hem après d'una certa manera des que som petits, i ara canviar és dur. Per exemple el meu germà diu: “Bon dia a totes” i sempre hi ha gent que s'enfada i diu: “Eh, que hi ha homes també!”, i ell contesta: “És clar, però he dit bon dia totes... les persones”». (Paula)

«Jo escric amb x. Escric *niñxs*. També he sentit gent que diu “*niñes*” en lloc de *niños* o *niñas*. A vegades jo dic “*niños y niñas*”, però no m'agrada perquè és binari». (Alba)

«D'un costat no m'agrada que sigui tot en masculí, i crec que realment influencia els nens. Però d'un altre no m'agrada desdoblar-ho tot, dir el masculí i el femení, perquè reforça el gènere. Dir “els nens i les nenes”, o “ciutadans i ciutadanes”, reforça una mena de divisió entre homes i dones, i no m'agrada. És una mica com si diguéssim, en lloc d'home, com si diguéssim els homes blancs i els negres. Reforçaria una distinció entre blancs i negres, quan en el fons ens és igual que siguin blancs o negres o verds. Llavors ciutadans i ciutadanes, és el mateix... no m'agrada gaire. Però també penso que potser és una etapa necessària. A vegades un canvi necessita diverses etapes transitòries, i aquí, en el cas del llenguatge, potser el primer que hem de fer és visibilitzar molt més les dones. Per això potser està bé dir-ho tot en masculí i femení, desdoblar-ho tot, de moment, i d'aquí a uns quants anys, quan la feina de visibilització estigui més avançada, llavors podrem passar a una altra cosa, a una altra manera de parlar». (Tatiana)

⁸⁵ És el que diem «adultocentrisme».

«Hi ha solucions que són fàcils, com dir “criatures” en lloc de “nens i nenes”; això realment és un canvi que no ens costa gens, i que pot fer avançar. O dir “humans” en lloc d’“homes”». (Verònica)

i. Llenguatge heteronormatiu

Un dels punts que moltes famílies vigilen avui dia és el llenguatge heteronormatiu, és a dir aquesta manera de parlar que, implícitament, dona per fet que les persones són o seran heterossexuals, i d’aquesta manera estableix l’heterossexualitat com a norma. Quan diem al nostre fill «quan tinguis nòvia», implícitament li estem mostrant que és el més desitjable, el més acceptable, i invisibilitzem les altres orientacions sexuals. Així, molts pares i mares han decidit fer un canvi en el seu llenguatge, per dues raons: la primera està relacionada amb el benestar de la criatura i el vincle pares/mares-fills/filles (volen que el seu fill o filla pugui parlar amb ells sense temor de la seva homosexualitat o dels seus dubtes, si escau); la segona raó és per avançar contra de la discriminació, i normalitzar des de la infància l’homosexualitat en general.

«Jo sempre afegeixo “nòvio... o nòvia”. L’important és mostrar les diferents opcions». (Tomàs)

«Dic “nòvio...o nòvia” però prefereixo dir “parella”, així no és binari». (Alba)

«Jo dic: “Si un dia t’enamores d’un nen o d’una nena”, els obro la porta, que sàpiguen que si els passa, ho acceptarem. Però el meu company no hi està d’acord, perquè diu que la proporció d’homossexuals és més baixa que la d’heterossexuals, i que si dic “nen o nena, nòvio o nòvia”, ho poso tot al mateix nivell, al 50%, com si fossin dues opcions equivalents. En realitat el més habitual és que siguin heteros, de manera que diu que aquesta frase meva no va bé perquè ho posa en el mateix pla. Però a mi m’és igual, mentre els meus fills entenguin que els acceptarem, siguin heteros o gais. [...] Si almenys per a ells el camí és més tranquil, si poden portar un pes menys...». (Valèria)

«Prefereixo facilitar-li les coses, que sigui senzill per a ella [...] Encara que estadísticament hi hagi més probabilitats que li agradin els homes, a nivell personal les estadístiques no compten. Jo el que vull és que, si li agraden les dones, doncs que ho visqui amb naturalitat i que no sigui un problema per a ella dir-ho. O si un dels seus amics, o algú de la seva classe, és gai, doncs que ho vegi amb naturalitat, que ho accepti com una cosa normal [...] Bé, no sé si faig bé o no, però crec que és millor explicar-li des de petita que pot estimar els homes i les dones, com vulgui. Crec que aquest problema amb l’homosexualitat, de fet, és part d’aquesta societat tan sexista». (Clàudia)

Però no només hi ha la norma heterossexual, sinó que també es transmet el missatge, amb el llenguatge, que un dels objectius més importants a la vida és tenir una parella, i descendència. Un aspecte que alguns intenten vigilar també:

«Quan estava embarassada del segon fill, la família em deia que era una pena, perquè “l’ideal és tenir una parelleta”, i em deien que: “Bé, almenys els nois porten novietes a casa”. I jo deia: “Bé, o amics, o amigues”. Perquè, si no, és pensar directament que les relacions amb les noies només són per anar al llit o per fer una família». (Júlia)

«Si algú diu al seu fill “quan tinguis una nòvia”, jo dic molt alt “o nòvio!”. Però a més no m’agrada gens que es projecti aquest futur de parella sobre les criatures. No és obligatori tenir una parella! No és obligatori tenir fills! No m’agrada gens quan la gent diu: “Quan tinguis fills” perquè esdevé una obligació, un camí marcat. [...] I al fill del meu company, té 12 anys, tothom li diu: “Què, les nòvies...”, i m’enfada això, perquè ja és posar-li pressió! Per què no li pregunten per les seves amigues? La meva filla em parla dels seus amics i amigues, i que s’estimen, jo intento traduir-l’hi una mica, en comptes de convertir aquest amor en amor de parella, tradueixo dient “sí, t’estima molt, li agrada estar amb tu, li agrada com ets”. Per treure una mica el contingut de “parella”. [...] Si em parla d’un noi, li pregunto: “T’agrada?”, però no li pregunto: “És el teu nòvio?”». (Arantxa)

«Quan la meva filla diu: “Quan sigui gran i em casi”, jo a vegades li dic: “Bé, et pots casar o no, pots viure sola, pots viure amb algú sense casar-te, pot ser un home o una dona”...». (Melissa)

«“Nòvio o nòvia”. Però de totes maneres no m’agrada gaire parlar així. Només si algú diu: “Quan tinguis una nòvia” i llavors afegeixo: “O nòvio”. Però si no, no m’agrada ficar-los ja al cap aquest model de parella, com si fos l’objectiu de la seva vida. Com si la seva felicitat depengués d’això. [...] L’amor està bé, estar enamorat és meravellós, però hi ha altres coses a la vida, així que ficar-los aquest somni al crani, bé... A més, que Disney i altres ja s’encarreguen de vendre’ls aquest somni, o sigui que jo no hi afegiré una altra capa. I, de fet, últimament estic reflexionant sobre la violència de gènere i la possessió, i penso que és un problema dir “tenir” nòvia. Aquest verb *tenir*. Sembla un detall, però no crec que ho sigui. “Tenir” indica la possessió. *Tenir nòvia*, què vol dir? Que és teva i que un altre home no te la pot agafar, i aquestes coses? Si t’ho penses, de fet dir: “Tinc nòvia” implica una sèrie de valors i d’actituds masclistes, possessives. Quan dius: “Tinc nòvia”, no estàs parlant de l’amor com d’una relació, sinó com d’una possessió. Hauríem de trobar una altra manera de parlar, podríem dir: “Tinc una relació amorosa” o “Estic vivint una relació amorosa amb una noia”, o alguna cosa així. Serà difícil de canviar, perquè hi estem molt acostumats. Però ho hem de fer, i a poc a poc anirem canviant la concepció de les coses...». (Lia)

Ara bé, algunes persones adverteixen que aquests canvis en el llenguatge no poden substituir una transformació de fons:

«Per més que diguis: “O nòvio” cada vegada, si després a casa no s’accepta, el nen ho nota. [...] Per a mi, tot això està de moda, però és maquillatge, és superficial. No dic que no s’hagi de fer, però penso que no serveix de res si no fem una feina en profunditat. I veig que la gent prefereix canviar aquestes coses superficialment que analitzar-les a fons». (Assumpció)

j. Llenguatge que categoritza

Gairebé sempre, sense adonar-nos-en, utilitzem les categories de sexe per simplificar, per parlar més ràpidament. Diem per exemple: «Els nens estan jugant a la sala i les nenes estan llegint un llibre». O «les nenes han fet un pastís». Volem comunicar-nos de pressa, però simplificant d’aquesta manera estem reforçant les categories de sexe, creem la identificació de cada persona en funció del seu sexe. Per adonar-nos-en, podem transposar aquesta

simplificació a altres característiques. Si diguéssim «els ulls blaus estan jugant a la sala i els ulls marrons estan llegint un llibre», tindria cap sentit? No cap. Però estariem creant categories, i les criatures aprendrien a poc a poc a identificar-se com amb «ulls blaus» o «ulls marrons», buscant-ne les diferències i marcant regles i normes entre els dos grups. Per això, diverses famílies intenten, malgrat que sigui difícil perquè no hi estem acostumats, vigilar de no utilitzar les categories de sexe a l'hora de comunicar-se:

«Les nostres famílies deien “els nens” per parlar dels 3 [2 nenes i 1 nen]. I jo vaig haver d'insistir, que podien dir “les nenes i el Martí” per exemple. Però millor encara: els tres noms separats: “La Maria, la Sofia i el Martí”». (Martina)

Per la mateixa raó, es pot reformular un enunciat si està expressat en clau de gènere:

«Quan el meu fill deia que no volia cap nena a la seva festa d'aniversari, jo li preguntava que per què. Em deia: “Perquè no jugo gaire amb elles”. Llavors jo deia: “Ah d'acord, no hi vols ningú amb qui no juguis. No és perquè siguin nenes, és només perquè són persones amb qui no jugues gaire”. O sigui que el que feia era resituar les coses». (Rita)

«Si fan un comentari com “les nenes no poden jugar amb nosaltres ara”, jo intervenc. Els explico que si no volen jugar amb l'Anna és perquè volen jugar entre ells, sols. Però no perquè sigui una nena. Els dic que per construir una cabana només calen mans i cervell. No cal penis. O sigui que no poden excloure l'Anna perquè sigui una nena. Rondinen un moment, però ho accepten. Poden dir que no volen jugar amb tal persona, però no poden dir que no juguen amb les nenes [...] Amb aquest tema, crec que l'important és que sigui una pluja fina, no un sermó dur». (Paula)

Hauríem de vigilar igualment el llenguatge que categoritza segons l'orientació sexual:

«Jo tinc una amiga lesbiana, que té una nòvia. I un dia la meva filla petita em diu: “Les lesbianes aquelles...”. I jo li vaig dir: “Ah no. Això no. Què vols dir? Quan parles dels altres dius “l'hetero aquell”? Oi que no? Doncs tu has de parlar d'ella com de la meva amiga, per exemple, però no definir-la segons la seva orientació”. Però, d'aquest tipus de comentaris, prefereixo discutir-ne, preguntar-li, explicar-li per què no podem definir les persones d'aquesta manera». (Assumpció)

Com a regla general, hauríem de vigilar i qüestionar el llenguatge que utilitza qualsevol categoria, perquè és molt fàcil que porti a la divisió, la comparació i el judici:

«Aquest tipus de comentaris [sexistes], quan els sentim, en parlo molt amb el meu fill. No només d'això, sinó també dels comentaris racistes, o sobre les religions. Cada vegada que hi ha comentaris que empenyen a la divisió, doncs en parlo amb ell, intento mostrar-li que no hem de generalitzar, que no hem de donar coses per descomptades, que hem de respectar les individualitats... Sempre hem de recordar que una persona és moltes coses a la vegada». (Araceli)

k. Parlar o no del gènere amb les criatures

«Perquè algú pensi de manera diferent, ha d'haver après a pensar de manera diferent. És difícil, perquè pensar com tothom és molt fàcil... [...] El que vull transmetre als meus fills és:

què ens fa lliures? El nostre cervell, analitzar, pensar. A vegades és incòmode o cansat, pensar. Però és important. És la teva llibertat, ser crític, pensar per tu mateix. Com fer-ho? En el dia a dia, segons cada situació, recordar-te d'això, que és l'objectiu». (Cristina)

És necessari, parlar de sexisme amb les nostres criatures? Ho entendran? O és avançar-se massa? Alguns adults han expressat la voluntat de mantenir les seves criatures apartades d'aquesta realitat, i no ho volen discutir amb elles. Temen avançar-se als seus qüestionaments i intervenir en un procés de conscienciació que idealment hauria de venir sol, quan la criatura fos prou madura. Fins que no plantegi preguntes sobre aquest tema no s'hauria, doncs, d'intervenir amb comentaris o debats sobre sexisme, racisme, homofòbia o qualsevol altre tipus de discriminació. Ara bé, altres persones adultes han expressat molts dubtes quant a aquest paradigma: el sexisme és un sistema a la vegada fortament invisibilitzat i present a tot arreu, i per tant interioritzat. En aquestes condicions, és difícil prendre'n consciència:

«Cal que ho sàpiga. Que conegui la cultura a on viu!». (Lucía)

«No, no, no podem esperar que el nen pregunti sobre el tema. Els hem de preparar [...] perquè, si no, un dia es trobaran davant d'una situació sexista o racista o homòfoba, i si no els hem preparat, hauran de reaccionar sols, però sense saber-ne. Llavors els costarà pensar "Això està bé o no?". Val més parlar-ne amb ells abans. Perquè situacions així, en veuran, al carrer, amb les noves tecnologies. De manera que val més acompanyar, estar amb ells quan descobreixen tal o tal altra situació, i parlar-ne amb ells, analitzar-ho, que puguin preguntar-te... I així, quan després es trobin en una situació com aquesta, però sense tu, en sabran una mica més». (Raül)

«No posem filtre, perquè crec que val més parlar-ne que prohibir. És millor que vegin aquestes coses, i que en parlem. Jo faig preguntes, els ajudo a criticar [...] perquè si no els fas la pregunta, no s'hi fixaran... [...] Hem de provocar la reflexió, la discussió. No podem esperar que facin les preguntes, perquè potser no les faran mai! Per a ells, potser no hi ha ni preguntes a fer!». (Assumpció)

«Jo crec que hem de fer prevenció, ara, quan són petits. [...] Un dia vam parlar de la possessió, dels homes possessius, que consideren que la dona els pertany i la maltracten. Jo les avisava: "Mai de la vida feu res que no vulgueu, i si un nòvio us diu: "On eres?, el deixeu!". Però sí, parlem d'aquest tema. [...] Hi ha temes que poden esperar. Però hi ha temes que no. Que n'has de parlar a temps, perquè si no és massa tard. Si no has abordat el tema prou d'hora, hi ha un moment que no t'escolten, justament quan comencen a enfrontar-se a aquell problema, i llavors ja és massa tard. Per exemple, parlem de drogues també, de manera lleugera, però sí, en parlem. Perquè jo crec que, cap als 16 anys, ja no t'escolten, només volen escoltar els amics, ja no escolten els pares, i és massa tard. Crec que, si en parles abans, fa una base, i aquesta base la guarden a dins, i després quan s'enfronten al problema hi ha un "clic" dins seu, i el que els havies dit s'activa». (Camila)

«Jo crec que els hem de donar l'oportunitat... és a dir que... És antinatural, sobretot no voler tocar tal o tal altre tema perquè la criatura no pregunta. El que és natural és que parli d'aquest tema amb el meu company, i si el nen és a prop, escolta si vol. Voler aïllar-lo absolutament de certs temes em sembla... El que jo crec és que hem de preparar el terreny subtilment, i veure quin interès té el nen. Amb una petita pregunta o un comentari. Bé, després depèn

de la importància que tu dones a aquest tema. Si és un tema que trobes important, segur que n'hi parlaràs. I si no, si no estàs segura que el teu nen hi està interessat, doncs en parles amb la parella o amb amics, i el nen si és més lluny ho pot escoltar. És una manera de fer-te preguntes dins seu, que pugui començar a dubtar, a fer-se preguntes, a fer-se una opinió. Sovint penses que el nen no escolta, però de fet sí que ho fa. La informació és aquí, present. I el nen l'agafa si vol». (Luz)

«Els hem de donar tota la informació possible. Perquè després no en voldran rebre més». (Manuel)

«Sí, jo crec que aquests detalls són importants, perquè és així com la criatura aprèn com funciona el món. No vol dir que haguem de suprimir-ho tot, prohibir o censurar. Però per a mi és important desxifrar tot això amb la criatura, encara que no faci preguntes. Bé, tampoc cal molestar-lo tot el dia tampoc, però estic convençuda que no ho podem deixar passar, regularment hem de fer un comentari, o preguntar-li què en pensa, i que a poc a poc aprengui a analitzar-ho sol. Com a pares, tenim un paper important, perquè no els podem deixar absorbir totes aquestes coses així, sense fer-hi res». (Maite)

«Volem donar als nostres fills totes les eines necessàries perquè després puguin decidir per ells mateixos, amb els seus propis criteris... però per a això necessiten eines. Nosaltres creiem que han de veure certes coses, i després parlar-ne. A vegades la meva mare em diu: “Creus realment que han de veure això, a la tele?”. I dic: “Sí, és clar, que ho vegin, existeix, és aquí, val més que ho vegin i que en puguem parlar”». (Assumpció)

Per parlar-ne, podem provocar el debat. En lloc de fer-los un sermó, podem animar-los a pensar, a debatre, que aprenguin a analitzar, a ser crítics, a vigilar els estereotips, que aprenguin també a argumentar. Per això, diversos pares i mares ens han explicat la seva tècnica: llançar un petit comentari, que provocarà la reflexió de la criatura, i suscitarà una conversa posterior.

«A vegades un petit comentari, una petita observació. Dir per exemple en un museu: “Ostres, he vist que no hi ha cap pintora! Només pintors!”. Només faig l'observació, després ells hi pensen... I després, la discussió arriba, més tard, i llavors els explico que la història de les dones és complicada i per què... Que no era fàcil per a una dona si volia ser pintora, els explico que havien de lluitar... A vegades llavors els ensenyo un petit vídeo, sobre les dones científiques, per exemple, i així entenen que els llibres de ciència mai no parlen de les dones científiques, i això que n'hi ha hagut moltes, però no se'n parla [...] Jo faig una mica d'interveïció, sí». (Verònica)

«Jo espero molt la pregunta, espero que siguin ells que em facin les preguntes [...] Però el que podem fer és provocar un detonant. Una coseta que en susciti interès [...]. Tenim opinions, està bé dir-los això als nostres fills, no?». (Paula)

«Si veig una publicitat sexista [...] diré: “Hòstia, quins collons!”, i llavors em preguntarà què vull dir, i li diré que tenen *molta barra* perquè... i l'hi explicaré». (Emilia)

Finalment, és important també parlar-ne en positiu, i sobretot reconèixer-ne les capacitats analítiques, no només per animar-los a analitzar, sinó també per mostrar camins possibles:

«Hi havia una publicitat a la tele que deia: “Veri, l’aigua de l’home...”, i la meva filla em deia: “I les dones què?”, i llavors jo li deia que tenia raó, que era molt bona observadora». (Verònica)

«En tot cas jo crec que hem de treballar en positiu també. No està tot malament, si no seria horrible. Hem de trobar el que fem bé, i comentar-ho. Observar el que funciona i subratllar-ho». (Olívia)

4.3. Imaginació

a. Joguines

Són sexistes les joguines? O més aviat el sexisme és el que les envolta, els missatges que les acompanyen, quines regalem a qui o les publicitats. Al nostre voltant, la gran majoria de les joguines està dividida en les de nens i les de nenes, a les publicitats, en els catàlegs, a la televisió, als passadissos de les botigues. És lògic que moltes famílies no s’adonin del sexisme que això implica, sobretot que el màrqueting insisteix únicament en el plaer de les criatures... Per això som nombrosos, a l’hora de comprar un regal, que pensem únicament en l’alegria que procurarem a l’infant; però aquesta imatge d’alegria i plaer està formada per la societat, no només per l’infant.

«De cuineta, en vam regalar a cada nena, però no al nen. A ell, li vaig comprar una capsa d’eines. Però no crec que això sigui sexista. És el que veig al meu voltant. Si hagués volgut una cuineta, la podria haver demanat [...] Jo mai he donat importància a tot això. Potser és que jo soc ximple, però jo no hi veig el problema». (Elena)

Fins a principis del segle xx, molt poques criatures tenien joguines. Se les fabricaven, amb el que trobaven a la natura o amb draps vells. A vegades rebien una petita joguina de fusta feta a mà, fabricada per un parent. A l’aristocràcia, rebien una nina, i això tant els nens com les nenes. Però als segles xviii i xix, amb la industrialització, es van començar a fer les joguines en sèrie, per a les classes socials més riques. Al segle xx, es comencen a regalar joguines a les criatures per Nadal o per Reis, fins que aquestes festes es van tornar molt comercials. Per vendre més, les empreses comencen a distingir les joguines de nens i les joguines de nenes.⁸⁶ Les joguines són imitacions en miniatura del món adult, i els nois reben petits trens, cotxes, avions, jocs de bricolatge, joguines de construcció, maletes de química o d’explorador, globus aerostàtics, pistoles, videojocs, etc. Les noies reben cuinetes, nines i tot el que ho acompanya (cotxets, llits, biberons, roba de nines, etc.), bosses d’infermeria, material de manteniment de la llar (escombres, planxa, etc.), maquillatge, joieria... Si ho comparem, ens adonem que els nois reben joguines d’exterior (amb què juguen a l’exterior, o bé que evoquen l’exterior), joguines de moviment (que impliquen molts moviments del cos del nen, o que evoquen el moviment) i descobriment, i joguines d’aventura (química, exploració del bosc, etc.), jocs que empenyen la invenció (jocs de construcció, de mecànica), jocs força agressius (videojocs violents, pistoles de plàstic) i jocs poc realistes⁸⁷ (Superman, naus de *Star Wars*, etc.), mentre que les nenes reben joguines més aviat interiors (amb què juguen a l’interior i

⁸⁶ Baerlocher 2006.

⁸⁷ Baudelot i Establet, a Bereni *et al.* 2012.

que evocuen l'interior de la casa), les joguines que animen a cuidar (la cura del bebè, de la casa, de malalts),⁸⁸ que desenvolupen habilitats verbals⁸⁹ (parlar per telèfon, en una botiga, etc.), que són més realistes (imitació d'activitats domèstiques) i joguines que impliquen la seducció (maquillatge, joies, perruqueria).

Nois	Noies
Cotxes, trens, avions, coets, etc.	Nines (+ cotxets, llits, biberons, roba de nines, etc.)
Jocs de bricolatge	Cuinetes
Jocs de construcció	Material de neteja (escombra, planxa, etc.)
Maleta de química	Equipament d'infermera
Maleta d'explorador	Equipament de veterinària
Pistoles	Maquillatge, perruqueria,
Videojocs	Joies
Exterior	Interior
Moviment	Jocs tranquils
Exploració	Cura dels altres
Invenió	Competències verbals
Agressivitat	Seducció
Competició	Realistes
Poc realistes	

Aquestes tendències canvien amb el pas del temps, i cada cop més les noies també reben jocs de construcció, maletins de química, jocs per explorar la natura... Cada vegada més joguines són considerades per les famílies com a neutres (jocs de taula, instruments musicals, jocs creatius, jocs de construcció,...),⁹⁰ però aquestes consideracions no els impedeixen, en el moment precís de comprar un regal, tornar fàcilment als estereotips, sobretot per oferir un regal a un nen.

«Amb les joguines que compra, la gent, sense voler i sense mala intenció, regala segons els estereotips, ni pensen a regalar una nina a un nen... Sense voler-ho, fem diferències». (Camila)

«I jo, el que veig és que no tinc cap problema a l'hora de fer un regal a una noia; sempre trobo alguna cosa per oferir-li que no estigui marcada pel tòpic que és de noia, li regalo material de bricolatge o qualsevol joc. En canvi, amb els nois, em costa, perquè caic ràpidament en els jocs classificats de nois. Perquè crec que el faran més feliç que les altres coses. O tinc la sensació que els seus pares em criticaran... Tendeixo a comprar cotxes i tot això...». (Arantxa)

A més, les criatures construeixen les preferències, o en tot cas les preferències aparents i no secretes, segons la influència dels pares i dels mitjans de comunicació. Finalment, els és més fàcil rebre una joguina si la demanen d'acord amb el seu sexe,⁹¹ perquè els adults

⁸⁸ I això té relació amb el món del treball: les feines del *care* ('cura' en anglès), és a dir les infermeres, les professions de cura dels infants, de les persones grans, dels adults dependents, són encara majoritàriament ocupades per dones. Són feines poc valorades socialment i econòmicament, i el menyspreu rau, entre d'altres, en la creença que les dones tenen «naturalment» més facilitat per cuidar els altres, amb altruisme, discreció, devoció, paciència... [Molinier 2006; Letablier 2001].

⁸⁹ O'Brien, a Bereni *et al.* 2012.

⁹⁰ Wood, Desmarais i Gugula 2002, a Bereni *et al.* 2012; Baerlocher 2006.

⁹¹ Fet que han confirmat Tap i Zaucho-Gaudron 1999, a Bereni *et al.* 2012.

es mostren reticents a regalar una joguina de nena a un nen, ja sigui perquè dubten que el nen realment hi jugarà, ja sigui perquè no es queden amb la idea. Mentre que, quan el nen demana una joguina de nen, els adults es pensen que el seu plaer està assegurat, i sobretot memoritzen molt més la demanda. I el mateix procés passa amb les noies.

«Si demana joguines de nena és molt més fàcil que rebí el que demana. Volia una cuineta, la va rebre directament. Però quan volia una excavadora, hi vaig haver d'insistir, perquè els avis deien: "Però realment vol això? Estàs segura que ella vol això?". I jo deia: "Que sí!". Perquè no trobo que els avis hagin de regalar només el que ells volen, sinó que també s'han d'adaptar al que vol el nen, i també al que els pares decideixen». (Clàudia)

Moltes joguines que es regalen als nens encoratgen l'agressivitat, que se suma a l'agressivitat que viuen entre ells i que reben dels adults. Després, és molt fàcil «colar-nos» que els nens són «naturalment» agressius...! Per aquesta raó, en algunes famílies no s'accepten les pistoles⁹² ni els videojocs violents, i es té una cura especial per no crear una associació entre masculinitat i agressivitat:

«Joguines de guerra, joguines violentes... això no. Fins i tot si li agrada, no l'hi compraré. Ho puc respectar, però no l'hi compraré. Intentaré explicar-l'hi, raonar-ho amb ell. No vull comprar-ne. I això que jo tenia armes, però ara penso que... És una cosa violenta, bel·licosa... Vull que tingui una visió del que hi ha darrere... I a més, amb totes les joguines que hi ha...!». (Luz)

«Les armes. Fins i tot les pistoles d'aigua, si són massa realistes. Sento molt a dir que les pistoles no tenen res a veure amb la violència, que molts nens que han jugat amb pistoles són ara adults pacifistes... Però per a mi és senzill: encara hi ha molta violència al món, assassinats, guerres. Jugar amb una pistola és trivialitzar aquesta violència. No castigaré ni molestaré un nen que està jugant amb això; al capdavant, ell només s'està adaptant als jocs dels altres nois, però li parlaré de la guerra, és a dir, li explicaré per què no em sembla el millor joc. I em nego que una arma entri a casa meua. Es permet als nens que juguin a "dèiem que estàvem violant una noia" o "i si jugàvem que matàvem un jueu"? No, és clar que no! Doncs no deixo que els meus fills juguin a la violència tampoc. És diferent de jugar a lluitar amb les mans. Quan jugues a lluitar, hi ha contacte humà, has de controlar la força per no ferir l'altre, i tothom riu molt, sempre que es respectin les regles. Amb armes no, perquè tothom està sol amb la seva arma, no hi ha contacte humà, només hi ha ràbia. També em diuen que és bo que puguin descarregar la ràbia amb una arma en comptes de tocar un altre nen. Tampoc hi estic d'acord, perquè hi ha altres maneres d'expressar la ràbia, i no podem excusar un comportament comparant-lo amb alguna cosa pitjor. Després, també em van dir que és natural jugar amb una pistola, que tots els nens petits del món hi juguen, i que si no tenen una pistola de plàstic, imiten una pistola amb els dits, fent "pum-pum". A veure, a les tribus de l'Amazònia fan això? No. He viatjat molt, i en algunes zones on els nens mai no veuen la televisió, no juguen a disparar amb el dit. Si fos natural, els homes prehistòrics també haurien disparat amb el dit per jugar, no? Creiem realment en això? I a més, un comportament natural ho justifica tot? La violació ha existit sempre a tot arreu, per tant podem

⁹² Quant a les pistoles, el psicòleg Cohen ens dona aquest consell: quan una criatura s'obstina a disparar-nos amb una pistola (de plàstic, o un pal de fusta, o simplement amb el dit...), ho podem aprofitar per capgirar la situació i reforçar el vincle, dient: «Oh, m'has disparat amb la pistola de l'amor!» i abraçar la criatura. Cohen 2013, p. 81.

dir que és natural? I podem dir que hem de deixar que els nens juguin a violar? Ah, sí, i també em van dir que és bo que els nens petits juguin amb una arma perquè és una manera d'afirmar la seva masculinitat. Francament, em sembla un argument de Freud, de l'estil de veure penis a tot arreu, buffff... Però, a més, què volen dir quan diuen que afirmen la seva masculinitat amb una pistola? Quina masculinitat volem per als nostres fills?». (Sofia)

Cohen, el psicòleg americà especialista en el joc infantil, insisteix en la diferència entre les armes de plàstic, realistes, i els altres objectes que utilitzen les criatures per jugar a jocs bel·licosos: «Les armes de plàstic poden incitar encara més als jocs destructius perquè imiten molt bé les armes reals: minven la creativitat. Què podem fer amb una pistola, a banda de disparar a algú? De l'altre costat, els objectes que es converteixen en armes durant un joc no minven la creativitat: les criatures els seleccionen i els utilitzen en funció de les seves necessitats i dels seus temes de preocupació». Una branca pot servir de pistola, però també pot convertir-se en vareta màgica, en canya de pescar, en estructura per muntar una cabana. Una pistola realista només pot servir per jugar a matar... Per això, ell ens anima a evitar les armes massa reals, i a acompanyar els jocs agressius dels infants (observar, jugar amb ells, aprofitar per reforçar el vincle, etc.), perquè prohibir els jocs bèl·lics podria tenir els efectes contraris –més d'agressivitat–, i podria minvar l'autoestima de les criatures («aquest joc és dolent... però jo tinc moltes ganes de jugar-hi... deu ser que soc dolent?»).⁹³

«Els videojocs, realment són violents... amb massacres... i els nens de 10 anys juguen a aquests jocs per a majors de 18 anys. He intentat jugar-hi, i no puc, i això que soc adult. És un entrenament per matar, et fa abaixar els teus límits com a ésser humà per fer mal a un altre ésser humà, els ensenya a esborrar els límits. Altres jocs es fan per reduir els límits enfront del joc en si, perquè et converteixis en un addicte. Li agraden molt al meu fill, però va entendre que hi ha jocs que no m'agraden, i és tan bon nen que no hi juga. De vegades sí, amb amics, i és bo que ho conegui, però no vull que s'hi acostumi. Els oncles li havien regalat aquest tipus de joc, però el vaig tornar, i vaig explicar per què, vaig explicar que era massa real. Així que el meu fill va haver d'anar a la botiga a tornar el joc. No ho va entendre, però no va discutir perquè no tenia cap opció, em vaig imposar amb fermesa. Aquestes persones no es fan preguntes: si el nen demana una joguina, se li ofereix i ja està... Però aquest tipus de joc afecta el cervell, perquè has apallissat gent tantes vegades en el joc que després és fàcil fer-ho a la vida real, perquè la teva barrera, el límit del dolor de l'altre, queda anul·lat. Per instint, tenim aquest límit intern que ens fa parar quan comencem a fer mal a l'altre. Però pot desaparèixer amb el costum. Quan era petita, mirava com mataven els conills a casa meva, i ara no tinc cap problema per matar conills. La meva germana mai no ha vist com es mata un conill i és incapaç de matar-ne un. El que veus i el que vius, ho normalitzes. Si aixafes la gent, els talles el coll, els colpeges, al final el cervell s'hi acostuma, i al final no pots distingir el que és real i el que és el joc, especialment ara que els jocs són tan realistes; realment es veuen com personatges reals. Però és horrible, perquè tots els nens tenen aquests jocs. A la classe del meu fill, de 20 nens només 3 no tenen jocs com aquest. Aquests són els nens que tenen límits a casa, els altres no tenen límits a casa i tenen aquests jocs; per als pares és més fàcil regalar-los això que dir-los que no, i a més estan sempre ocupats». (Cristina)

⁹³ Cohen 2013.

«Els pares que deien fa uns anys: “El meu fill té la Play, però només juga a jocs sense violència”, doncs ara el seu fill juga amb jocs violents, perquè són els únics que hi ha al mercat per a partir d’una certa edat... Però si el teu fill s’acostuma a jugar-hi, des que és jove, és difícil després suprimir l’hàbit... Així que a casa nostra no hi ha videojocs. Sé que hi juga amb els seus amics i que no puc evitar-ho... Però per a mi és una mica com el tema de les drogues amb els adolescents: no el deixaré fumar a casa i no li compraré herba. Després, si fuma amb els seus amics, doncs... No hi puc fer res, de totes maneres... Per això no entenc gaire l’argument de les persones que diuen: “Si no teniu tele encara la voldrà més” o “Si no li compres la Play, la voldrà encara més”. Seria com dir: “Si no li compres cocaïna, la voldrà”. Bé, doncs potser, potser la voldrà tastar i no podré evitar-ho, però és una raó de pes perquè jo porti cocaïna a casa?». (Tatiana)

Altres famílies posen filtres a les joguines que reben els seus fills i filles, i imposen certs criteris:

«Els vam donar [als avis] una llista per a Reis [...], els demanàvem que li regalessin només una joguina, i sobretot que no li regalessin una joguina que no regalarien a la nostra filla si fos un noi. I també altres criteris: que fos un joc natural, que no fossin joguines elèctriques i que fossin coses que afavorissin la imaginació, no un joc tancat». (Rosa)

«Els vam enviar una llista de criteris per als regals de la nostra nena. A algunes persones no els importa, però d’altres s’ho prenem molt a pit, i has d’anar amb compte. No s’ho van prendre bé, s’ho van prendre com un atac. Però almenys vam poder parlar d’aquest tema». (Joan)

«Les pistoles és clar que no, ni per a un nen ni per a una nena. No regalaré res que sigui contrari als meus valors. Per exemple, res amb què es jugui amb diners, ni res de consum, com un supermercat. Ni un pàrquing, perquè implica la visió de la necessitat de tenir un cotxe... com si el cotxe fos una cosa tan normal en comptes de ser excepcional [...] Per exemple, vam fer una guia, una petita guia de regals per al nostre fill. Una de les coses que vam dir era que no podien regalar joguines sexistes. Era un criteri entre d’altres; havia de ser també una joguina de comerç just, que afavorís les experiències més que el producte, etcètera. Però un dels punts va ser el gènere. [...] Era divertit perquè vam rebre moltes queixes: “Com ets, sempre igual tu, ets massa crítica, li regalarem el que ens doni la gana...”. Però al final tots ho van respectar. Es van revoltar, però després tothom va passar per l’adreçador. És divertit». (Emília)

«Ens guiem pel que li agrada al nen. O ell ho demana, o bé sabem que li agradarà, però sobretot busquem regals que puguin tenir una certa evolució, com jocs de construcció i tot això; que hi pugui jugar molt i sobretot de moltes maneres diferents, que hi hagi diverses maneres de jugar-hi, no només una. Bé, el patinet és veritat que només hi ha una manera de fer-lo servir, però els altres jocs intentem que puguin tenir més opcions de joc. Entre el que li agrada, és a dir, entre tots els jocs que ell demana, triem els que creiem que són els més aptes per evolucionar». (Manuel)

«Si veig que juguen només a un joc durant moltes setmanes, el retiro, i així proven alguna cosa més, proposo una altra cosa. Per exemple, si li volen regalar maquillatge, que sigui un maquillatge que tingui possibilitats, que puguem barrejar els colors, que puguem pintar de

moltes maneres... Si volen regalar-li una cosa molt de nena, doncs almenys que sigui de bona qualitat, de qualitat educativa. També es pot dir als avis: “Ja n’hi ha prou, no li regaleu més d’això”». (Irene)

Però les opcions no consisteixen només a prohibir o deixar fer, hi ha moltes altres maneres de conduir les situacions, i les joguines ens permeten una creativitat infinita. Podem participar en el joc, capgirar-lo, donar-hi un toc humorístic, aprofitar per tractar un tema delicat, trobar una solució intermèdia, triar una joguina que els agradi i tingui la mateixa funció que una altra però que correspongui més als nostres valors... Això no vol dir que sempre haguem d’intervenir en els jocs dels nostres fills, és bo que puguin explorar els seus jocs tal com ells vulguin, que es puguin guiar per la seva pròpia imaginació. No obstant això, quan un joc o joguina ens incomoda, hi ha maneres d’intervenir-hi...

«Crec que... on és necessari intervenir és a casa, a la vida real, en les tasques que els pares es reparteixen. Però no en els seus jocs. Són els seus jocs, cal deixar-la imaginar, qui soc jo per dir-li com ha de jugar? [...] Però quan em demana que jugui amb ella, sempre em demana que faci de mare. Aleshores sí que intento posar-hi una mica de... Per exemple, en comptes de donar el pit al nadó, dic: “M’emporto el meu bebè i anem a fer una gran excursió”, cosetes així que se surtin una mica dels rols típics». (Melissa)

«Les Barbies, ui, tot un tema. No en volíem, nosaltres. Estava prohibida a casa. I un dia una nena li va regalar una Barbie. I allà jo... buff... La meva filla estava molt emocionada amb la seva Barbie, jo no sabia què fer. Vaig aconseguir explicar-li que la Barbie estava malalta, que tenia un problema a l’estómac i que no podia menjar bé, i que per això era tan prima. I, per tant, era necessari cuidar-la, curar-la. La Barbie s’ha convertit en una persona malalta que hem de cuidar. O sigui que vam poder capgirar la situació [Riures]». (Tomàs)

«De Barbies no en vam tenir cap. Ah, sí, teníem aquests monstres... Però li feia comentaris, li deia: “Li has vist les cames? Estan malaltes...”». (Arantxa)

«M’agraden les joguines en què és ella qui els dona el sentit i l’ús, una joguina que ella pot decidir què és. Per exemple, un os de pelux es pot convertir en un bebè o es pot convertir en un amic... [...] La meva mare ens va portar un joc que és de tela, és un castell amb un drac, un cavaller i una princesa. La princesa té una faldilla, i no té cames... La meva filla intenta posar-la damunt del cavall, però no pot, perquè no té cames... El cavaller té cames, ell pot seure al cavall. Que fort, no? Jo vull afegir unes cames a la princesa, o li tallaré el vestit per la meitat perquè pugui seure al cavall. Perquè només sembla un detall, però em sembla indignant que la princesa no pugui seure!». (Rosa)

En el seu llibre, Cohen explica com li agrada agafar dues Barbies i donar-los papers completament antagònics, una de molt estereotipada i l’altra que no es preocupa per les normes. Les fa parlar, la Barbie més estereotipada intenta controlar l’altra, discuteixen... I, d’aquesta manera, Cohen aprofita el moment de connexió que dona el joc per oferir a la seva filla l’ocasió de reflexionar i situar-se davant dels estereotips i les normes.⁹⁴

⁹⁴ Cohen 2013, p. 201.

b. Disfresses

A casa, podem fixar-nos en el tipus de disfresses que tenim, quines regalem al nostre fill i quines regalem a la nostra filla; si són disfresses tancades, que només permeten la identificació amb un personatge concret, o si també tenim disfresses obertes, les que permeten la creativitat i la imaginació (grans peces de roba, capes, etc.):

«M'he adonat que, malgrat la meva visió feminista, la meva formació i les meves lectures, hi ha algunes coses que se m'escapen, encara. Per exemple, en teoria, crec que tothom hauria de poder disfressar-se del que vulgui, tant els nens com les nenes, perquè crec que és molt important que s'imaginin el que vulguin. Però després, en la pràctica, veig que m'agrada regalar disfresses de princesa a la meva filla. No la princesa més cursi plena de purpurina, perquè no m'agrada, és massa *cutre*, sinó més aviat la princesa medieval, amb un teixit bonic. Però segueix sent una princesa! I és clar que, quan li regalo, ella està *supercontenta*. I tothom li regala disfresses de princesa, de xinesa, o de flamenca... I és veritat que li agraden, ella està encantada, i és veritat que si ella demana alguna cosa, demana sovint aquest tipus de coses. Però últimament he intentat no caure en aquesta trampa, i li he regalat una disfressa d'astronauta, i era feliç! Un altre dia, volia comprar-li una altra disfressa perquè estaven de rebaixes. Ella va demanar una disfressa de princesa, i això que ja en té unes quantes. Em vaig preguntar què havia de fer, i després em vaig dir que el meu paper de mare no sempre és regalar-li el que demana. Per a mi el respecte i la veritable llibertat de la meva filla no es resumeixen simplement a comprar el que demana, o deixar que faci el que vulgui. No només vull la seva llibertat immediata, en un termini de cinc minuts, per triar el que pagaré en aquesta botiga. Vull que sigui lliure en la seva vida, i per a això de vegades has d'acompanyar-los per descobrir altres cares de la seva persona, altres rols que no s'atreveixen a explorar, o que pensen que són avorrits, etcètera. Així que aquell dia li vaig comprar un vestit de drac. Li vaig dir: "Sí, aquesta disfressa de princesa és *superxula*. Però vull comprar aquesta disfressa de drac, és genial, són els meus diners, decideixo jo el que compro". El vaig comprar i, quan vam arribar a casa, se'l va emprovar, i va començar a riure de veure's així, va jugar a espantar a tothom; li va encantar. Estava acostumada a agradar als adults fent el paper de princesa sempre tan guapa, però amb aquesta disfressa va descobrir una altra cosa, que també podia ser molt divertida. Per a mi és important. Que sàpiga que ella és moltes coses alhora. Que no se senti obligada a utilitzar un únic recurs per crear un vincle amb els altres, sinó que té diverses cordes al seu arc. Des de llavors, de vegades es disfressa de drac, li agrada molt. Penso que si li hagués comprat aquell vestit de princesa, hauria respectat el seu desig immediat, però... hauria respectat el desenvolupament complet de la seva persona? Hauria respectat el meu paper de mare per obrir-li totes les possibilitats, per empènyer-la a altres rols? Hauria respectat les meves conviccions?». (Sofia)

«Un dia el meu fill es disfressava amb un amic, es disfressaven de noies. Em vaig prendre la cosa amb humor. Intento intervenir sense gaire judici. Si és divertit, em centro en el que és divertit, però diguem com un pallasso. No em centro sobre la gràcia de l'aspecte de nena. No dic: "Oh que divertit que vas de nena" o "Quina nena més maca!". Li demostro que és divertit, independentment d'aquest aspecte de noia. Però intento no corregir-lo massa frontalment, perquè crec que si corregeixes el que fas és centrar-te en aquest aspecte i, de

sobte, es pot enfortir... Només estan jugant, i els deixo fer. Però jo intento que sigui només un joc de transformisme, la interpretació d'un personatge. No la burla de les noies. Intento minimitzar aquesta paròdia de la noia". (Paula)

«En el que hem pensat molt, a l'escola, és en les disfresses. Perquè si les disfresses són només vestits de princesa o de bomber i tot això, es tanca ràpidament en un tipus de joc. Mentre que les disfresses que són només robes grosses, donen un joc més obert, més imaginatiu. El que és important és que a l'escola creiem que tot aporta riquesa. Si només actues reduint, eliminant, llavors també redueixes la riquesa, la diversitat. Així que hem decidit tenir els dos tipus de disfressa. Robes grosses i també disfresses més determinades. El que veig és que sovint hi ha nens que es disfressen exactament amb la mateixa disfressa durant més d'una setmana, fins i tot si és la princesa. I, després, comencen a jugar amb els teixits, les disfresses no tan determinades... És bo tenir una mica de tot... Però hi ha escoles que prohibeixen completament les disfresses de princesa...». (Daniela)

c. Contes

Moltes famílies pensen que els contes infantils no els influeixen, que no marquen patrons o estereotips de gènere. En la seva opinió, només són detalls, i intervenir en aquest camp seria totalment superficial i ineficaç. Moltes insisteixen que els contes són un patrimoni cultural i, per tant, no els hauríem de censurar, triar o modificar.

«Mai no he canviat els contes. Altres coses sí, però canviar els contes no. Perquè els contes no fan mal... És només que t'expliquin una història que no correspon amb el que penses, i ja està...». (Olivia)

«Llegeixo els llibres que em demanen, fins i tot quan no m'agraden. I simplement pregunto si els agrada o no, i ja està. No canvio la història, i no la comento. Només si em fan preguntes. No els dono cap explicació si no me la demanen». (Mabel)

Ara bé, altres persones adultes opinen que els contes poden tenir certa influència:

«Sí, crec que les històries influeixen en els nens. És una pluja fina. El que els influeix molt és, sobretot, la reacció dels pares amb la història. Llegir un conte que no t'agrada, i no dir res, quin sentit té? Per a mi, és bastant senzill: el nen interpreta que l'adult troba que aquest conte està bé, ja que el llegeix. Són capaços, els nens, de creure que el pare llegeix un conte però que no li agrada, i que no ho diu? Ho dubto. Així que si el pare llegeix un conte amb uns ideals de la princesa, poden interpretar que està d'acord amb aquest tipus d'ideal, aquests valors. I per agradar al pare, adopten aquests valors... Per agradar-li, o per compartir la seva il·lusió... Si deixem passar coses que no ens agraden sense dir res, per a ells significa que les aprovem. I, a més, en el fons és una mica veritat. Podríem llegir als nostres fills un conte en el qual s'escriu que els negres són idiotes? No, oi? I, llegint-lo, mostraríem que ens sobta, que no ens agrada aquest llibre. No deixariem passar aquest tipus de missatge sense dir res. Així doncs, quan la gent deixa passar missatges sexistes, és que en el fons no ho consideren tan greu...». (Tatiana)

«La meua filla a vegades s'identifica amb els protagonistes masculins. Però el meu fill no s'identifica mai amb personatges femenins. Perquè de fet els personatges interessants, els

que tenen aventures, gairebé sempre són nens, així que... [...] Però quan llegeixes, de fet prestes atenció a l'inrevés. Quan és una noia la protagonista, penses: "Ostres, que bé!". Però quan la història segueix els clixés, no te n'adones». (Adrià)

Els llibres infantils han canviat significativament en les últimes dècades, i els estereotips sexistes i racistes més visibles han disminuït (avui dia veiem cada vegada menys llibres que representen les mares amb un davantal a la cuina mentre el pare llegeix a la butaca...). Per això, de vegades ens és difícil adonar-nos del sexisme que es pot comunicar en els contes, a través de les imatges, el patró de la història, les personalitats dels personatges, les actituds, el llenguatge... Però si agafem un gran paquet de llibres i comencem a comptar, a comparar i classificar, podrem prendre consciència de certs aspectes. Per exemple, en els llibres infantils, els personatges masculins hi estan dues vegades més representats que els femenins. Els nens sovint són representats a l'aire lliure (al jardí, al carrer, al bosc, fent esport, etc.), i les noies són més aviat representades a l'interior (a l'habitació, a la cuina, a classe, a casa d'una amiga, etc.). Els homes estan representats en una gran varietat d'activitats (feina, esports, aventura, passeig, etc.), mentre que les dones ho estan principalment en el seu paper de mare (cuina, bany, explicar la història abans de dormir, acompanyar a l'escola, etc.). En els contes, les feines que fan mares i pares són molt estereotipades segons els sexes, i de fet molt més que en la realitat. Cada vegada menys llibres presenten princeses passives que esperen els seus cavallers: ara són princeses guerreres, que somien aventures, rebutgen el matrimoni, etc. Però segueixen sent princeses boniques. Quant als prínceps, cavallers i altres herois masculins, encara han de ser forts i valents, i encara no ploren ni s'emocionen... Quan els protagonistes són animals humanitzats (ratolins que viuen en una casa dins d'un arbre, petits eriçons que van a l'escola, esquiroles que organitzen una festa, etc.), aquestes representacions sexistes s'accentuen. Per exemple, trobem 10 vegades més homes que dones protagonistes.⁹⁵ Els personatges masculins són sovint animals grans i forts (ossos, llops, senglers... o conills), i els caràcters femenins solen ser petits (ratolins, insectes). Són els personatges femenins els que marquen la diferència gràfica entre sexes: estan representats amb característiques molt estereotipades i marcades (llavis pintats, pestanyes extrallargues, collarets, pits, etc.), mentre que els masculins no tenen tants estereotips (barba, bigoti, etc.). Finalment, quan l'animalet és ambigu i no se'n pot saber el sexe, l'observació sociològica mostra que els pares li assignen un sexe... depenent de les seves activitats (per exemple, un os que no se sap si és masculí o femení és interpretat pels adults com una mare, simplement perquè cuina, neteja, cus, etc.)⁹⁶

En els llibres infantils d'avui dia trobem cada vegada més contramodels femenins: noies que no segueixen estereotips, que es rebel·len, i princeses valentes. Això és positiu, ja que ajuda a trencar els estereotips, a suggerir altres maneres de fer les coses, a afavorir que es prenguin les decisions sense tenir en compte les normes. Però també es corre el risc de caure en l'extrem oposat, i transmetre constantment una imatge de les dones *superwomen*, cosa que pot convertir-se en una pressió sobre les noies si només els oferim aquest model. A més, en comparació amb la quantitat de contramodels femenins, hi ha molt pocs contramodels masculins. Però «per a un nen petit, que l'animin a anar més enllà dels seus límits,

⁹⁵ Fiquet 2011; Dafflon-Novelle 2002 i 2003.

⁹⁶ Estudis fets entre 1987 i 2002. Dafflon Novelle 2003; Bruguilles *et al.* 2002; DeLoach *et al.* 1987; Détrez 2005.

que s'identifiqui amb un superheroi, és genial... Sempre que pugui expressar les seves debilitats i emocions. No sempre podem ser els més forts, córrer més de pressa, no tenir mai por, no sentir mai el dolor... El llistó és massa alt. La sensació de no estar a la alçada ràpidament es converteix en un factor d'ansietat o fins i tot d'agressió. Com sabem avui dia, els nens i les nenes amb més autoestima i que aprofiten més a l'escola són aquells capaçs i capaces de mantenir els seus gustos personals, i sobre els quals els estereotips de gènere tenen menys influència».⁹⁷

«Fa poc, vaig anar a escoltar una xerrada sobre emocions i contes. Parlava una mestra de Barcelona que està immersa en la pedagogia sistèmica, les emocions, els contes i tot això. Havia portat molts contes. En un moment determinat ens va dir que en un conte hi pots trobar moltes referències de la dona. Però deia que hem d'anar en compte amb la típica mirada feminista que llença la imatge de la princesa a la paperera, perquè des d'un punt de vista més simbòlic i psicològic tots tenim moments en què necessitem sentir-nos com una princesa, perquè significa que ens cuidem a nosaltres mateixos. Tots ho necessitem, tant les nenes com els nens. Perquè a vegades ens sentim vulnerables, o simplement perquè volem, tenim ganes que algú es cudi de nosaltres, ens volem deixar portar. I això és important, saber rebre la cura i l'afecte dels altres. Perquè si no, sembla que ara hem de ser totes unes *superwomen*». (Carlota)

Per tal de solucionar això, cada pare o mare té la seva pròpia manera de fer les coses:

c.1. Seleccionar

«Escollim molt bé els llibres i les pel·lícules. Perquè hi ha perill a tot arreu. Coneixes el Teo? *Teo va a l'escola*, *Teo no sé què...* Es veia progressista, per la manera de vestir-se i tot això; semblava modern... O *Les Tres Bessones*, per exemple. Aquest tipus de llibre, que sembla anodí. Es veu neutral. Però si hi pares atenció... buf! El Teo sabem que és antiquat, que és sexista, fa temps que ho sabem. Només cal mirar qui acompanya els nens a l'escola i tot això. Només cal mirar les imatges. Per exemple, la ciutat. Pots mirar la ciutat durant mil hores. El policia és un home, les que empenyen cotxets són dones... I aquest és un llibre per a nens menors de 3 anys! I això s'impregna... De manera que el que podem fer és fixar-nos en això, prestar atenció als llibres que arriben a casa». (Lucía)

«Me'ls miro una mica, abans. Si hi ha contingut sexista o altres coses, no l'hi llegeixo. Els contes clàssics són sexistes. És complicat trobar un conte antic no sexista. Però n'hi ha que transmeten valors, així que... A vegades has de decidir el que prefereixes, si els valors o el problema del sexisme... Però també m'invento moltes històries. De vegades també canvio el diàleg. Però si puc, prefereixo no llegir-li el llibre si no m'agrada...». (Manuel)

c.2. Ampliar la varietat de l'oferta

D'altres opten per oferir tantes històries com sigui possible, per mostrar una gran varietat de personatges, de caràcters, de situacions. En comptes de censurar els contes que no els agraden, prefereixen compensar-los amb altres lectures:

⁹⁷ Fiquet 2011.

«Hem de donar altres referències, en els contes... Que les criatures tinguin diferents opcions, que puguin comparar i triar. No hem de prohibir; si no, podem provocar l'efecte contrari. Però diguem que el model més fàcil ja el tenen a tot arreu! Els dibuixos de Disney, els models més comuns, els trobaran a tot arreu, i en canvi nosaltres podem donar-los altres models, altres referents...». (Luz)

«Els llegeixo moltes històries amb famílies diferents, dues mares o dos pares, per exemple. Que sàpiguen que això existeix. [...] O un conte amb una noia que s'enamora de la sireneteta... És només un conte més, però és bo perquè ajuda a trencar totes les divisions marcades per la societat». (Alba)

«Bé, de vegades, penso que hi ha... Per exemple hi ha una diferència gran entre la Caputxeta Vermella i el Patufet, perquè la Caputxeta ha d'anar amb compte, i al final acaba malament; i en canvi, el Patufet fa que vol i tot acaba bé. Però jo m'invento tants contes, que al final són molt aleatoris». (Rita)

«Jo no miro gaire si el protagonista és un noi o una noia. Vull dir que, per a mi, no n'hi ha prou a mirar si hi ha tantes dones com homes en els contes. En els contes que llegim hi ha nois i noies, però mai he agafat tots els contes de casa per comptar quantes noies protagonistes i quants nois protagonistes hi ha. Però sé que estic tranquil·la perquè està més o menys ben repartit. En canvi, si tinguéssim només contes amb nens petits protagonistes, em preocuparia. Crec que, ja que tinc un nen i una nena, les històries que els oferim es distribueixen bastant bé, i llegim tots els contes que tenim als dos fills, no els separem els llibres. Però em pregunto: si tingués només un nen, com serien les nostres històries? Probablement tindríem més històries amb un protagonista masculí que no pas femení. I seria un problema. Perquè crec que, quan el nano escolta una història, s'identifica amb el personatge, i no només desenvolupa la seva pròpia identitat, sinó també l'empatia. Així que crec que és important llegir històries amb noies protagonistes als nens. I a l'inrevés també, però això ja ho fem molt. Crec que és important, no perquè el nen pugui imaginar-se que és una nena, sinó perquè pugui viure les emocions d'ella, això l'ajudarà a desenvolupar empatia. També hauríem de llegir molts més llibres amb personatges d'altres colors, personatges que tinguessin certes peculiaritats, com ara que anessin en una cadira de rodes o que tinguessin sordesa, o que fos un nen adoptat o qualsevol altra particularitat que no correspongui als nostres fills. Perquè el que veig al meu voltant és que hi ha llibres amb certes peculiaritats, però la gent no els compra, perquè el seu fill no la té. Les persones que tenen fills biològics no compren llibres amb un protagonista adoptat, les famílies heterosexuales no compren llibres en què el nen té dues mares, etc. Per a mi aquí hi ha un error d'interpretació. Perquè, per exemple, em sembla genial que un nen adoptat pugui llegir un llibre amb un protagonista adoptat, se sentirà identificat i tot això, així que és genial. Però un nen no adoptat també es beneficiarà d'aquesta lectura, obrirà la seva visió del món, i desenvoluparà empatia... I, per a mi, aquesta visió dels contes s'aplica també al gènere: és important que expliquem als nens contes amb protagonistes femenines, perquè hem de mantenir aquesta empatia, i per això s'han d'identificar amb elles, no poden ser uns "bitxos rars"...». (Maite)

«Els he llegit molt els llibres de l'Astrid Lindgren, la que va escriure *Pipi Langstrum*. Això és molt antic, però l'Astrid Lindgren tenia un punt d'alliberament de les dones, i hi ha la igualtat de

gènere en els seus contes. Algunes dones eren molt lliures i d'altres entraven en el paper bastant clàssic de la dona, però cadascuna ho feia perquè li agradava, no per obligació». (Cristina)

c.3. Observar i substituir

Algunes persones adultes observen les reaccions de la seva criatura, intenten entendre els elements que l'atreuen d'aquella història. Així, poden intentar respondre a la seva necessitat emocional, però aportant-li altres llibres que contindran patrons menys sexistes:

«Els contes sí que influeixen en el model imaginari, et fan experimentar emocions associades amb imatges... Però, en el fons, no sé si la història en si és perjudicial, perquè és més una qüestió de... per què al nen li agrada aquest conte? Perquè precisament aquest conte respon a una emoció seva, una necessitat, una ferida emocional seva. Si el nen té una sensació de tristesa, de por, de soledat, la sensació que l'estimen menys, una sensació de buit, una necessitat de sentir-se estimat incondicionalment, una necessitat de sentir-se cuidat, doncs... aquesta o aquella història respondrà a aquesta necessitat o, en qualsevol cas, atraurà el nen perquè, de manera inconscient, s'hi sentirà identificat. I tots tenim ferides, i necessitats no satisfetes... Els contes, i sobretot els dibuixos animats, aniran directament a aquestes ferides i necessitats del nen, com uns imants, i el nen s'hi rebotarà, s'hi consolarà. Pot ser que, quan mirem el nen, no ens sembli trist, que només li vegem la il·lusió, els ulls brillants, aquella veueta que canta la cançó de la pel·lícula... Tu et dius que simplement li agrada aquest dibuix animat i que no hi ha res de negatiu, a tot estirar trobes que és molt cursi tot això, perquè la cançó és una mica *absurda*, i ja està. Però el nen, quan s'imagina que és aquest personatge, quan canta la cançó en bucle, de fet s'està rebotant en aquest sentiment de benestar que li dona, perquè ja no se sent sol amb els sentiments que té i que no pot expressar o no aconsegueix expressar. Recordo clarament que a mi m'encantava *La Blacaneu*. Vaig veure el dibuix animat com a mínim quaranta mil vegades, cantava la cançó tot el dia, almenys fins que vaig tenir 10 anys. Els meus pares somreien, em trobaven romàntica. Però jo recordo les emocions que tenia quan mirava el dibuix animat, recordo el meu estat d'ànim quan cantava. Jo era completament a dins, ja no em sentia sola. És com quan t'enamores i revius en bucle el primer petó, tanques els ulls i tornes a viure una vegada i una altra la sensació del primer petó... Aquesta sensació que hi ha algú que sent exactament igual que tu, i de cop tota la resta et deixa d'importar. Doncs amb els dibuixos és el mateix: et rebotques en aquesta sensació, somies, i et permet viure la resta amb més lleugeresa, ets sents entesa, o almenys intentes gestionar els sentiments a través d'aquestes sensacions i aquestes imatges. Un cop adulta, em vaig adonar que m'agradava *La Blacaneu* per diverses raons: per la mala relació amb la madrastra (en el meu cap representava la meva mare), una bona relació amb el pare, però s'han de separar perquè la bruixa és gelosa... M'hi sentia totalment identificada... I a més jo vivia intensament el petó del príncep mentre la Blacaneu dorm, perquè en el fons tinc una necessitat de sentir-me cuidada, una necessitat de deixar-me portar... I, a més, el príncep l'adora, literalment, i això que ella és morta! En el fons és amor incondicional, ella només necessita ser bona nena, però no necessita ser intel·ligent, simpàtica o divertida, ell se l'estima perquè se l'estima. Sí, hi ha el físic, és cert que diuen que és guapa. Sé que dintre meu vibrava aquesta necessitat d'amor incondicional. Bé, doncs per a mi els contes i els dibuixos animats són molt potents, perquè

s'enganxen com uns imants a les ferides i les necessitats dels nens... O sigui, que el problema comença amb aquestes necessitats emocionals, més que amb els contes. L'eliminació d'aquests contes no elimina aquestes necessitats. Però, d'altra banda, tampoc no es pot dir que aquests contes siguin inofensius, que no marquin els nens, que aquest no és el problema, etcètera. Perquè satisfan les necessitats dels nens, però d'una manera molt determinada. Evidentment, l'ideal seria cobrir les necessitats dels nostres fills, que no tinguessin ferides, tristesa o solitud; seria la solució, però som humans, no hi ha pares perfectes, i a més no crec que els nens realment necessitin pares perfectes... En fi, crec que els nens necessiten contes per treballar les necessitats i sentiments, però hem de vigilar els que els oferim. Perquè aquests contes antics, i també els moderns, creen imatges molt potents en la imaginació dels nens, i això acaba creant models, ideals d'amor que no existeixen en la realitat... Jo sé que, malgrat el meu feminisme i la meva lluita de cada dia per la igualtat, malgrat que en aparença soc molt poc romàntica i no m'agraden gens les pel·lícules *romàntiques* americanes doncs... sé que, malgrat tot això, la *Blacaneu* és encara en un raconet del meu cap. I sé que, en el fons, segueixo somiant amb un príncep blau que m'estimi amb bogeria, incondicionalment... I estic constantment decebuda amb la realitat de la vida, que no és tan apassionada com en la meva imaginació... És veritat que no és culpa de *La Blacaneu*. Aquesta necessitat no és *La Blacaneu* que la va crear dins meu, i *La Blacaneu* només acaba responant a una necessitat. Però aquest és el problema. Per això, per a mi, sí que les històries influeixen, i sí, hem de triar-les amb cura. El que passa és que nosaltres, els adults, en realitat no sabem quines són les necessitats dels nostres fills, no sempre en coneixem les ferides més ocultes, o les interpretem de manera diferent, hi projectem les nostres pròpies necessitats o ferides... Llavors, com hauríem de triar els contes? Crec que hem de donar-los-en una gran varietat, moltes històries diferents. I si el nen sempre demana un llibre concret, és perquè hi ha alguna cosa, és una pista, així que podem trobar altres contes amb el mateix patró, però que proposin altres solucions, altres finals, altres maneres de comportar-se... Si a la meva filla li agrada *La Blacaneu* i em demana de llegir-l'hi, potser necessita llegir altres històries que també parlin de males relacions amb la mare o la madrastra, que parlin indirectament de gelosia o que tractin de l'amor incondicional, però amb altres formes. Per exemple, que l'amor incondicional sigui entre pares i fills, o entre amics, no obligatòriament amb un nòvio...». (Sofia)

c.4. Modificar

Algunes famílies modifiquen els contes, els capgiren, hi afegeixen diàlegs:

«Jo m'invento moltes històries. De vegades llegeixo un conte, però sobretot me'ls invento. I allà, en els meus contes inventats, intento canviar els models femenins, per oferir-los altres tipus de noies diferents de les que veiem sovint. Però també els explico contes amb models femenins estereotipats o clàssics. I també ho faig amb els models masculins, els explico contes amb altres models, i també amb el més tradicional o el que veiem més sovint. Busco altres formes d'expressar, de ser i de sentir. Aprofito molt tota la fantasia dels contes... Els parlo de noies molt trapelles, o aventureres, per exemple, a qui agrada fer curses, que de vegades són molt competitives, i nens a qui agrada cuinar, que juguen amb nines, però també els parlo de nois que són molt aventurers i tot això. No faig una cosa o l'altra, sinó

que intento barrejar-ho tot. De vegades qui té por és un nen, i de vegades el que salva l'altre és una noia. I això, ho faig amb molta consciència. Però intentant no caure a l'altre costat; si no, és forçat. Intento barrejar tots els models». (Verònica)

«O de vegades canvio la història. [...] No vull que totes les princeses siguin bledes que esperen el príncep... Jo vull canviar les històries, posar-hi molta imaginació... La princesa que salva Sant Jordi del drac, o bé Sant Jordi que s'enamora del drac... Intento variar; de vegades la princesa és valenta, de vegades Sant Jordi té por... Canviar, no sempre explicar contes amb els mateixos patrons... S'han de modificar les històries. El llop no sempre està obligat a ser desagradable, oi? Però no sempre els canvio, perquè de vegades hi ha princeses que volen que un príncep les desperti amb un petó...». (Rosa)

«He de dir que hi fico molta cullerada. Introdueixo coses sense canviar l'argument del conte. Hi afegeixo tocs d'humor, o el relaciono amb coses que vivim, però és espontani, no és fruit de la reflexió [...] Però, en general, amb els contes, intento buscar molta varietat, per exemple, amb el tipus d'il·lustracions [...] Crec que és interessant que vegin opinions diferents. Que l'escola mostri una faceta, i la família una altra... Tinc una col·lecció que es diu *Els contes desexplicats*, en què, per exemple, la Caputxeta Vermella és ben diferent, i és molt forta. Són contes clàssics, però canviats, i és molt divertit. Però comencen a agradar més tard, quan ja són més grans. Quan comencen a avorir-se dels contes clàssics, quan canvies el personatge de registre, obres la reflexió...». (Daniela)

c.5. Comentar

O bé opten per puntualitzar el conte amb comentaris, per provocar la reflexió interna de les criatures:

«Deixar entrar els contes i els dibuixos animats, però desenvolupar la mirada crítica, en comptes de la censura. Perquè s'ho trobaran a la vida, n'és ple, i per tant és millor que vegin aquestes coses i subratllar amb ells el que no és just». (Antonia)

«Si llegim un llibre així, el que fem és que li diem: “Uiii, mira, aquest llibre és realment molt antic, perquè mira això, aquí, i allà...”». (Lucía)

«Bé, els lleixo, però quan veig alguna cosa realment ridícula, em poso a riure, els dic: “Uala, quina tonteria [...]”. Prefereixo fer això, llegir i criticar, en comptes de censurar. [...] Un dia vam estar parlant d'històries amb un grup de mares; elles volien censurar totes les històries, deien: “Aquesta història no, perquè...”, “i aquesta tampoc perquè...”. Però no hi estic gens d'acord. Perquè si hi ha una presència de l'adult, i sobretot si a casa veuen un bon model d'igualtat, doncs no cal tenir por d'altres visions. No hem de tenir mai por de la literatura. Perquè al final és això, literatura! No podem tenir por dels llibres! Els llegim, i després en traiem les conclusions!». (Paula)

«Li lleixo el conte, fins al final, sense infantilitzar la història. No m'agrada quan canviem la història per fer-la més suau. Prefereixo explicar la història tal com és, i si és una mica forta, parlar-ne. No crec que sigui realment violent en comparació amb el que veurà al cap de poc temps a la televisió. Veu el tema dels refugiats a la tele, parlem d'això, és molt més dur que matar el llop! És una mica hipòcrita de dir: “Pobre llop”...». (Clàudia)

«Crec que les pel·lícules i els contes que veiem en família els influeixen. Podem pensar que són només detalls, però estic convençuda que els nens estan constantment aprenent-ne, intenten endevinar quines són les regles del món i, sobretot, quines són les regles segons els seus pares. Ells intenten esbrinar què aproven i què rebutgen els pares. Més tard, quan seran adolescents, passaran per una etapa de rebuig i tot això, però quan són petits intenten entendre el món dels pares. Per tant, si llegim un conte sexista i no el critiquem, és com si l'aprovéssim, implícitament. Els nens són petits, encara no saben pensar que els llegim un conte, que el desaprovem, però que el llegim igualment. Són com esponges: observen i capturen qualsevol detall que els permeti construir les regles per deducció. És per això que els contes i les pel·lícules són importants, fins i tot només una història, fins i tot una pel·lícula. N'hi ha prou que els llegeixis un cop *Barbablava* sense comentar-lo perquè els teus fills el recordin, i en treguin les seves pròpies conclusions, normes, moralitat... i si no dius que no t'agrada, doncs poden deduir que aproves aquesta història i unes actituds tan masculistes. Llavors, si jo els vull explicar *Barbablava* perquè considero que és part de la nostra cultura, o perquè me'l demanen perquè volen tenir por, d'acord, els l'explicaré, però crec que és absolutament necessari que els digui el que no accepto d'aquest conte i per què. O millor encara: els preguntaré què en pensen, els animaré a pensar, perquè notin que no aprovo els missatges que transmet aquest conte». (Sofia)

«Models masculins diferents? N'hi ha molt pocs... Vaig trobar un llibre amb un pare, amb un model familiar diferent... És un conte que es diu *Vamos a cazar un oso*, les il·lustracions són boniques; és un pare amb quatre nens. M'agrada ensenyar-los aquest llibre i faig preguntes als nanos de la meua classe: "Qui és? Ah, és un pare", "I on és la mare?". Sovint els nens diuen que s'ha mort, i dic: "Però per què? Potser no! Potser ha marxat de viatge! O segurament deu estar treballant"... Però és veritat que d'aquest model masculí amb altres valors, o diguem amb valors que generalment s'atribueixen a les dones, n'hi ha pocs». (Verònica)

c.6. Com podem analitzar els contes?

Podem analitzar els contes en família, comentar-los, qüestionar-ne certs detalls, preguntar, debatre. D'aquesta manera, els acostumem a la mirada crítica, que és fonamental no només per a la lluita contra el sexisme sinó contra qualsevol mena de discriminació, i essencial per a la llibertat de les nostres criatures i per a la transformació social. És un exercici que es pot fer fins i tot amb criatures petites (sí, sí!), ja que s'ho prenen com un joc en què han de descobrir indicis i resoldre enigmes, a més de ser un moment de vincle amb l'adult. A més, aprecien molt sentir-se valorades intel·lectualment, notar com considerem que són dignes d'una conversa analítica, i és una bona ocasió per reforçar-los la confiança i valorar-les per les seves capacitats de no adoptar cegament els estereotips.

Quins aspectes podem mirar en un conte?

- Els personatges (quants nois i quantes noies hi apareixen, quins gustos tenen, quines activitats fan, els seus caràcters, les seves habilitats, etc.)
- Amb què identifiquem que és un personatge masculí o femení (estereotips)
- Les seves emocions (malestar, acceptació, solitud, etc.)

- Els espais en què es mouen (interior/exterior, etc.)
- Les relacions entre personatges (incomprensió, rebuig, dominació, gelosia, etc.)
- Quins valors se subratllen a través del conte, i a qui s'associen.

Amb la meva filla petita, estem llegint el llibre *Wonder*, i intentem analitzar el comportament dels personatges, analitzar per què aquest nen fa una cosa, què s'espera d'aquesta noia, per què... Analitzant-lo amb mi, funciona. Però després no sé què en queda, una vegada que és a l'escola, amb els seus amics; no sé el que en fa de l'anàlisi que hem fet. (Assumpció)

d. Llibres infantils de divulgació científica o històrica

«L'*existent* és una base
per demostrar una activitat oberta,
per dibuixar uns *possibles*».⁹⁸

La canalla ha de poder identificar-se també amb personatges reals, no només amb personatges extraordinaris i ficticis. Si volem que les criatures se sentin lliures d'explorar les seves pròpies vides, d'explorar el seu propi futur sense cap creença limitadora, no n'hi ha prou de mostrar-los dibuixos animats i contes amb princeses superfortes que lluiten contra els dracs, o xiquets que ballen i s'emocionen... També els hem de mostrar personatges reals, històrics, figures de ciències, artistes, dones que van lluitar per una causa, homes que van passar per damunt de les normes de gènere... Necessiten aquests referents per construir el seu propi camí imaginari.

«Perquè fa uns anys vaig veure un documental que explicava que normalment els inventors que coneixem són només homes, excepte Marie Curie, mentre que en realitat n'hi ha hagut moltes. Per això, a les meves filles, els dic que n'hi ha moltes, però els explico que la societat té més en compte els homes que les dones. I també els dic que és cert que hi havia més homes que dones que inventaven, perquè això és cert, però per què? Perquè la societat ha estat molt injusta amb les dones. Cada vegada n'hi ha més, i treballem perquè les noies puguin accedir a això, però no puc reinventar la història, i és ben clar que hi havia més homes que dones. No tenien les mateixes oportunitats! No podien estudiar! Per això els explico el perquè». (Miranda)

«És clar, en aquells llibres només hi ha homes [...] Els adults en general no hi donen importància. Però crec que entra a poc a poc a dins dels nens. I això queda. I els construeix, construeix la seva visió de la societat i del món [...] Primer intento agafar en préstec els llibres que siguin menys sexistes. Quan anem a la biblioteca, miro els llibres, miro si els personatges són femenins o masculins, i si veig que hi ha molts estereotips, ho dic a les meves filles perquè també puguin detectar-los. I quant als llibres sobre les invencions, els dic que hi ha només homes, però que també hi havia moltes dones que inventaven o descobrien coses, però el que passa és que havien d'utilitzar el nom d'un home i no podien accedir a l'educació. Això els explico. Crec que és molt important explicar-los-hi, que ho sàpiguen. Perquè si no sempre diem "els científics", per exemple». (Martina)

⁹⁸ Michèle Le Doeuff, citat per Mosconi 2012, p. 25.

Podem fer un petit exercici molt fàcil: en una biblioteca o llibreria agafem tots els llibres infantils sobre la prehistòria. A continuació, els comparem, comptem i en traiem conclusions. En primer lloc, les dones hi són molt menys representades que els homes. L'esquema de l'evolució humana, per exemple (en què un mico es converteix en un *Homo erectus*, *Homo habilis*, *Homo neanderthalensis*, *Homo sapiens*, etc.) és gairebé sempre exclusivament masculí. El llenguatge és gairebé sense excepció masculí (se suposa que és neutre...). La separació de les activitats és extremament estereotipada: els homes cacen, les dones cuinen. Els homes pesquen, les dones preparen les xarxes. Fins fa poc, la invenció de l'art (pintures a les parets de la cova) es representava només amb homes, i el text és encara gairebé sempre: «L'home va inventar la pintura» o «L'home va inventar l'art». Últimament, els estudis de les petjades de les parets amb pigments han mostrat que moltes mans són de dones, i per això alguns llibres comencen, per fi, a representar dones pintant.

«En els llibres sobre la prehistòria, quan diem “l'home”, els nens no poden entendre que és neutre, sobretot si en el dibuix només hi ha homes. A casa, comentem això, culturalment. On són les dones? I ho fem també per a les dones inventores, les dones artistes...». (Araceli)

«Els llibres de prehistòria... Crec que s'ha d'entendre com a neutre, i els nens també ho entenen així [...] Però de fet mai no m'ho havia plantejat. Crec que els nens no pensen en “un home”, i tampoc pensen “neutre”, simplement recorden la història. Més tard, donen forma a aquest contingut, i probablement identifiquen un home. Perquè, si tinc una imatge al cap, és la d'un home que fa foc. Si hi penso ràpidament, com en un flaix, veig un home. Perquè he integrat que és un home el que va fer el primer foc... però si de fet ni ho sabem. Sí, ara penso que afecta. En el subconscient, creiem que és un home, sí. Però mai no m'ho havia plantejat». (Cristina)

«Crec que el problema és que els nens integren gradualment que només van ser homes, per les imatges en els llibres i a les pel·lícules... però d'altra banda no són mai capaços de preguntar: “Per què només eren homes?”, i llavors no els pots explicar les raons històriques de la invisibilitat de les dones. I quan veus que encara molts homes i dones pensen que els homes són realment més intel·ligents, més bons en matemàtiques, etcètera... I això també ve dels llibres i de les pel·lícules, no només de les bromes sexistes [...] Quina imatge del món els fiquem al cap si tot és cosa de l'home? Les estàtues al carrer i tot això... I quines perspectives de futur, quines professions es poden imaginar? [...] Quan llegeixo un llibre infantil, per exemple un llibre que explica la prehistòria, quan diu “l'home” en el sentit d’“humà”, jo dic: “Ehm, ehm”, perquè s'adonin que alguna cosa està malament. Per exemple dic: “L'home... ehm, ehm... va inventar el foc”. I els nens afegeixen directament: “L'humà, no l'home!” o “els homes i les dones”. Perquè jo ja els he explicat que es diu “home” en el sentit d’“humà”, però que això és un problema, perquè és com si les dones fossin menys importants que els homes. Bé, i després, tots els grans invents que es presenten... i tots són homes els que els han fet, des del descobriment del foc fins al descobriment de l'ADN... Jo sovint els explico que això no és cert, que molts descobriments els han fet les dones, però que havien de presentar el seu treball amb el nom d'un home, el seu marit per exemple». (Tatiana)

Altres famílies, en canvi, estan d'acord amb aquesta representació de la prehistòria, molt dividida segons els sexes, però opten per una revaloració de les tasques tradicionalment atribuïdes a les dones:

«Els explico que els homes i les dones són diferents. Jo crec que els homes anaven a caçar, i les dones cuinaven a la cova. Però això no vol dir que la caça sigui més important que cuinar. Totes dues coses són indispensables per a la supervivència. Per tant, tots dos tenen rols diferents, energies diferents, necessitats diferents, però l'activitat de l'home no és més important que la de la dona. I tampoc no podem esborrar la història. Però podem treure de l'ombra el paper femení. Les funcions de les dones són molt importants, també. [...] Per a mi és tan important com anar a caçar. És vital». (Miranda)

Finalment, ja que estem ocupats amb els llibres «científics» infantils, hem de subratllar que fins i tot els llibres que veiem totalment neutres, aquells en què és difícil imaginar que pot haver-hi estereotips sexistes, no s'escapen del sexisme implícit. És el cas, per exemple, de les enciclopèdies infantils sobre el cos humà. Dos terços d'aquests llibres expliquen «científicament» el cos humà... només amb representacions de cossos masculins. En el darrer terç dels llibres en què es representen tant cossos de nens com de nenes detectem una certa jerarquia: tot el treball actiu (músculs, esports) es representa en els cossos dels nens, mentre que els de les noies serveixen per il·lustrar les funcions passives (el sistema digestiu, els músculs que no es controlen, els reflexos involuntaris). Per explicar el cervell, gairebé tots els llibres mostren aquest òrgan només en el cos d'un nen, no d'una nena.⁹⁹ Finalment, cap àlbum «científic» sobre el cos humà esmenta, i no ens sorprendrà atès el tabú que representa, la intersexualitat.

e. Audiovisuals

Els dibuixos animats i les pel·lícules són avui dia una part important de la vida de les criatures. A la majoria de les cases, els infants passen unes quantes hores cada dia davant del televisor, la *tauleta* o l'ordinador. El sexisme és, malauradament, encara fortament present en gran part d'aquests audiovisuals. Si ens hi fixem, ens adonem ràpidament de molts estereotips sexistes (caràcters dels personatges, gustos, estils de vestir, veus, passions i interessos, habilitats, etc.). Però el sexisme dels audiovisuals va més enllà dels estereotips, és present també en els ideals i els valors que transmeten. L'amor romàntic, per exemple, tan present a les pel·lícules però també en els dibuixos animats, és qüestionat per diverses famílies, que no el veuen tan bonic i innocent:

«Nosaltres les noies tenim la nostra pornografia: les pel·lícules romàntiques. Et venen una cosa que no existeix, però que ens excita. I no és bo. És una mentida. No té res a veure amb la realitat. Però t'atrau igualment. I això no és sa». (Araceli)

«Vaig anar a una conferència que em va impactar molt, que analitzava aquestes pel·lícules [parla d'*Amanecer*]: la noia només existeix en relació amb l'home, no té cap missió pròpia, ni cap projecte. L'important és que se l'estimi». (Carme)

«L'amor romàntic, és clar que no és l'únic problema, però tinc la impressió que aquest factor no es té prou en compte... Fins i tot moltes persones que tenim la perspectiva de gènere, tenim problemes per adonar-nos que l'ideal de l'amor romàntic pot ser perjudicial... Per exemple, la meua filla jugava molt a ser princesa, i al principi em molestava una mica perquè

⁹⁹ Détrez 2005.

era molt Disney. Llavors un dia la vaig veure jugar amb la seva amiga, una era la princesa i l'altra el príncep, i es miraven amb passió i desig. Aquell dia vaig pensar que era la seva manera d'explorar l'amor i la sexualitat, i llavors em vaig relaxar. Ara, quan juga a ser la princesa, no hi veig gaires estereotips de Disney, sinó una manera de descobrir l'amor i la sensualitat. Però després vaig llegir un article, crec que d'una sociòloga, que alertava dels perills d'aquest amor romàntic, que es concep com a etern, amor a primera vista, passional, que ho perdona a tot... Deia que és un dels pilars de la violència de gènere, perquè moltes dones creuen tant en aquest amor que perdonen l'home que les colpeja, es diuen que és perquè està boig d'amor, etcètera. I des de llavors penso que és bo que explorin l'amor i la sensualitat i el sexe, però si l'única manera que se'ls proposa per a aquest descobriment és a través d'aquest amor romàntic, doncs... és una mica estret i perillós. Hi hauria d'haver altres maneres d'explorar tot això, que no se sentin empeses únicament al romanticisme». (Sofia)

El sexisme d'una pel·lícula o d'uns dibuixos animats pot ser en els valors que transmet, cosa que el fa més difícil encara de detectar. Moltes persones adultes interrogades van mostrar, a les entrevistes, que es fixen en alguns dels aspectes més visibles del sexisme, però que no en tenen en compte d'altres de més profunds, com els valors transmesos. Miren, per exemple, si hi ha un personatge femení important a la pel·lícula i quin valor té, i es queden tranquils si hi ha una noia forta i valenta. No fan una anàlisi més profunda dels valors que es transmeten i com participen del masclisme (a més, això és força complicat i ambigu perquè són valors que, en termes absoluts i de manera aïllada, són encara considerats positius en la nostra societat: la força física, el valor davant d'un perill físic, un cert grau d'agressivitat, etc.). No obstant això, no ens podem limitar al nombre de personatges femenins o a la presència d'una noia molt forta o molt intel·ligent. Moltes pel·lícules avui dia inclouen un personatge femení fort i intel·ligent (sovint una única noia amb aquestes característiques, envoltada d'homes, tots forts i valents...), però segueixen sent masclistes. El que cal buscar és si la pel·lícula té un ambient de violència, si l'agressió n'és un fil conductor, si els moments més emocionants són les baralles. I llavors, preguntem-nos per què tants nens adoren aquestes pel·lícules, i prefereixen no veure pel·lícules tristes o sensibles. És només un gust personal del nen, una tendència biològica (la famosa testosterona que ho pot explicar tot...)? I, justament, quina és la relació entre els valors d'aquestes pel·lícules i la pressió rebuda pels nens, subtilment o directament, per no mostrar-se massa sensibles? Podria ser una manera de no connectar amb la seva tristesa, la seva sensibilitat? Potser buscar l'agressivitat en les pel·lícules els permet ocultar la tristesa? Els ajuda a no expressar tristesa i sensibilitat, o fins i tot a no sentir-les; gràcies a estímuls forts i agressius, poden enterrar les seves emocions més delicades, i menys acceptades per la societat? I què exigeix el masclisme? Que els nois no expressin la tristesa ni la sensibilitat, que es tanquin emocionalment, d'alguna manera. Aquesta és la raó per la qual les pel·lícules agressives (fins i tot si no hi ha sang i fetge, perquè una pel·lícula pot ser agressiva per la situació, la velocitat de la imatge, el volum...) participen del masclisme, i regalen als nois eines senzilles i constants per encaixar amb els preceptes d'aquest sistema de valors i emocions. Només cal fixar-se en el fet que només hi ha una noia forta i valenta entre els personatges principals; no n'hi ha prou (per fer un paral·lelisme molt ràpid: una pel·lícula pot ser perfectament racista, tot i tenir un protagonista negre fort, valent, intel·ligent, adorable, etc.).

«A la meua classe, veig que les noies tiren molt cap a les princeses, i els nois cap als superherois. Però, per exemple, quan fem teatre a l'escola, veig el recorregut complet... Els nanos trien el seu personatge. Abans les noies sempre eren princeses, reines o gossos, o de vegades una bruixa. Doncs he fet molt de teatre i he vist una evolució, perquè fa poc només una noia va triar ser una reina, però totes les altres eren una ninja, una experta en *kungfú*, una espia, un guepard, un gos perillós... En canvi, els nois continuen triant els mateixos personatges, els superherois. Les noies aconsegueixen canviar, però els nois no. Cap noi decideix ser un gos petit o un gatet... No volen un personatge que normalment s'associa amb el món de les noies. Per què? Crec que encara hi ha molta feina amb tots els contes, els dibuixos animats... Veig que Disney, per exemple, fa personatges femenins potents, però no personatges masculins una mica diferents o que se surtin del model típic de masculinitat. Per exemple, vaig veure l'última de Disney, *Vaiana*, i la pel·lícula està bé, la noia és intrèpida, busca més enllà i tot. Però els referents masculins són sempre els mateixos, molt forts i tot això. Si un personatge masculí és més sensible, és un animal. No és un noi o un home». (Verònica)

Aleshores, què podem fer?

e.1. Reduir

Primer de tot podem reduir, en regla general, l'exposició a la televisió, als continguts no apropiats, als anuncis publicitaris:

«Crec que la tele ha fet molt de mal. És un bon motiu per no tenir-ne. Quan són petits, ho absorbeixen tot. Més grans, poden començar a observar i a criticar, però quan són petits no en són capaços, i tot els marca molt. Nosaltres mirem DVD, però no qualsevol cosa. Disney no, per exemple». (Olívia)

«Ara pensem que la nostra filla gran pot començar a veure sèries per a més grans, però en comptes de deixar-la mirar una hora i mitja la tele, el que fem és que descarreguem la sèrie per internet i així quan la mira, són només 50 minuts i a més sense publicitat». (Eduard)

«Nosaltres no tenim tele, o sigui que no veuen publicitat. I penso que és important, perquè la publicitat és plena d'estereotips, els dibuixos animats són plens d'estereotips, i a l'escola els nens ho reproduïxen tot. Llavors elles, com que no miren qualsevol dibuix animat i no veuen publicitat, no han integrat aquests estereotips, i amb elles no funcionen els estereotips al pati de l'escola». (Martina)

e.2. Seleccionar

Evidentment, sempre podem triar, o potser hauríem de triar, les pel·lícules i els dibuixos animats que miren les nostres criatures segons els nostres criteris:

«Doncs jo, a vegades, hi ha dibuixos que em nego a deixar-li veure. Perquè hi ha dibuixos en què les noies no saben fer res. Així que li busco altres dibuixos. Perquè, a veure, les dones no som tontes, no?». (Melissa)

«Busco dibuixos que m'agradi. Per exemple *Nemo*, és un peix discapacitat, amb una aleta més petita que l'altra, i a més no té mare, és el seu pare qui se'n cuida... Això és un altre

model de família. I també *Brave*, no és la típica princesa al seu castell. I *Toy Story* també... O sigui que alguns sí que estan bé». (Arantxa)

«El filtre no pot ser gaire rígid, perquè hi ha la realitat quotidiana! És difícil posar filtres... El que fem, si no estem segurs que sigui adequada, és que el meu company i jo mirem la pel·lícula abans. Perquè també hi ha alguna cosa que atrau molt les nostres filles, que és el romanticisme, la comèdia romàntica, que sempre segueix el mateix patró. Els encanta. Per tant, no les volem prohibir, però les alternem amb altres tipus de pel·lícules. Perquè, si no, és com un caramellet. Aquestes pel·lícules són com el sucre. Has d'anar en compte i fer-los veure altres coses, també». (Miranda)

e.3. Comentar i analitzar

Finalment, tenim moltes ocasions de comentar i analitzar les pel·lícules i els dibuixos animats amb les nostres criatures:

«El que faig és que els en parlo, els explico les coses. Tenim tele, i això fa que vegin pel·lícules amb aquest tipus de temes i sexisme, i els ho pots explicar. A més, veiem les notícies, què passa al món i com s'enfoquen les notícies. En parlem molt amb els fills». (Gabriela)

«Sovint comento, mentre mirem la tele, dic: “Bufff, aquest comportament no m'agrada gens”, i quan acaba la sèrie en parlem. És una manera de parlar sobre certs temes, que d'una altra manera no surten en converses normals». (Rita)

Diverses famílies entrevistades han explicat un petit experiment que fan per analitzar la imatge de les dones que transmeten pel·lícules i dibuixos animats. Si les criatures són prou grans, aquest test es pot fer amb elles, perquè s'ho prenen com un joc i aprenen a tenir una lectura crítica sobre els inputs culturals que els arriben. Després de veure una pel·lícula, només cal preguntar-se si les dones tenen nom i cognom, si tenen altres interessos a més de l'amor, i si entre elles parlen d'altres coses que no siguin els homes.

«Per exemple, el test de les pel·lícules, en què has de mirar si dues dones parlen d'altres coses que no siguin els nois... Doncs això, aquest model està molt estandarditzat, ens ho fiquen al cap i ni tan sols ens n'adonem. Per exemple, als dibuixos animats *Patrulla canina* hi ha una gossa noia! Crec que el problema no són els grans problemes, sinó el micromasclisme, les petites coses que no semblen res, i aquest és el problema. [...] Ahir vam veure *Brave*. Està bé, però es presenta d'una manera exagerada com a superextraordinari. I justament no hauria de ser una excepció». (Joan)

Podem ampliar l'anàlisi, i preguntar-nos per exemple quina relació tenen les dues dones protagonistes (gelosia, etc.), si el personatge femení trenca una amistat entre dos homes, etc.

«Des que són petites, comentem molt les pel·lícules i les històries, les analitzem amb elles, en parlem, les fem analitzar molt. Les animem molt a pensar el que veuen. Han integrat el meu discurs. Després se'n faran la seva pròpia opinió, però com que són petites tenen el meu discurs, de manera que diuen per exemple: “En aquests dibuixos animats només hi ha nois, i només hi ha una noia”, o “Sempre és el noi qui...”... De vegades em diuen una cosa que troben bé, per exemple: “Mira mare, aquí és la noia que ha fet això”. O per exemple, si em demanen de mirar *Campaneta*, els la deixo mirar, però després faig preguntes, dic: “Sí,

només són dones, però quina imatge de les dones? És real? Les dones al carrer tenen aquests cossos?»». (Martina)

«Amb el tema de les pel·lícules a vegades m'enfado. Si són tots nois, que lluiten o han de resoldre un problema... Jo faig comentaris. Dic: "Bah, la noia hi podria haver anat també, no veig per què sempre són els nois que ho fan tot". O si la noia fa alguna cosa extraordinària, sobretot no dic: "Ualaaa i, a més, és una noia!". Perquè és molt masculista dir això. Però m'agrada que hi hagi un equilibri, que hi hagi protagonistes femenines i masculins. I el que m'agrada és que, gràcies a això, els meus fills [nens] aprecien veure tant pel·lícules de *Star Wars* com pel·lícules amb unicorns...». (Paula)

«L'altre dia vam veure *Tadeo Jones*. Els va encantar. Els vaig deixar dos dies de descans, van dir que era genial, no volia tallar aquesta alegria. Però, al cap de dos dies, els vaig dir: "Us ve de gust analitzar *Tadeo Jones*, ara? Per trobar on són les trampes? Les trampes racistes i sexistes?". Sempre fem aquest petit exercici, vull que s'acostumin a analitzar el que veuen, allò de positiu i negatiu que hi ha. I distingir els diferents aspectes, saber que poden criticar alguna cosa sense rebutjar-ho tot, que els pot agradar molt una pel·lícula però alhora criticar-la, ja que a la vida res no és blanc o negre. Així que vam començar a analitzar-la. Els donava pistes, per exemple: "Sabem el nom del noi? Sabem el nom de la noia? Quina relació tenen les dues dones? Qui acaba salvant-ho tot? Hi ha amor de parella, al final? Quin color o quin accent tenen els dolents?", i coses d'aquestes. A les edats de 9 i 6 anys, ja tenen una gran capacitat d'anàlisi; sovint ho fan. Em diuen que els agrada la pel·lícula, però després em diuen les coses que critiquen. Bé, finalment, quan jo volia analitzar *Tadeo Jones*, no era el moment adequat, estaven ocupats amb una altra cosa, i no em van fer cas. Però, a la nit, el meu fill de 9 anys em va dir: "Mama, seguim analitzant?". O sigui que veig que funciona. I, al mateix temps, no vull castrar-los, no vull impedir que tinguin plaer amb aquestes coses, aquestes pel·lis. Els dic que també m'ha agradat perquè hi havia misteri, acció, coses divertides, etcètera. Jo els dic el que m'agrada, no els demano rebutjar la pel·li. Però vull que l'analitzin». (Sofia)

f. Cançons

Què podem fer amb les lletres de les cançons que considerem inadequades? Algunes famílies directament les censuren, altres en debaten amb les criatures. Escriure la cançó i llegir-la en fred, sense música, també pot ser una bona manera de prendre consciència dels missatges que s'hi transmeten:

«El que em costa ara són les cançons, encara he de treballar amb mi mateixa. La meua filla escolta música a YouTube, Shakira i tot això. És un estereotip de dona que em xoca. Al principi no volia que veiés això. Però, després de parlar amb altres pares, penso que això és aquí, aquest tipus de coses existeixen i són molt presents, així que és millor que ho vegi, que ho miri amb mi, i així en podrem parlar, en comptes de censurar-ho. El que censurem crida l'atenció, m'han dit... Intento ser positiva, acceptar-ho tot, acceptar tot el que ella és, tot el que estima, que ho pugui expressar, que no passa res si li agraden aquests vídeos... Vull ensenyar-li que pot triar, que vegi els models i que ella decideixi com vol ser a la seva vida». (Mabel)

Finalment, algunes famílies aprofiten els gustos musicals dels seus fills i filles per passar un moment agradable junts, buscant alternatives:

«Al meu fill li encanta el *reggaeton*, però les lletres són molt sexistes. Entenc que li agradi el ritme o el costat “canyero”. Però tampoc el deixaré escoltar aquestes cançons... El que fem, és que busquem junts, per internet, les versions. Si li agrada una cançó en concret, busquem totes les versions que en podem trobar per internet; n’hi ha de molt bones, amb les lletres canviades, n’hi ha que fan paròdia. Ens ho passem molt bé, i l’ajuda a agafar una mica de distància per ser conscient de les lletres de les cançons». (Martina)

g. L’art

En un dels tallers que vam fer a Barcelona, una de les mares va insistir en la importància de l’art per treballar les normes en general, i les normes de gènere en particular. L’art ajuda a alliberar-se dels patrons, dels esquemes. Ens anima a explorar, a atrevir-nos, a descobrir. Com més lliure sigui l’expressió artística, millor. Per això, val més no intervenir-hi gaire, no corregir-los els dibuixos, no donar-los gaires indicacions ni suggeriments. Podem mostrar-los com nosaltres mateixos passem olímpicament de les regles, per animar-los a deixar-se anar també. Com més els animem a explorar l’art passant per damunt de les normes, millor. Una casa sempre ha de ser recta en una pintura? Sempre hem de pintar el sol de color groc? Podem dibuixar un animal inventat? Tenim dret a inventar-nos passos de dansa? A crear el nostre propi estil de vestits? A fabricar instruments de música completament esbojarrats?

Com diu Cohen, l’art és molt potent per expressar emocions, com la ràbia o la por: podem cantar, dibuixar, ballar, esculpir, escriure... Per això hem de deixar que la criatura s’expressi lliurement en el seu art, i hem de resistir-nos a intervenir en el seu dibuix, no corregir-li l’escultura... Podem empènyer-la a expressar-se fent-li preguntes com «I si el nus de gola pogués expressar-se, què diria?», «Si les papallones dins la panxa ballessin, com ho farien?», «Podries dibuixar el monstre del malson que has tingut?», etc.¹⁰⁰

Gràcies a l’art, tenim moltes oportunitats de fer el contrapès, d’oferir altres models, altres referents imaginaris: personatges diversos, missatges variats, que treballin els valors que volem transmetre però a partir de diversos camins, i que li permetin més varietat per escollir a l’hora d’identificar-se. A més, gràcies a la gran varietat que trobem en l’art, podem trobar referents que acompanyin la criatura en la seva particularitat o en els seus gustos no estereotipats. Així, davant d’una elecció no estereotipada de la nostra criatura, podem reforçar el missatge de «tens dret de ser diferent», però al mateix temps enfortir-li la identificació amb altres persones que també han escollit camins atípics: reforçar la identificació (que tant desitja, com hem vist en un altre capítol) més que la diferència és a vegades una necessitat amb què ens podem trobar.

«Intento obrir el ventall per mostrar-li altres coses. El porto a espectacles musicals, veu homes cantant i ballant, i llavors es posa a cantar al cotxe ell també... Tant pot ser una cançó de Scaramouche com una cançó de la princesa. La cosa és intentar variar i obrir. El

¹⁰⁰ Cohen 2013, p. 320.

sexisme s'ha de treballar en tots els àmbits. [...] Per donar suport a un noi que vol ballar, si només hi ha noies, els discursos no funcionen. Es rendirà. El que cal és trobar referents masculins, vídeos a YouTube, nois ballarins. Mirar amb ell molts vídeos amb nois ballant perquè pugui veure que no és l'únic. Perquè necessiten identificar-se, formar part d'un grup. Però si senten que són els únics, no funciona. Per tant, ha de poder identificar-se amb ballarins, per exemple. Per donar-li suport, això és el que s'ha de fer. Intentar que pugui ser ell mateix. I reforçar el que és bo en ell». (Lucía)

«El que reben tothora i a tot arreu sempre és el mateix model. Sempre és el mateix tipus de pel·lícules, el mateix tipus d'història, el mateix tipus de personatges. Ja sigui a la televisió, al cinema, a les converses entre ells al pati, sempre és el mateix, és un model hegemònic. Sempre reforça la imatge del noi fort, que no plora, que és valent, que salvarà una noia o tota una ciutat o un document secret... Sempre és el mateix. De manera que li vull ensenyar una altra cosa al meu fill. Altres models, altres maneres de distreure's, altres formes de cultivar-se... Per exemple, vull portar-lo a l'òpera, i al ballet. Vull que vegi homes cantant, homes ballant. A les òperes, és veritat que les històries són molt masclistes, però almenys veiem homes cantant i plorant! I el ballet és meravellós, tant el clàssic com la dansa contemporània! Que vegi amb els seus propis ulls els homes que es mouen, que s'ondulen, i sobretot els que tenen emocions quan ballen! Vull oferir al meu fill aquesta obertura, que la seva mirada sigui el més àmplia possible». (Sofia)

Segons Ingrid Stenman, pedagoga, en lloc de prohibir o censurar, el que hauríem de fer és «ensenyar a les criatures que hi ha més alternatives de les que es pensen, oferir-los més del que veuen. Un infant que, de molt jove, entén que és possible transgredir les fronteres de gènere, tindrà més possibilitats, un cop arribat a l'edat adulta, d'elegir de manera autònoma, i de no preocupar-se pel fet de no conformar-se amb la norma».¹⁰¹

4.4. Espai

Què té a veure l'espai amb el sexisme? L'espai és neutre? L'ús de l'espai, el carrer, els espais públics, el carrer de nit... són neutres? S'utilitza de la mateixa manera per homes i dones, heterossexuals, homosexuals, transsexuals?

«He llegit recentment que les dones s'ho pensen, abans de sortir a correr de nit... I nosaltres els homes, ni tan sols hiensem...». (Adrian)

«Jo, perquè soc una dona, tinc moltes pors; no sé si estan justificades o no... Quan he de tornar a casa sola de nit, o passar per un carreró petit, o agafar un taxi sola de nit, em fa por perquè soc una dona. I després hi ha moltes coses que no faig, simplement, perquè soc una dona. Per exemple, viatjar sola pel món... depenent del país... No ho faig perquè tinc por. Com a dona». (Rosa)

De fet, l'espai no és, per desgràcia, neutral. El seu ús està marcat per diversos factors, incloent-hi el sexe i l'orientació sexual. Com a regla general, s'observa que no ens desplacem de la mateixa manera per la ciutat a la nit, segons si som homes o dones. No ens asseiem de

¹⁰¹ Ingrid Stenman, a Söderberg 2010.

la mateixa manera en un bar o al metro. No caminem amb la mateixa tranquil·litat segons els barris. No només hi ha actes de violència reals (insults, amenaces, seguiment, tocaments, violació, pallisses, etc.), sinó també la violència com a *fet social*. Això significa que, més enllà dels riscos reals, hi ha un segon efecte igualment perjudicial, que és la *por* d'aquesta violència i les actituds que se'n deriven. Per exemple, gairebé la meitat de les dones tenen por de sortir soles durant el dia i/o la nit.¹⁰² Això les porta a idear estratègies per poder moure's: organitzar la tornada (demandar que algú l'acompanyi, o agafar un taxi en comptes del metro), controlar el codi de vestimenta (sense sabates amb talons, vestit no massa sexi, etc), fugir la mirada (agafar sempre un llibre per estar ocupada al tren/metro). Tanmateix, aquestes restriccions que afecten la llibertat de circulació de les dones no són necessàriament una conseqüència d'una experiència personal de violència greu (violació, agressió, etc.); són més aviat degudes a l'assetjament «ordinari», que és freqüent i constitueix per a les dones una «crida a l'ordre» constant, que els recorda la possibilitat d'atacs més greus.¹⁰³

Aquest ús diferenciat es construeix des de la primera infància, sense que tinguem consciència de reproduir-lo. Involuntàriament i inconscientment, enviem missatges diferents als nens i a les nenes, els advertim de manera diferent, els protegim de manera diferent i els posem diferents límits. I això, cal repetir-ho, sense adonar-nos-en. Quan es dona aquesta informació, la primera reacció sol ser de dir: «Jo no ho faig, això»; per tant, necessitem molta paciència, escrupolositat, tenacitat i honestat per començar a observar els nostres propis comportaments en relació amb l'espai.

L'espai pot ser físic (el lloc ocupat físicament, la relació amb l'espai de les altres persones, etc.) o pot ser acústic (el volum de les veus, els crits, el temps dedicat a escoltar cadascun, etc.). L'observació de l'ús de l'espai no només s'hauria de fer al carrer, sinó també, i especialment pel que fa a la infància, als parcs, el pati de l'escola, l'aula, els camps esportius, la platja, la piscina, el bosc, la sala d'estar, el sofà, la taula de cuina, etc.

a. L'espai a l'escola

Diverses investigacions han consistit a observar escrupolosament uns quants patis d'escola primària, en diversos països europeus.¹⁰⁴ I mostren que els nens tenen tendència a ocupar l'espai central del pati, amb jocs que demanen molts moviments amplis, sobretot el futbol. Aquests jocs arraconen les nenes i alguns nens més tranquils en els marges del pati. Aquesta dinàmica és generalment interpretada erròniament per les persones adultes, que la justifiquen de diverses maneres. Per a algunes, té a veure amb el gran mite prehistòric, segons el qual els homes sempre han ocupat l'espai exterior i les dones l'espai interior, de les coves, per exemple, mite que els antropòlegs han desmuntat diverses vegades. En efecte, si el comparem amb societats de caçadors-recol·lectors, que tot i que no són prehistòriques ens dona moltes pistes per interpretar com podia ser una societat nòmada i que no utilitzava l'agricultura, veiem que les dones ocupen molt de territori exterior i recorren milers de qui-

¹⁰² Condon *et al.* 2005, a Bereni *et al.* 2012.

¹⁰³ Bereni *et al.* 2012, p. 90.

¹⁰⁴ Zaidman 1996; Subirats i Tomé 2007; Mosconi 2004 i 2012; Brunisso i Demuynck 2010.

lòmetres cada any.¹⁰⁵ Altres persones pensen que són les nenes mateixes les que s'automarginen, i busquen els raconets perquè naturalment prefereixen jocs tranquils. Aquesta idea, molt estesa, es va desmuntar amb un senzill qüestionari que van passar als alumnes sobre l'ús del pati: les nenes van respondre que trobaven aquesta dinàmica (centre-marges) injusta, i que els agradaria disposar de més espai per jugar. Aquestes respostes van mostrar al professorat que, en primer lloc, la creença que les nenes s'automarginen perquè els agraden els raconets és totalment falsa, i en segon lloc que ja han après, de ben petites, a resignar-se i a acceptar el que consideren injust, sense queixar-se'n.¹⁰⁶ Com a solucions, dissenyades conjuntament amb el professorat, en algunes escoles de Barcelona va sorgir: 1) proposar més varietat de jocs (cordes, pneumàtics, etc.), 2) redissenyar el jardí (amb arbres, bancs, etc.) i 3) decidir que 2 o 3 dies a la setmana serien sense pilota, decisió que permet l'exploració d'altres jocs.

«A l'escola dels meus fills, no poden jugar a pilota cada dia. Si no, hi juguen cada dia, i sempre els mateixos nens, i rebutgen els altres. Això està molt bé, jo n'estic molt content». (David)

Aquesta diferència en l'ús de l'espai es va poder observar també en l'espai sonor, és a dir que els nens tenen tendència a ocupar més temps de paraula a classe, parlen amb un volum més alt, contesten més a les preguntes del professorat i interrompen les nenes. El que és important d'entendre, aquí, és que aquestes dinàmiques no són naturals: són el resultat d'una educació, d'unes creences, d'uns límits que els adults posen d'una manera o d'una altra. El professorat, sense adonar-se'n i sense voler, sol interactuar de manera diferent segons el sexe de l'alumnat, i pregunten més als nens, els animen més a reflexionar, els pregunten coses més complexes, els deixen més temps per reflexionar, els deixen interrompre més i els marquen menys límits en aquest aspecte. Aquests comportaments estan marcats per les concepcions que tenen les persones adultes: expectatives diferents per als nens i les nenes –tot i que inconscientment–, sobre la feina i les capacitats de cadascú, reaccions diferents a la falta de disciplina, que és acceptada com a inevitable per als nens, però no per a les nenes, que són percebudes més negativament quan tenen comportaments molestos, com el soroll, la manera de contestar, etc. Una dada interessant d'aquestes investigacions és que, quan el professorat s'adona d'aquest biaix i l'intenta corregir, els nens es queixen de rebre menys atenció que les nenes, sensació que coincideix amb la del professorat, encara que les càmeres mostren clarament que no! És a dir, que quan les interaccions entre alumnat i professorat esdevenen igualitàries per raó de sexe, la visió dels adults és que són injustos amb els nois!¹⁰⁷ Estem tan acostumats a deixar més espai (espai físic, espai sonor o acústic, protagonisme, etc.) als nois que a les noies que quan ho intentem solucionar, ens comencem a sentir culpables!

Una de les persones que vam entrevistar treballa com a mestra de primària. Al llarg dels anys, ha pogut observar diverses dinàmiques de gènere a la classe. Per exemple, a l'hora del pati, els nens tendeixen a jugar a fora, amb jocs de molts moviments; mentre que moltes nenes es queden a dins de l'escola, jugant a jocs tranquils. La seva observació acurada li

¹⁰⁵ Mosconi 2012: 18.

¹⁰⁶ Subirats i Tomé 2007, p.128-129.

¹⁰⁷ Mosconi 2012, p.19-20.

va fer entendre que no es tractava de dinàmiques naturals, sinó que era, entre d'altres, l'efecte de la necessitat de pertànyer al grup de sexe: diverses nenes preferirien anar a jugar al pati, amb jocs més dinàmics, però per a elles és tant important l'acceptació en el «grup nenes» que segueixen el grup, i diversos nens preferirien jugar a l'interior, amb jocs més tranquils, però se senten pressionats pel grup dels nens. Per ajudar l'alumnat, per treballar-hi les emocions, per trencar aquesta dinàmica de gènere i afavorir un vincle entre tots i totes, per permetre a cada infant desenvolupar-se segons les seves necessitats pròpies i no les del grup, utilitza un joc absolutament tradicional, però posant-hi molta cura i respecte: perseguir i atrapar l'alumnat. Quan ho creu convenient, es disfressa de bruixa, i juga a perseguir les criatures, dins de l'edifici i després al pati. Amb molt de teatre i riures, provoca així que els infants s'alineïn entre ells i que passin per damunt dels grups de sexe. Les criatures reconeixen les seves emocions en els altres, les comparteixen, connecten amb el sentiment de por i d'alegria que identifiquen en els seus companys i companyes, i s'ajuden entre ells: aquestes sensacions tan potents els connecten tant que s'esborren les divisions per sexe, així com les exigències de força i valentia, que ja hem vist que participen del sexisme. I, al mateix temps, es trenquen les dinàmiques interior/exterior, així com la dinàmica centre/marges del pati: totes les criatures ocupen el pati sencer.

«Al pati de l'escola, amb els estudiants, jugo al joc de la bruixa, faig veure que soc una bruixa i intento atrapar-los. Si hi ha noies que tendeixen a quedar-se a l'interior, acaben sortint. Els seus jocs es barregen més. Quan hi ha un enemic comú, no hi ha barrera, els sexes ja no compten. Em demanen molt aquest joc. Perquè és un joc amb un enemic comú que aglutina, suma. I després hi ha qui decideix ajudar la bruixa. Funciona... hi ha una emoció molt forta. Ells saben que soc jo, però aconsegueixen viure aquesta emoció, aquesta por de ser perseguit. Alguns simplement miren, no poden suportar la por, llavors els dic: "Pots jugar i no t'atraparé". Aquestes són pors inconscients, profundes, de ser devorats i tot això. S'activa aquesta por, i com que tothom la sent, es comparteix, i després s'ajuden entre ells, ja siguin nens o nenes... [...] És un joc de sempre, jugar a perseguir i a atrapar. Vaig jugar i vaig observar, vaig veure que un joc de persecució desperta aquestes emocions, i també vaig observar que, mentre els persegueixo, creen aliances entre ells. I si a més afegeixo una presó en el joc, empeny els altres a anar a ajudar els presos, a alliberar-los. És per això que no jugo a la versió on perden si els toco. El que faig és que els poso a la presó i els altres poden alliberar-los. Crea aliances entre ells en el moment del joc, i això estableix vincles entre ells després. Hi ha molts ingredients en aquest joc, elements que el fan funcionar. A més, jo hi poso un munt de teatre, faig moltes ganyotes. Però això també és perquè soc psicomotricista, estic molt familiaritzada amb els jocs, els he estudiat i els he viscut, sé quins jocs funcionen bé per treballar les emocions. I també serveix per trencar la dinàmica de grups separats... Jo jugo una mica a la bruixa, i així es trenquen els grups, i després dic que vull fer una pausa. Llavors observo que no tornen a les seves dinàmiques, sinó que segueixen jugant tots junts al pati». (Verònica)

b. L'espai en família

Aquesta ocupació de l'espai físic i sonor s'hauria d'observar també a casa, per saber si s'hi produeixen dinàmiques marcades pel gènere. Pot ser que no hi hagi cap diferència, o que

sigui justament la filla la que ocupa més espai que el fill: recordem que el gènere és només un factor entre molts, i que hem de tenir en compte l'edat, el lloc de cada infant dins la família, les seves particularitats, etc. Però almenys hauríem de tenir l'honestedat de fer-ne una observació acurada. Per exemple, podríem apuntar durant unes quantes setmanes les joguines que envaeixen la sala, qui hi ha jugat, quants dies s'hi han quedat malgrat les nostres queixes; si tenim un jardí, podem observar si hi ha certs jocs que envaeixen l'espai i no permeten jugar-hi a altres coses, com una pilota que desmunta constantment una construcció efímera, per exemple; observem el sofà, a l'hora de mirar una pel·lícula, i fixem-nos amb la postura del cos de cadascú; analitzem l'espai físic i acústic del sopar en família, si algú fa més soroll, si aconseguim atreure més l'atenció, si ocupa més espai a la taula; observem els espais de vida, com el bany, si algú es permet deixar-ho tot desendregat o brut, de qui són els mitjons bruts que trobem al passadís, qui deixa les sabates plenes de fang al mig de la sala; observem el respecte pels espais i pel temps de cadascú.

Per exemple, en un dels tallers que vam fer a Barcelona un pare va explicar que havia observat una dinàmica de gènere en el respecte per la feina dels adults: quan era ell que treballava al despatx de casa, les criatures –un nen i una nena– respectaven aquest espai i aquest temps, no l'anaven a molestar i tenien consciència que estava treballant; en canvi, quan era la mare la que treballava al despatx, les criatures no respectaven la feina, li envaïen l'espai, entraven al despatx i feien soroll, i li demanaven mil coses malgrat que el pare hi era.

És aquest tipus de dinàmica que hauríem d'observar a casa, però també hauríem de fixar-nos en els nostres propis comportaments, en els límits que els posem respecte de l'exploració de l'espai fora de casa. Per exemple: deixem exactament la mateixa llibertat (per a la mateixa edat) per anar a casa dels amics i amigues, per tornar a peu de l'escola? Els deixem de la mateixa manera explorar el parc, el bosc, la platja? Confiem de la mateixa manera en les seves capacitats per explorar l'entorn sense fer-se mal?

«El meu fill se'n va molt a casa dels seus amics, i donen voltes per allà; sovint no sé gaire bé on és o amb qui està. Pateixo, pateixo molt, però noto que... que l'he de deixar. Però no m'imagino encara fent el mateix amb la nena, noto que tinc més por en aquest aspecte. I també noto que no ho necessita, realment. Tinc aquesta idea molt ficada al cap que els nois necessiten jugar molt a fora, al carrer, anar a donar voltes amb els col·legues, i que per tant no els podem impedir sortir. Però, en canvi, tinc aquesta creença que les noies no ho necessiten, això, que poden jugar molt bé a casa de l'una o de l'altra i que no és necessari deixar-les sortir. Veig que tinc creences amb aquest tema. Dic creences perquè, si ho penses bé, t'adones que és una tonteria, que les nenes també necessiten sortir i explorar l'entorn. Però és com si fos menys greu quedar-te la nena a casa, i en canvi com si fos molt perjudicial impedir al teu fill sortir...». (Maite)

Conclusió

El nostre objectiu és contribuir a alliberar les persones, ja siguin nens, nenes, intersexuals, trans, o qualsevol altre categoria que es pugui establir. La igualtat real en tots els àmbits és necessària per a tothom. Tant els homes com les dones pateixen el sexisme, tot i que pot ser de maneres diferents, i la gravetat dels actes pot ser més pesada per a un costat que per a l'altre, o certa violència més visible que altres. El sexisme és un sistema de creences que empresona cada individu en un rol, un rol que fa mal a tothom en funció del sexe, o per dir-ho millor: en funció del sistema imposat de sexe, i de l'orientació sexual. Si volem que els nostres fills i filles siguin més lliures, més feliços, tinguin dret a ser ells mateixos, i si volem un món més just, més pacífic i més alegre, és hora de desfer-nos de les nostres accions i creences limitadores.

El sexisme s'ha de treballar en tots els àmbits, no només en l'exemple a casa o en el discurs, sinó també en el cos, la imaginació, l'espai, i probablement altres aspectes en què no hem pensat. Es tracta d'un sistema transversal, és a dir, que recorre tots els àmbits de la nostra vida i, per desfer-nos-en, hem de treballar de la mateixa manera, és a dir: observar, reflexionar i actuar en tots els àmbits. A més, el sexisme funciona amb petits detalls. No podem dir cada vegada que «és només un detall», perquè d'aquesta manera transmetem milers de missatges, i això és el que constitueix el sexisme. És una cultura, un funcionament de la societat, que es transmet de manera invisible, profunda, concreta (viscuda en el cos, en l'espai, etc.) i a través d'un conjunt simbòlic sencer que no és una sèrie de detalls, sinó que, ben al contrari, ensenya un ordre, imposa regles, i ens els presenta com a naturals.

Entre les entrevistes que hem fet i els tallers que hem organitzat, hem vist que les famílies tenen moltes idees, moltes solucions, tant és que hagin llegit molt o gens sobre el tema del gènere, que es declari feministes o no, o que tinguin una criatura o quatre. De vegades les seves idees són detalls molt petits, de vegades canvis radicals de posicionament, o canvis a la base mateix del funcionament familiar. Però en qualsevol cas són idees que ens permeten avançar cap a una major igualtat, perquè fins i tot els petits detalls que semblen insignificants tenen una funció extremament important: obliguen a pensar, a proposar altres maneres possibles d'actuar, a provocar el debat. Mentre pensem i qüestionem, mentre parlem i debatem, som en el bon camí.

També hem trobat molts frens, molts aspectes que fan que la lluita per la igualtat de vegades sigui feixuga. Alguns frens impedeixen prendre consciència del sexisme (la idea de *naturalesa*, el concepte de *normalitat*, el fet de considerar-ho tot *detalls*, etc.). Altres frens ens impedeixen actuar, fins i tot quan hem obert els ulls: són els límits externs (família, escola, etc.), però sobretot els interns, els conflictes entre els nostres ideals, els conflictes amb nosaltres

mateixos, les pors. Però aturar-nos per culpa d'aquests frens, aquests límits, aquestes pors, aquestes creences, no ens farà avançar. Són compartits per molts pares i mares, i seria bo que ens obríssim, que en discutíssim molt més amb la parella, la família, amistats, col·legues i escola. D'aquesta manera, alliberarem els nostres fills i filles, però també ens alliberarem a nosaltres!

Bibliografia

S., JAUNAIT, A., i REVILLARD, A., 2012, *Introduction aux études sur le genre*. Brussel-les: Ed. De Boeck (2a ed.).

BERGONNIER-DUPUY, G., 1999, «Pratiques éducatives parentales auprès des jeunes enfants», a Lemel, Y., i Roudet, B., *Filles et garçons jusqu'à l'adolescence. Socialisations différentielles*. Paris: Éditions L'Harmattan.

BROUGÈRES, G., 1999, «Les expériences ludiques des filles et des garçons», a Lemel Y., i Roudet B., *Filles et garçons jusqu'à l'adolescence. Socialisations différentielles*. Paris: Éditions L'Harmattan.

BRUGEILLES, C.; CROMER, I., i CROMER, S., 2002, «Les représentations du masculin et du féminin dans les albums illustrés», *Population*, 57 (2).

BRUNISSO, BARBARA, i DEMUYNCK, KATLIJN, 2010. *Filles et garçons à l'école maternelle, reconnaître la différence pour faire l'égalité*. Brussel-les: Genderatwork.

CHAPONNIÈRE, M., 2006, «La mixité scolaire: débats d'hier et d'aujourd'hui», a Dafflon-Novelle, Anne (ed.), *Filles-garçons. Socialisation différenciée?* Grenoble: PUG.

COCA, ARANTXA, 2005, *El creixement emocional del nen. El món dels sentiments dels 0 als 12 anys*. Barcelona: Oxigen.

COHEN, LAWRENCE, 2013, *Qui veut jouer avec moi? Jouer pour communiquer avec nos enfants*. Paris: Marabout [traducció de l'anglès: *Playful Parenting*, Ballantine Books, 2001].

COLLET, ISABELLE, 2012, «Juxtaposition ou co-éducation? Égalité ou complémentarité? Qu'est ce que l'école entend par "Mixité"?», a Villeneuve, J.-L., *Filles-garçons en famille et à l'école: reproduction des inégalités ou éducation à l'égalité?* Paris: Le Manuscrit.

CONDON, S.; LIEBER, M., i MAILLOCHON, F., 2005, «Insécurité dans les espaces publics: comprendre les peurs féminines», *Revue Française de Sociologie*, 46 (2).

CONDRY, J., i CONDRI S., 1976, «Sex differences: A study of the eye of the beholder», *Child Development*, 47.

COURT, M., 2007, «La construction du rapport à la beauté chez les filles pendant l'enfance: quand les pratiques entrent en contradiction avec les représentations du travail d'embellissement du corps», *Sociétés et représentations*, 24.

CROMER, S., 2005, «Vie privée des filles et garçons: des socialisations toujours différentielles?» a Maruani, M. (dir.), *Femmes, genre et sociétés*. Paris: La Découverte.

DAFFLON-NOVELLE, ANNE, 2003, «Sexisme dans la littérature enfantine: quels effets pour le développement des enfants?», *Synthèse des recherches examinant les représentations du masculin et du féminin véhiculées dans la littérature et la presse enfantines de publication récente*, Université de Genève, 2002 à 2003.

— (ed.), 2006, *Filles-Garçons. Socialisation différenciée?* Grenoble: PUG.

DARMON, M., 2006, *La socialisation*. Paris: Armand Collin.

DELALANDE, J., 2001, *La cour de récréation. Pour une anthropologie de l'enfance*. Rennes: PUR.

DELOACH, J. S. , CASSIDY, D. J., i CARPENTER, C. J., 1987, «The three bears are all boys: Mothers'gender labeling of neutral picture book characters», *Sex Roles*, 17.

DÉTREZ, CHRISTINE, 2005, «Il était une fois le corps... La construction biologique du corps dans les encyclopédies pour enfants», *Sociétés contemporaines* 3, núm. 59-60, p. 161-177.

DORLIN, E., 2005, «Sexe, genre et intersexualité: la crise comme régime théorique», *Raisons Politiques*, 18.

DURU-BELLAT, MARIE, 1990, *L'école des filles*. Paris: Éditions L'Harmattan.

EXCKERT, HENRI, i FAURE, SYLVIA, 2007, *Les jeunes et l'agencement des sexes*. Paris: La Dispute.

FAUSTO-STERLING, A., 2000, *Sexing the Body. Gender Politics and the Construction of Sexuality*. Nova York: Basic Books.

FERRAND, M., 2004, *Féminin Masculin*. Paris: Découverte.

FERREIRA, VIRGINIA, 2002, «La modalisation des politiques d'égalité: du réformisme social au réformisme d'État», *Cahiers du Genre*, núm. 33: «L'égalité, une utopie?».

FIQUET, BÉNÉDICTE, 2011, *La littérature de jeunesse non sexiste*. Adéquations.

FILLIOZAT, ISABELLE, 2001, *El mundo emocional del niño. Comprender su lenguaje, sus risas y sus penas*. Barcelona: Ediciones Oniro.

GARDEY D., i LÖWY, I. (dir.), 2000, *L'invention du naturel. Les sciences et la fabrication du féminin et du masculin*. Paris: Éditions des archives contemporaines.

GLÉVAREC, HERVÉ, 2010, *La culture de la chambre: préadolescence et culture contemporaine dans l'espace familial*. Paris: La Documentation française «DEPS. Questions de culture».

GOFFMAN, E., 1977, *L'arrangement des sexes*. Paris: La Dispute.

JOEL, DAPHNA et al., 2015, «Sex beyond the genitalia: The human brain mosaic», *PNAS* 2015 112 (50) 15468-15473.

KAHN, A., 2007, *L'homme, ce roseau pensant*. Paris: Odile Jacob.

KOHLBERG, L., 1966, «A cognitive-developmental analysis of children's sex-role concepts and attitudes», a Maccoby, E. E. (ed.), *The development of Sex Differences*. Stanford: Stanford University Press, p. 82-173.

KRAUS, C., 2000, «La bicatégorisation par «sexe» à l'épreuve de la science: le cas des recherches en biologie sur la détermination du sexe chez les humains», a Gardey D., i Löwy, I. (dir.), *L'invention du naturel. Les sciences et la fabrication du féminin et du masculin*. Paris: Éditions des archives contemporaines.

LEPOUTRE, D., 1997, *Coeur de banlieue. Codes, rites et languages*. Paris: Odile Jacob.

LETABLER, M-T., 2001, «Le travail centré sur autrui et sa conceptualisation en Europe», *Travail, genre et sociétés*, 6.

LIVINGSTONE, SONIA, 1999, «Les jeunes et les nouveaux médias: sur les leçons à tirer de la télévision pour le PC», *Réseaux*, vol. 17, núm. 92-83.

LOUVEAU, CATHERINE, 2006, «Inégalité sur la ligne de départ: femmes, origines sociales et conquête du sport», *Clio. Histoire, femmes et sociétés*, 26.

—, 2012, «Sexuation durable des pratiques physiques et sportives», a Villeneuve, J.-L., *Filles-Garçons en famille et à l'école: reproduction des inégalités ou éducation à l'égalité?* Paris: Le Manuscrit.

LÖWY, I., 2003, «Intersexe et transsexualité: les technologies de la médecine et la séparation du sexe biologique et du sexe social», *Cahiers du genre*, 34.

MARRO, CENDRINE, 2002, «Évaluation de la féminité, de la masculinité; auto-attribution des qualificatifs féminin et masculin. Quelle relation?», *L'Orientation Scolaire et Professionnelle*. 34(1), p. 545-563.

MENNESSON, C., 2010, «Socialisation familiale et investissement des filles et des garçons dans les pratiques culturelles sportives», *Actes du colloque Enfances et Cultures*. Paris: Ministère de la Culture et de la Communication.

MIEYAA, YOAN, i ROUYER, VÉRONIQUE, 2013, «Genre et socialisation de l'enfant: pour une approche plurifactorielle de la construction de l'identité sexuée», *Psychologie française*, vol. 58 (2), p. 135-147.

MOLINIER, P., 2006, «Le care à l'épreuve du travail. Vulnérabilités croisées et savoir-faire discrets», a Paperman, P. i Laugier, S., *Le souci des autres. Éthique et politique du care*. Paris, Éditions de l'EHESS.

MOSCONI, NICOLE, 1998, *Égalité des sexes en éducation et formation*. Paris: PUF.

—, 2004, «De l'inégalité des sexes dans l'éducation familiale et scolaire», *Diversité* 138, p. 15-22.

—, 2009, *Genre et pratiques scolaires : comment éduquer à l'égalité ?*, Eduscol, Ministère de l'Éducation Nationale.

—, 2012, «Conférence introductive», a Villeneuve, J.-L., *Filles-garçons en famille et à l'école: reproduction des inégalités ou éducation à l'égalité?* Paris: Le Manuscrit.

MULLER, LARA, 2005, «Participation culturelle et sportive: tableaux issus de l'enquête PEV de mai 2003», INSEE «Document de travail».

O'BRIEN M., i NAGLE K. J., 1987, «Parent's Speech to Toddlers: the Effect of Play Context», *Journal of Child Language*, 14.

OCTOBRE, SYLVIE, 2005, «La fabrique sexuée des goûts culturels: construire son identité de fille ou de garçon à travers les activités culturelles». Paris: Ministère de la Culture et de la Communication.

—, 2010, «La socialisation culturelle sexuée des enfants au sein de la famille», *Cahiers du Genre*, 2, núm. 49, p. 55-76.

OCTOBRE, SYLVIE, i JAUNEAU, YVES, 2008, «Tels parents, tels enfants? Une approche de la transmission culturelle», *Revue française de sociologie*, vol. 49, p. 695-722.

OLOFSSON, BRITTA, 2007, *Modiga prinsessor och ömsinta killar: genusmedveten pedagogik i praktiken*. Estocolm: Lärarförbundets förlag.

PASQUIER, DOMINIQUE, 1999, «Les jeunes et la culture de l'écran: enquête nationale auprès des 6-17 ans», *Réseaux*, núm. 92-93.

PETROVIC, C., 2004, «Filles et garçons en éducation: les recherches récentes (deuxième partie)», *Carrefours de l'éducation*, 18 (2).

PERRET, J-B., 2003, «L'approche française du genre en publicité. Bilan critique et pistes de renouvellement: Une communication sexuée?», *Réseaux* 120.

ROUYER, V., i ZAUCHE-GAUDRON, C., 2006, «La socialisation des filles et des garçons au sein de la famille: enjeux pour le développement» a Dafflon Novelle, A. (dir.), *Filles-garçons: Socialisation différenciée?* Grenoble: PUG.

RUBIN, J. Z.; PROVENZANO F. J., i LURIA, Z., 1974, «The eye of the Beholder: Parent's views on sex of Newborns», *American Journal of Orthopsychiatry*, 44.

SADKER M., i SADKER D., 1994, *Failing at Fairness: How Our Schools Cheat Girls*. Nova York: Simon and Schuster.

SÖDEBERG, EVA, 2010, «L'héritage de Fifi Brindacier en Suède», *Cahiers du Genre*, núm. 49, p. 77-96.

SUBIRATS, M., i TOMÉ, A., 2007, *Balones fuera. Reconstruir los espacios desde la coeducación*. Barcelona: Octaedro.

TAP, P., i ZAUCHE-GAUDRON, C., 1999, «Identités sexuées, socialisation et développement de la personne», a Lemel, Y. i Roudet B., *Filles et garçons jusqu'à l'adolescence. Socialisations différencielles*. Paris: Édition L'Harmattan.

TAVAN, CHLOÉ, 2003, «Les pratiques culturelles: le rôle des habitudes prises dans l'enfance», *INSEE première*, núm. 833.

TERRET, T., 2004, «Sport et masculinité: une revue de questions», *Staps* 66.

THÉBAUD, FRANÇOISE, 2012, «Aventure intellectuelle de l'histoire des femmes et du genre», a Villeneuve, J.-L., *Filles-garçons en famille et à l'école: reproduction des inégalités ou éducation à l'égalité?* Paris: Le Manuscrit.

VAN EYCK, KOEN, i KNULST, WIM, 2005, «No more need for snobbism: Highbrow Cultural Participation in a taste democracy», *European Sociological Review*, vol. 21, núm. 5.

VÁZQUEZ ARÉVALO, R., i RAICH ESCURSELL, R. M., 1997, «El papel de la familia en los trastornos alimentarios», *Psicología Conductual*, vol. 5, núm. 3, p. 391-407.

VIDAL, CATHERINE, 2007, *Hommes, femmes, avons-nous le même cerveau?* París: Le Pommier «Les petites pommes du savoir».

—, 2012, «Le sexe du cerveau: entre science et idéologie», a Villeneuve, J.-L., *Filles-garçons en famille et à l'école: reproduction des inégalités ou éducation à l'égalité?* París: Le Manuscrit.

WOOD, E.; DESMARAIS, S., i GUGULA, S., 2002, «The impact of parenting experience on gender stereotyped toy play of children», *Sex Roles*, 47, 39-49.

ZAÏDMAN, C., 1996, *La mixité à l'école primaire*. París: Éditions L'Harmattan.

**Diputació
Barcelona**

**Àrea d'Atenció
a les Persones**

Oficina de les Dones i LGTBI

Espai Francesca Bonnemaison

Sant Pere Més Baix, 7. 08003 Barcelona

Tel. 934 049 095 · Fax 934 049 086

o.doneslgtbi@diba.cat · www.diba.cat